

EVROPSKA REVIJA

ISSN 2303-8020

UDK:0/10

Br. 2 (12), 2020.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO, 2020.**

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO 2020.**

EVROPSKA REVIJA

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikt

Adresa: Brčko, Bijeljinska cesta 72-74

Telefon: 00387 49 590 605

E- mail: info@eubd.edu.ba

www.eubd.edu.ba

ISSN 2303-8020 UDK: 0/10 Broj 2 (12), 2020. God. VI, vol. VI

Glavni i odgovorni urednik

Doc. dr Kojo Simić

Uređivački odbor

akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, član; akademik prof. dr. Zoran Milošević, član;
prof. dr. Drago Tešanović, član; prof. dr. Radoslav Galić, član; prof. dr. Anka Bulatović,
član; prof. dr. Edin Ramić, član; prof. dr. Esed Karić, član; prof. dr. Izet Banda, član; mr.
Zlatan Lukić, član

Sekretar odbora

Doc. dr. Albina Fazlović

Savjet časopisa

Akademik univ. prof. dr. habil. dr. dr. hc. Wolfgang Rohrbach (Austrija); prof. dr. Igor
Bogorodicki (Rusija); prof. dr. Kiril Ševčenko (Bjelorusija); prof. dr. Ahmad Gašamoglu
(Azerbejdžan); prof. dr. Danilo Kapaso (Italija); akademik prof. ddr. habil. Aleksios
Panagopulos (Grčka); prof. dr. Istvan Laslo Gal (Mađarska); akademik prof. dr. Zdravko
Ebling (Hrvatska); akademik prof. dr. Kadrija Hodžić (Bosna i Hercegovina); akademik
prof. dr. Pantelija Dakić (Bosna i Hercegovina), i akademik prof. dr. Branislava Peruničić
(Bosna i Hercegovina)

Prelom i štampa

Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Tiraž 200 primjeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštamovati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni.

POVODOM DVANAESTOG BROJA EVROPSKE REVIJE

Cijenjeni saradnici i čitaoci “Evropske revije”,

moramo izraziti svoje zadovoljstvo što se časopis objavljuje prema predviđenoj dinamici, a što je uistinu slučaj sa našom Revijom. Čitaoci i kompletna javnost pred sobom ima dvanaesti broj sa veoma interesantnim ogledima i studijama iz različitih oblasti. Prema tome, iskreno se nadamo da će se od ove ili iduće godine naša “Revija” naći na svom mjestu u društvu “odabranih” časopisa, a što u svakom pogledu i zaslužuje.

Kao i do sada, a što nikada ne smijemo zaboraviti i zanemariti, pozivamo zaposlene na Evropskom univerzitetu Brčko distrikta, Evropskom univerzitetu “Kallos” Tuzla, kao i vrijedne kolege sa ostalih univerziteta Bosne i Hercegovine i šire da šalju svoje radove radi objavljivanja, kako do kraja ove godine, tako i u narednoj 2021. godini u kojoj će biti objavljena dva broja časopisa.

Molimo sve autore da se pridržavaju **Uputstva za pisanje radova**, a koje se nalazi, kako na stranici Univerziteta, tako i u svakom broju Revije. Pridržavajući se navedenog svi ćemo biti zadovoljniji i radovi će biti blagovremeno, prema dinamici, objavljivani.

Obavještavam uvažene autore da ne pravimo bilo kakvu selekciju kako bi nečiji rad bio na prvom, a nečiji na posljednjem mjestu. Radove unosimo onako kako su naši cijenjeni autori slali.

Zahvaljujemo se na razumijevanju, unaprijed se radujemo nastavku uspješne saradnje i još jednom pozivamo autore da svojim radovima i dalje obogaćuju teoriju i praksu vaspitno-obrazovnog procesa.

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Kojo Simić

Sadržaj

Ime i prezime (ko)autora	Naziv djela	Broj stranice
Doc. dr. Kojo Simić Anka Letić	<i>Uticaj okoline na kvalitet života</i>	7
Mr Лазић Драгана Mr Панић Данијела Mr Митровић Љиљана	<i>Његовање лијепог говора ученика кроз школске секције</i>	20
Jadranka Stojanović	<i>Međunarodna policijska saradnja kao jedan od važnih činilaca u suzbijanju terorizma</i>	33
Prof. dr Izet Banda Doc.dr Damir Šarić Doc. dr Mirsad Nalić	<i>Motivacija – ključ uspješnog poslovanja</i>	55
Fatmir Redenica	<i>Poreski sistem na Kosovu</i>	66
Dr.sc. Ivana Čandrlić-Dankoš	<i>Benefiti integriranja sustava kvalitete i očekivani učinci za hrvatsku Agenciju za poljoprivredu i hranu</i>	85
Doc. dr Kojo Simić Adelisa Šabanović	<i>Značaj ekskurzija u nastavi prirode i društva</i>	96
Marko Akmačić, mag.oec. Doc. dr. sc. Petar Mišević Doc. dr. sc. Andreja Rudančić	<i>Okunov zakon na primjeru Republike Hrvatske</i>	106
Doc. dr. sc. Andreja Rudančić	<i>Važnost destinacijskog menadžmenta u upravljanju Istrom kao turističkom destinacijom</i>	116
Doc. dr. Albina Fazlović	<i>Prikaz knjige: Forenzika u krivičnom postupku, autora akademika prof. dr. Nedeljka Stankovića</i>	128

UTICAJ OKOLINE NA KVALITET ŽIVOTA

Sažetak

U ovom diplomskom radu obrađena je tema važnosti zaštite okoline; vazduha, vode i zemljišta, kao i uticaj njihovog zagađivanja i oštećenja na čovjeka, ali i na ostali živi svijet. Zaštitom okoline osigurava se kompletno očuvanje kvaliteta okoline, očuvanje bioraznolikosti i racionalno korištenje prirodnih resursa, kao osnovni uslov zdravog života i temelj održivog razvoja. Pismo indijanskog poglavice Seattle-a iz 1854. godine, upućeno američkome predsjedniku u Washington:

„Morate naučiti svoju djecu da je tlo pod njihovim stopama pepeo njihovih djedova. Tako da bi oni poštovali Zemlju, recite vašoj djeci da je Zemlja s nama u srodstvu. Učite vašu djecu kao što činimo mi s našom da je Zemlja naša majka. Što god snađe nju, snaći će i sinove zemlje. Ako čovjek pljuje na tlo pljuje na sebe samoga. To mi znamo: Zemlja ne pripada čovjeku; čovjek pripada Zemlji. Sve stvari povezane su kao krv koja ujedinjuje obitelj. Sve stvari su povezane. Šta god snađe zemlju snaći će i sinove zemlje. Čovjek ne tka tkivo života; on je samo struk u tome. Što god čini tkanju čini i sebi samome...”

Glavne riječi: zagađivanje, voda, vazduh, zemljište

THE IMPACT OF THE ENVIRONMENT ON THE QUALITY OF LIFE

Summary

This paper deals with the topic of the environment; water, air and soil protection, as well as the influence of their pollution on the man and all other beings in the world. The protection of the environment ensures overall quality of the environment, keeps biodiversity and environmental diversity, represents rational usage of the natural resources and the basic condition of healthy life, the foundation of sustainable development. A letter from the Indian chief of Seattle from 1854, addressed to the American president in Washington:

“You have to teach your children that the ground under their feet is the ashes of their grandfathers. So that they would respect the country, tell your children that the country is related to us. Teach your children as we do with ours that the earth is our mother. Whatever befalls her will befall the sons of the earth. If a man spits on the ground he spits on himself. We know this: the earth does not belong to man; man belongs to the earth. All things are connected as blood that unites the family. All things are connected. Whatever befalls the land

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt, BiH

² Student II ciklusa studija Pedagoškog fakulteta Evropskog univerziteta Brčko distrikt, BiH

will befall the sons of the land. Man does not weave the fabric of life; he is only a waist in it. Whatever he does weaving he does to himself.

Key words: pollution, water, air, land

Uvod

Do zagađenja okoline dolazi kada okolina više ne može sama obraditi i neutralizovati štetne nusprodukte ljudskog djelovanja poput otrovnih izduvnih gasova, a da ne dođe do strukturnog ili funkcionalnog oštećenja sistema. Zagađivanje s jedne strane nastaje, jer priroda ne zna kako razgraditi neprirodne elemente (antropogene zagađivače), dok s druge strane, zbog nedovoljno znanja ljudi kako te zagađivače umjetno razgraditi. Jedan od najgorih slučajeva za prirodu je razgradnja radioaktivnih zagađivača, koja može potrajati i nekoliko stotina godina.

Čovjek kao organizam najvišeg stepena razvoja samim svojim postojanjem djeluje i mijenja okolinu. Za razliku od drugih organizama čovjek stvara i povezuje kulturna, sociološka, ekonomska i politička zbivanja pa tako može postaviti vremenske i prostorne veze između pojedinih zbivanja. Zabrinutost čovjeka za propadanje i zagađenje okoline nije se pojavilo prvi put tek šezdesetih godina prošlog vijeka, već su zagađenje vazduha, vode i drugi problemi okoline odavno poznati. Naime, od davnih vremena pretpostavke o bolestima, uslovljene okolinom, bile su daleko prihvaćenije nego danas. Svi ti problemi ponovo su izbili na površinu s industrijskom revolucijom tj. vremenom koje je obilježeno naglim rastom fabrika, nicanjem velikog broja gradova, a što je imalo za posljedicu zauzimanja velikih površina zemlje, zagađenjem vode i vazduha, stvaranja otpadaka i buke te mijenjanje izgleda okoline.

Sva zagađenja okoline imaju uticaja na floru i faunu, a posredno i neposredno na čovjeka. Kad se govori o ekološkim problemima, nikada se ne smije zaboraviti da je to vrlo široko područje koje zadire praktično u sve pore ljudske djelatnosti.

Vazduh

Vazduh je osnovna potreba čovjeka, jer čovjek ne može živjeti duže od 5 minuta bez disanja. On ima 2 osnovne funkcije, to su:

- a) Biološka (primarna) – vazduh na planeti obezbjeđuje živo, jer sadrži kiseonik koji je neophodan za disanje, ugljen-dioksid neophodan za fotosintezu i azot neophodan za sintezu biljnih bjelančevina.
- b) Proizvodna (sekundarna) – sekundarna funkcija vazduha je proizvodna. Pomoću kiseonika iz vazduha moguće je proces sagorijevanja, u cilju proizvodnje energije (električne, toplotne).

Za svoje disanje čovjek na određenom mjestu ne može birati vazduh koji će udisati nego udiše onaj koji ga okružuje. Zajedno s okeanima, atmosfera u velikoj mjeri utiče na klimatske i vremenske prilike na Zemlji, kao i na naseljenost pojedinih dijelova Zemlje. Klima nekog područja odnosi se na atmosferske uslove tokom mnogo godina što se opisuje dugoročnim

prosječnim vrijednostima činioca koji određuju vremenske prilike. Atmosfera je složen i dinamički sistem u kojem se neprestano odigravaju fizičke i hemijske reakcije. Mnogi procesi u atmosferi nalaze se u stanju dinamičke ravnoteže.

Slojevi atmosfere

S obzirom na hemijski sastav atmosfera se dijeli na homosferu i heterosferu. Zavisno o udaljenosti od površine Zemlje i promjeni temperature u pojedinom sloju razlikuju se sljedeći slojevi: troposfera, stratosfera, mezosfera, termosfera i egzosfera te pripadajući međuslojevi: tropopauza, stratopauza, mezopauza i termopauza. Za život i prilike na Zemlji najvažnije su pojave u nižim slojevima atmosfere, tj. u troposferi i stratosferi.

U određenim uslovima te u određenim područjima atmosfere može doći do pojave temperaturnih inverzija (temperatura vazduha raste s porastom visine), što može direktno uticati na disperziju zagađivača u atmosferi, odnosno može uzrokovati akumulaciju zagađivača u određenim područjima. Troposfera je sloj najbliži površini Zemlje, a prostire se do približno 11 km nadmorske visine. Gasovi koji se nalaze u troposferi omogućavaju život na Zemlji. Temperatura tog sloja smanjuje se s visinom, iako je moguća pojava temperaturnih inverzija. Prosječna temperatura na površini Zemlje iznosi približno 15 oC, a temperatura gornjeg rubnog područja troposfere oko –56 oC. Tropopauza je tanak sloj između troposfere i stratosfere. Stratosfera doseže do oko 50 kilometara visine.

Zagađivanje vazduha

Da je „čist vazduha najvažnija hrana i lijek za ljude“ tvrdio je i Hipokrat, najpoznatiji antički, grčki doktor, koji je bolest vidio kao prirodnu pojavu kojoj uzrok leži isključivo prirodnim uzrocima – lošoj prehrani, klimatskim faktorima, onečišćenoj vodi, vazduhu i sl.

Izvori zagađenja vazduha mogu biti:

1. Prirodni izvori – to su: pustinjska prašina nošena vjetrom, aeroalergeni, čestice morske soli, dim, leteći pepeo, gasovi šumskih požara, močvarni plinovi, mikroorganizmi (bakterije, virusi), magla, vulkanski pepeo i plinovi, prirodna radioaktivnost, meteorska prašina te prirodna isparavanja.

2. Vještački (antropogeni) izvori zagađivanja vazduha obuhvataju zagađenost uzrokovano

aktivnostima i procesima kojim upravlja čovjek: proizvodnja toplotne i električne energije (elektrane i toplane), rad industrijskih postrojenja (npr. metalurška, hemijska industrija) i poljoprivreda (kopanje, zaprašivanje, spaljivanje i dr.), transportna sredstva, spaljivanje različitih vrsta otpada, procesi hemijskog čišćenja, bojenja, rušenja objekata, zaprašivanja insekata itd.

Posljedice zagađivanja vazduha

Svaka promjena sastava vazduha ima direktan uticaj na život biljaka, životinja i ljudi, a zagađenja u vazduhu u bilo kojem obliku uzrokuju različite štetne uticaje na čovjeka i okolinu. Glavne posljedice zagađivanja vazduha vide se kroz: pojavu kiselih kiša, pojavu tzv. efekta staklenika, stvaranje ozonske rupe te globalne klimatske promjene.

Kisele kiše postaju jedan od najznačajnijih okolinskih problema, a rezultat su zagađenost atmosfere uslijed brzog industrijskog razvoja. Pojam i ime kiselih kiša prvi je uveo britanski inspektor za zagađivanje vazduha Robert August Smith. To su padavine koje u sebi sadrže vrlo štetne hemijske spojeve, počevši od spojeva sumpora i ugljenika, pa sve do složenih azotovih i organskih spojeva sa česticama izuzetno otrovnih teških metala. Kisela kiša nastaje kada ti gasovi u atmosferi reaguju sa vodom, kiseonikom i drugim hemikalijama formirajući različite kisele spojeve. Kisele kiše djeluju na sve predmete na Zemlji: izazivaju narušavanje i koroziju spomenika, fasada, kamenih i metalnih kipova i ukrasa, pogotovo u gradskim područjima što se naziva kamena erozija.

Efekat staklenika najjednostavnije se može definisati kao porast temperature zraka u atmosferi, izazvan stakleničkim gasovima. To je proces u kojem se toplotno zračenje s površine Zemlje apsorbira u atmosferi, a apsorbiraju ga staklenički gasovi te dolazi do ponovnog zračenja u svim smjerovima. Prirodno prisutan efekat staklenika je proces kojim se zagrijevaju Zemljina površina i atmosfera. Bez njega bi temperatura na atmosferi bila približno 30°C (oko -18°C) te život u ovom obliku vjerovatno ne bi postojao. Kratkovalne sunčeve zrake prodiru velikim dijelom na površinu Zemlje, ali dugovalne toplotne zrake koje Zemlja isijava sa svoje zagrijane površine dobrim dijelom apsorbira atmosfera. Na taj se način smanjuje zahlađivanje.

Najčešći uzroci oštećenja ozonskog omotača su emisije supstanci, koje u različitim kombinacijama sadrže hemijske elemente hlor, fluor, brom, ugljenik i vodonik, poznatije pod nazivom supstance koje oštećuju ozonski omotač. Ozonska rupa je mjesto u atmosferi gdje je došlo do smanjenja ili čak i nestajanja ozona iz ovog sloja. Usljed prevelike upotrebe freona (hemikalija koje su se ranije često koristile kao potisni gas, npr. u dezodoransima i lakovima za kosu, ili kao rashladni materijali frižiderima i klima-uređajima), halona (upotrebljava se kao sredstvo za gašenje požara u protivpožarnim uređajima) danas dolazi do oslobađanja ovih gasova u atmosferu, uključujući i visoke slojeve. Kada se nađu u visokim slojevima ovi gasovi se pod uticajem ultraljubičastog zračenja oslobađaju, hlor koji izaziva oštećenja ozonskog omotača odnosno razlaganje na obične molekule kiseonika.

Zaštita vazduha od zagađivanja

Zaštita vazduha od zagađivanja ima cilj da se spriječi, smanji ili ukloni svako zagađivanje koje degradira životnu sredinu, a za posljedicu ima narušavanje ekosistema i zdravlje čovjeka. Iako još uvijek nije moguće potpuno uklanjanje svih otpadnih produkata iz vazduha, postoji više različitih načina kojima bi se bar smanjio njihov sadržaj.

„Zagađujuće materije se mogu ukloniti i postupcima apsorpcije i adsorpcije. Postupak apsorpcije se sastoji u uklanjanju štetnih gasova u rastvorima ili na čvrstim apsorberima“³. Postupci prečišćavanja otpadnih gasova adsorpcijom zasnivaju se na korištenju čvrstih adsorbera (aktivni ugalj, silikagel i dr.). Jedan od racionalnih načina smanjivanja aerozagađenja predstavljaju i biološke mjere zaštite vazduha. One se sastoje u povećavanju zelenih površina jer biljke imaju sposobnost da zadržavaju i filtriraju štetne materije a istovremeno proizvode i kiseonik. Zagađeni zrak predstavlja velik rizik za ljudsko zdravlje, a posebno za najosjetljivije dijelove populacije, kao što su djeca, stariji ljudi i osobe sa alergijama. Zdravstveni učinci zagađenog vazduha manifestuju se kao vrtoglavica, glavobolja, crvenilo i svrbež u očima, curenje iz nosa, kašljanje i otežano disanje, grlobolja, šištanje ili bol u prsima, prehlada i alergija te pogoršanje postojećih plućnih i srčanih bolesti. Bolesti povezane sa zagađenim zrakom jesu astma, bronhitis, emfizem pluća, srčane i plućne bolesti i respiratorne alergije.

Voda

„Voda je osnova svega, iz vode je sve i sve se vodi vraća“, smatrao je Tales Milećanin (600. pr. Hr.), grčki filozof koji se tradicionalno smatra prvim zapadnjačkim filozofom i ocem znanosti. Ona je najzastupljenija materija u građi svih živih bića, tako i čovjeka, pa se sa pravom može tvrditi da je voda život. A tako će i ostati u budućnosti.

Hidrološki ciklus je kruženje vode kroz atmosferu i na zemljinoj površini. Ovaj se ciklus sastoji od četiri stadija: tok vode (odnosno njena pohrana) na i pod zemljom, isparavanja, kondenzacija i ponovni povratak na zemlju. Voda se privremeno može zadržati u tlu, u okeanima, morima, jezerima i rijekama, te u ledenim kapama i ledenjacima. Voda zatim isparava u atmosferu s površine zemlje, kondenzuje se u oblacima te ukapljena u obliku kiše ili snijega se opet vraća na zemlju.

Podjela voda

Atmosferske vode nastaju od svih vrsta oborina koje padaju na zemlju (kiše, snijega ili drugih oborina). Ove vode sadrže gasove apsorbirane iz atmosfere, prašinu i malu količinu bakterija. U atmosferskoj vodi ne nalaze se otopljeni minerali. Atmosferske vode nastaju kada se topli vazduh zasićen vodenom parom diže sa površine zemlje pri čemu se polako hladi sve dok ne dođe do kondenzacije vodene pare.

Površinske vode teku po površini zemlje ili na njoj stoje zavisno da li se govori o vodama tekućicama ili stajaćicama. Ove vrste voda su u obliku potoka, rijeka, jezera i mora. Površinske vode nastaju iz atmosferskih voda i voda koje se u Zemlju sliju s površine. Za razliku od atmosferskih voda okus površinskih voda je znatno bolji jer je ova voda u stalnom kontaktu sa zemljom pri čemu otapa dio mineralnih materija.

³ http://www.galaksija.hr/tekst/Klimatske_promjene/1124 pristupljeno 23.08.2020.

Podzemne vode - su sve vode koje se nalaze ispod površine terena u ma kom vidu i ma kom agregatnom stanju. Ova voda može biti slobodna ili gravitaciona tj. vezana za čestice stijena kao kapilarna, opnena, higroskopna. Podzemna voda može biti kao tečna, čvrsta u vidu leda i gasovita u vidu vodene pare. Podzemna voda je značajna za snabdijevanje vodom stanovništva. Takođe podzemne vode rastvaraju materije od kojih se sastoji zemljina kora. Takve vode često kroz duboke pukotine izbijaju na površinu zemlje u vidu izvora mineralne vode.

Izvori zagađivanja voda

Kad govorimo o zagađivanju voda možemo krenuti od njihovih izvora, koji se dijele na:

- Prirodne (prirodne nepogode) – oluje, vulkanske erupcije, potresi, poplave, pješčane oluje, šumski požari;
- Vještački (stvoreni ljudskom aktivnošću) – eksploatacija sirovina (rudnici, naftne bušotine), industrija, promet, poljoprivreda (pesticidi, umjetna gnojiva), deponije otpada, energetika itd. Mogu se podijeliti na aktivne i potencijalne. Aktivni izvori zagađivanja mogu biti stalni i povremeni.

Stalni ili kontinuirani izvori emitiraju zagađivanje cijelo vrijeme i na njih većinom ne utiču prevladavajući hidrološki uslovi. Dijelev se na:

- Tačkaste izvore – tehnološke otpadne vode, otpadne vode sistema javne odvodnje, uređaji za pročišćavanje otpadnih voda, drenažne rudničke vode, riblje farme, septičke jame. Tačkasto zagađivanje ispušta se u vodu na određenom mjestu. Kada se odredi mjesto izvora tačkastog zagađivanja, ispuštanje treba spriječiti trenutnim zahvatom ili dugoročnim ulaganjem u nadzor i obradu otpadnih ispusta.
- Raspršene ili difuzne izvore – poljoprivredna aktivnost na navodnjavanim površinama. Javlja se tamo gdje se štetna tvar koristi u velikim količinama i raspršena je na većem području. Takve je izvore mnogo teže odrediti, a zaustavljanje zagađivanja zahtjeva znatne promjene načina upotrebe i upravljanja zemljištem.

Obrada pitkih voda

Pitkim vodama smatraju se vode bez okusa i mirisa, pH vrijednosti od 6,5 – 8,5. U svom sastavu smiju sadržavati 20 živih bakterija po ml vode, ali te bakterije nikako ne smiju biti patogene, te mikroorganizmi koji indiciraju fekalno onečišćenje. Najčešće metode koje se koriste za obradu vode su: dezinfekcija, filtracija, koagulacija i flokulacija, i uklanjanje željeza i mangana.

Dezinfekcija vode provodi se radi smanjivanja broja mikroorganizama koji bi mogli izazvati bolesti. To je proces koji osigurava zdravstvenu ispravnost vode.

Dezinfekcija se ponekad provodi i kao preventivna mjera u slučaju kada se voda transportuje ili skladišti, pri puštanju u rad novih objekata, te za vrijeme posebnih okolnosti (rat, poplave, potresi). Dezinfekcija se može provesti samo u bistroj vodi.

Filtracija je jedan od najvažnijih postupaka u tehnologiji pripreme vode. Filtracijom vode uklanjaju se primjese čija se specifična težina malo razlikuje od specifične težine vode prolaskom kroz neki porozan ili zrnasti materijal. Najčešće se kao sredstvo za filtraciju koristi kvarcni pijesak. Ovim načinom pripreme vode za piće uklanjaju se čvrste netopljive tvari koje, zavisno o gustoći, plivaju, lebde ili tonu u vodi, a anorganskog su ili organskog porijekla, flokule nastale procesom flokulacije vode, talozi nastali mekšanjem vode hemijskim taložnim sredstvima i talozi hidroksida, nastali kod uklanjanja željeza i mangana iz vode. Prilikom filtracije vode na filterima može doći do mehaničkog uklanjanja suspendiranih čestica, taloženja, adsorpcije, ali i hemijskog i biološkog djelovanja filtra. "Proces filtracije odvija se na brzim ili sporim filterima. Spori tip filtera radi na principu pročišćavanja vode kao što se to odvija u prirodi pri čemu podzemna voda prolazi kroz slojeve zemlje. Ova vrsta filtera koristi se za pročišćavanje površinskih voda koje sadrže visoku koncentraciju organskih materija."⁴

Koagulacija i flokulacija - Procesima koagulacije i flokulacije iz vode se izdvajaju suspendovane čestice, kada je brzina njihovog prirodnog taloženja previše mala da bi se osiguralo efikasno razbistravanje. Vrlo često se pojmovi koagulacije i flokulacije miješaju. Budući da u vodi postoje suspendovane čestice (glina, teški metali, organske čestice, uginuli mikroorganizmi) koje zajedno s vodom čine nestabilnu koloidnu suspenziju, suspenziju je potrebno destabilizovati.

Uklanjanje željeza i mangana - Priprema vode za piće pri kojoj se uklanja željezo i mangan naziva se deferizacija i demanganizacija. Prolaskom vode siromašne otopljenim kiseonikom kroz slojeve zemljišta otapaju se mangan i željezo. Koncentracije željeza i mangana u vodi koje su veće od 0,3 mg/L za željezo, odnosno 0,5 mg/L za mangan mijenjaju organoleptička svojstva vode za piće te ih je nužno ukloniti. Koji će se postupak deferizacije primijeniti, zavisi o količini i obliku, u kojem je željezo u vodi prisutno. Najčešće je željezo u podzemnim vodama prisutno u divalentnom obliku i to kao željezov hidrogenkarbonat, a rjeđe kao željezov sulfat.

Otpadne vode

Vode koje su bile korištene u određenu svrhu i pri tome se dodatno zagadile zbog čega je došlo do promjene njihovih fizičkih, hemijskih i bioloških svojstava nazivaju se otpadne vode. S obzirom na mjesto nastanka komunalne otpadne vode mogu se podijeliti na: sanitarne, industrijske i padavinske otpadne vode.

⁴ Pantelić, M. : " Ekologija i zaštita životne sredine . "Čačak: Tehnički fakultet, 2007., str. 40

Sanitarne otpadne vode podrazumijevaju iskorištenu vodu iz domaćinstava i sanitarnih čvorova. Sanitarne vode često su i smjesa voda za pranje ulica, javnih objekata, otpadne vode iz uslužnih djelatnosti i obrtničkih radionica. Otpadne vode iz domaćinstava uglavnom sadrže otpadke nastale prilikom pripreme hrane kao i vode od pranja garderobe. Ove vode su opterećene organskim materijama koje predstavljaju hranu mikroorganizmima, što znači da je moguće ova zagađenja ukloniti uz pomoć mikroorganizama (biorazgradnja).

Industrijske vode se mogu podijeliti u dvije skupine:

* biološki razgradive (kompatibilne) vode - se mogu miješati s gradskim otpadnim vodama i odvoditi zajedničkom kanalizacijom. U ovu grupu najčešće spadaju vode prehrambene industrije jer sadrže otpadni materijal prehrambenih artikala.

* biološki nerazgradive (nekompatibilne) vode – potrebno je prije miješanja s gradskim otpadnim vodama prethodno pročititi. Pročišćavanje se obavlja zbog uklanjanja eksplozivnih, korozivnih i zapaljivih tvari, uklanjanja inhibitora koji sprečavaju rad uređaja za pročišćavanje otpadnih voda i radi kontrole toksičnih tvari koje sprečavaju biološku razgradnju.

Padavinske otpadne vode - ove vode prolaze kroz atmosferu i ispiru je. Pri tome otapaju ili prenose prema površini zemlje sastojke koji su ispušteni u atmosferu. Osim toga, padavine ili sistemi za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta ne mogu dovesti tačnu količinu vode potrebnu za pojedine agrokulture na pojedinim poljoprivrednim zemljištima. Sva dovedena voda se ne može apsorbirati ili ispariti s mjesta dovođenja nego se određeni „višak“ vode procijedi u dubinu do podzemnih voda ili otiče do obližnjih površinskih voda. Taj tzv. višak vode predstavlja poljoprivredne otpadne vode. Njih je potrebno odvesti s mjesta nastajanja, dodatno obraditi i što je više moguće ponovo iskoristiti u sljedećem ciklusu navodnjavanja zemljišta.

Pročišćavanje otpadnih voda

Pročišćavanje otpadnih voda je proces smanjenja zagađivanja do onih količina ili koncentracija s kojima pročišćene otpadne vode ispuštene u prijemnike postaju bezopasne za život i ljudsko zdravlje i ne uzrokuju neželjene promjene u okolini. “Fizički procesi pročišćavanja uključuju operacije taloženja i flotacije. Uopšte se može reći da je taloženje uklanjanje krutosti iz tečnosti.”⁵ Na brzinu taloženja utiče granulometrijski sastav, oblik i gustoća krutih čestica, tečnost iz koje se taloženje provodi, ali i temperatura.

⁵ Jurac, Z.: „Otpadne vode“, Karlovac, 2009., str 101.

Procesi pročišćavanja otpadne vode zavise od zagađenosti koja se u njima nalaze i na taj način se i dijele na:

- * mehanički procesi –uklanjanju se grube nečistoće koje su u obliku krupnih lebdećih ili suspendovanih materija;

- * fizički procesi – uklanjanju se suspendovane materije;

- * hemijski procesi – uklanjaju se koloidne supstance;

- *fizičko-hemijski procesi – uklanjanju se otopljene anorganske i organske materije;

- * biološki procesi – uklanjaju se organske materije.

Uticađ zagađene vode na život

Mnoge od materija koje zagađuju vode imaju dugoročne negativne učinke na kakvoću vode, a posljedica toga je ozbiljno smanjivanje količina zdravstveno ispravnih slatkih voda, što predstavlja opasnost za ljudsko zdravlje. Voda može biti i prijenosnik bolesti.

Bolesti od kojih se obolijeva zbog zagađene vode mogu biti uzrokovane protozoama, virusima ili bakterijama, a dijele se na klasične hidrične bolesti i epidemije, bolesti koje se prenose kontaktom s vodom, bolesti koje prenose vektori (insekti čiji se dio životnog ciklusa odvija u vodi), bolesti vezane uz oskudicu vode (povezane sa slabom ličnom i kućnom higijenom), te bolesti koje se prenose vazduhom (aerosolom). Najčešće hidrične epidemije su epidemije kolere, trbušnog tifusa i paratifusa te bacilarne dizenterije. Vodom se mogu širiti i leptospiroza, legionarska bolest, tularemija, virusni konjuktivitis i streptokokoze. Iako su za zaštitu vodnih resursa potrebna značajna finansijska sredstva, ona je puno učinkovitija i jeftinija od njihove sanacije nakon zagađenja.

Zemljište

Zemljište je rastresiti površinski sloj zemljine kore koji se, za razliku od masivne stijene, odlikuje plodnošću. Zemljište je sastavljeno od mineralnog dijela kao osnove i organskih tvari. Od minerala najviše su zastupljeni silicij, aluminijum i željezo, a nešto manje ima kalcijuma, magnezijuma, kalija i natrijuma. U minimalnim količinama ima fosfora i sumpora. “Zemljište je izvor hrane, materijala za gradnju i proizvodnju iz ugljena, plina i nafte, iz izvora i rijeka, te drugih najosnovnijih životnih potreba. Ono nudi beskrajne mogućnosti za razvoj i otkrivanje. Ono je osnovni izvor bogatstva.”⁶

⁶ Carter, N.: „Strategije zaštite okoliša“, Zagreb, 2004, str. 67.

Izvori zagađivanja zemljišta

Glavni izvori zagađivanja zemljišta mogu biti prirodnog i antropogenog porijekla. Od *prirodnih izvora* značajna je aktivnost vulkana, koji tokom erupcije izbacuju goleme količine pepela, koje mijenjaju sastav zemljišta. Gasovi oslobođeni u atmosferu tokom erupcije mijenjaju sastav vazduha, a otopljeni u vodi zakiseljavaju padavine pa tako mijenjaju i sastav i reakciju zemljišta. Prirodni izvori zagađivanja zemljišta jesu i požari, poplave, dugotrajne obilne kiše i suše. *Posredni izvori* zagađivanja zemljišta predstavljaju kisele kiše kao i zagađena voda (plavljenje zagađenom rijekom, zalivanje zagađenom vodom i sl).

Neposredni izvori su: a) sječa šuma i erozija - bez zaštite drveća, zemljište vremenom postaje neplodno i počinje da propada, dolazi do erozije plodnog zemljišta, b) poljoprivredne hemikalije - jedan od najvećih izvora zagađivanja zemljišta je savremena poljoprivreda. Poljoprivredna zemljišta danas obuhvataju ogromna prostranstva. U našoj zemlji čine više od 60% ukupne teritorije.

c) Industrijalizacija - industrijska revolucija je dovela do značajnih pozitivnih promjena u privredi i društvu, ali je istovremeno dovela i do značajnog zagađenja zemljišta. d) Rudarstvo - Kopanje ruda može dovesti do stvaranja velikih otvorenih prostora ispod površine zemlje što ugrožava integritet zemljišta. Iskopavanjem takođe dolazi do oslobađanja štetnih hemikalija (kao što je uranijum) u okolinu.

Posljedice zagađivanja zemljišta

Trovanje podzemnom vodom - u zavisnosti od zemljišta i od toga da li su hemikalije nepravilno odložene na kopnu, one mogu završiti u podzemnoj vodi. Proces je poznat kao ispiranje. Može se pojaviti na farmama, industrijskim lokacijama i deponijama.

Gubitak plodnosti zemljišta - pad plodnosti ili čak potpuni gubitak plodnosti potrebne za poljoprivredni uzgoj, česta je pojava u mnogim dijelovima svijeta. Osim dobro poznate i redovite sječe i krčenja zbog eksploatacije drva, šumske stručnjake brine prirodno isušivanje i opustinjavanje zbog smanjenja oborina, povećane kiselosti i toksičnih materija u vazduhu.

Erozija zemljišta - predstavlja ispiranje i odnošenje najsitnijih i najplodnijih čestica iz rastresite podloge. Erozija je prirodan proces krutih tvari kroz uticaj vjeta, vode ili pomicanja koja su uslovljena silom gravitacije, a može se ubrzati nekontrolisanom sječom šuma i pogrešnim korištenjem zemljišta. Erozija zemljišta predstavlja ne samo lokalni i regionalni, već i globalni problem savremenog čovjeka.

Gubitak staništa - kako krčenje šuma i erozija zemljišta napreduju, životinje su prinuđene da se presele kako bi pronašle utočište i hranu. Za neke životinje promjena je previše traumatična pa to dovodi do njihovog izumiranja.

Zakiseljavanje zemljišta - može biti geogenog, pedogenog i antropogenog porijekla. Geogeno i pedogeno zakiseljavanje su prirodni procesi, a antropogeno nastaje kao posljedica „kiselih kiša“, intenzivne gnojidbe mineralnim i organskim gnojivima, a prisutno je na svim mogućim zemljištima.

Povećani rizik od požara - različiti zagađivači isušuju zemljište što može dovesti do požara koji mogu da zahvate velika područja.

Uticaj zagađenog zemljišta na čovjeka

Štetni efekti djelovanja onečišćenog zemljišta su najčešće alergijski efekti koji ne moraju biti razmjerni dozi alergena u zemljištu, zatim neugodni efekti koji variraju od osobe do osobe. Čovjek može doći u dodir s ovim štetnim efektima tako što udiše miris kontaminiranog zemljišta, te unošenjem kontaminirane vode i hrane.

Zagađivači zemljišta pored uticaja na čovjeka imaju i negativne uticaje na građevinske materijale. “Glavna opasnost po ljudsko zdravlje dolazi izravnim unošenjem zemljišta i posrednom apsorpcijom koja nastaje usljed dodira između zemljišta i kože.”⁷ Hronični efekti od kontinuiranog izlaganja nanose štetu svim organima, u prvom redu jetri. Kancerogene materije opasne su ako postoji dugotrajno izlaganje čak i u neznatnim dozama. Naročito visoka koncentracija nitrata može se naći u povrću, suvom mesu i sirevima.

⁷ Herceg, N.: „Okoliš i održivi razvoj“, Grafotisak, Grude, 2013., str. 42

Zaključak

Živimo u doba znanstvene, tehnološke i industrijske revolucije koje su savremenom čovjeku donijele bezbroj koristi i pogodnosti u svakodnevnom životu. Strojevi zamjenjuju rad ljudi i životinja, u industrijskoj i poljoprivrednoj proizvodnji, i u kućanstvu, sportu i okolini. Sve se manje upotrebljava mišićni rad tijela čovjeka i životinja, a savremeni strojevi i tehnološki postupci olakšavaju svakodnevni rad i život.

Stalnu brigu o okolini moraju osigurati vlade, ministarstva i druge društveno-političke organizacije i građanske inicijative. Strategija upravljanja, korištenja i zaštite okoline treba se temeljiti na saradnji sa stručnjacima iz različitih područja ekologije, ekotoksikologije, zbrinjavanja otpada i zaštite prirode i okoline. Važno je i sprovođenje i nadzor nad sprovođenjem ili zakonskim aktima određenoj zaštiti okoline. Unatoč ozbiljnosti ekološke krize, ljudi su sve više svjesni, razboriti, domišljati, saosjećajni, mudri i maštoviti.

Duboko u nama je osjećaj odgovornosti za sigurnost, zdravlje i budućnost naše djece i unučadi. Za civilizaciju u cijelosti treba u ciljeve i zadatke strategije budućeg razvoja društva ugraditi i zaštitu okoline i prirode. Treba stvoriti novi svjetonazor koji nam omogućava sigurnu budućnost.

Budući razvoj treba temeljiti na održivom razvoju i gospodarenju, a to znači da iskorištavanje prirodnih izvora i odbacivanje sporednih – otpadnih produkata proizvodnje mora biti podnošljivo kako bi se oni mogli obnoviti i održati u tzv. ekološkoj ravnoteži. Niti jedan proizvodni projekt ne smije se ostvariti samo tehnološkom i ekonomskom opravdanošću, već je jednako važna i ona treća komponenta, a to je briga i ulaganje u zaštitu okoline i prirode, a trajna briga mora biti prije svega i zdravlje ljudi. Sve to treba ugraditi u novi sistem vrijednosti, u svijest i savjest svakog pojedinca te razviti novi pogled savremenog čovjeka.

Literatura

1. Carter, N.: „Strategije zaštite okoliša“, Zagreb, 2004.;
2. Herceg, N.: „Okoliš i održivi razvoj“, Grafotisak, Grude, 2013.;
3. http://www.galaksija.hr/tekst/Klimatske_promjene/1124 pristupljeno 23.08.2020.;
4. Jugović, Z., Pecarski, D. " Značaj i zaštita voda ", Banja Luka, 2017.;
5. Jurac, Z.: „Otpadne vode“, Karlovac, 2009.;
6. Pantelić, M. : " Ekologija i zaštita životne sredine . "Čačak: Tehnički fakultet, 2007.;
7. Suzić, N. : " Pravila pisanja naučnog rada: APA i drugi standardi ". Banja Luka, 2012.;
8. Udovičić, B.: „Edukacija i zaštita okoliša“, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Tehničke znanosti, 2012.;

ЊЕГОВАЊЕ ЛИЈЕПОГ ГОВОРА УЧЕНИКА КРОЗ ШКОЛСКЕ СЕКЦИЈЕ

Сажетак

Циљ рада је указати на важност језичких секција у његовању лијепог говора ученика. Када кажемо језичке секције мислимо, прије свега, на секције настале из окриља српског језика, а то су рецитаторска секција, литерарна и драмска.

У раду су постављене двије хипотезе, прва гласи: „Ученици који иду на језичке секције имају бољи школски успјех“, А друга гласи: „Ученици који иду на језичке секције више читају (књиге, лектире), имају већи гонд ријечи и љепше изражавају“. Задаци рада су да се утврди колики број ученика похађа пве секције и упореде њихова школска постигнућа из српског језика са постигнућима ученика који не похађају ове секције.

Кориштене су дескриптивне методе, од техника кориштене су техника посматрања, анкетирање, тестирање и рад на педагошкој документацији, а од инструмената кориштени су фотоапарат, анкетни упитници комбинованог типа, тестови знања и Дневници рада наставника у школи. Из популације ученика града Бијељина узет је узорак од 104 ученика од трећег до петог разреда Основне школе „Кнез Иво од Семберије“ у Бијељини, подручно одјељење Ковиљуше. Истраживање је спроведено у децембру 2016. године.

Након спроведеног истраживања закључено је да током ових секција ученици се припремају за наступе на школским приредбама па се првенствено води рачуна о његовању лијепог говора ученика, првенствено лијепог и културног изражавања.

Кључне ријечи: *Језичке секције, говор, приредбе*

¹ ЈУ ОШ „Кнез Иво од Семберије“ Бијељина

² ЈУ ОШ „Кнез Иво од Семберије“ Бијељина

³ ЈУ ОШ „Вук Караџић“ Забрђе

Abstract

The aim is to emphasize the importance of language sections in fostering a wonderful speech of students. When we say the tabs section, we think first of all, on the section formed from the pale of Serbian language, and to the poetry section, literature and drama.

The paper set two hypotheses, first read: "Students who go to language sections have better school performance," The other reads: "Students who go to language sections read more (book reading), have higher gond words and better express' . The tasks of the work are to determine how many students attend pve section and compare their school achievements in Serbian language with the achievements of students who do not attend these sessions.

Were used descriptive methods, techniques were used techniques of observation, interviewing, testing and operation of the pedagogical documentation, and of the instruments used in the camera, questionnaires combined type, knowledge tests and diaries of teachers in the school. From the population of the town of Bijeljina A sample of 104 students from the third to the fifth grade of elementary school "Knez Ivo od Semberija" Bijeljina, regional department Koviljuše. The survey was conducted in December 2016.

After conducting the research, it was concluded that during this session the students are preparing for performances at school events but primarily takes care of nurturing a wonderful speech of students, mainly beauty and cultural expression.

Keywords: *Language section, speech events*

Језик, говор и језичке секције

Језик је социјални феномен. Настао је из потребе заједничке акције и најважније је средство комуницирања и одржавања социјалних веза. Зато је природно што је повезан са социјалном структуром друштва и под утицајем свих важних социјалних чинилаца у животу људи (Рот, 2004). Цитирајући великог Вука: „Језик је хранитељ народа. Докле год живи језик, докле га љубимо и почитујемо, њим говоримо и пишемо, прочишћавамо га, умножавамо и украшавамо, дотле живи и народ: може се међу собом разумијевати и умно саједињавати; не прелива се у други, не пропада“, уочава се значај језика. Према Белићу језик је скуп знакова или систем знакова за обиљежавање онога што се у свијести човјековој догађа ради саопштавања о томе околини (Белић, 1958).

Наука о језику је лингвистика. Језик је вриједан научног проучавања зато што представља једно од темељних обиљежја људских бића: човјек без језика не би био човјек. У сваком тренутку свога свјесног постојања ми смо окружени језиком и у њега уроњени. Језик је систем знакова који човјеку омогућује развијен друштвени и душевни живот, и који се остварује у општењу међу људима. Сви људи имају језик, али немају сви исти језик (Тешановић, 2016). Језик служи комуникацијским потребама када, уз минимално напрезање говорника и слушаоца, омогућује преношење мисли с максимумом прецизности. Савршенство језика могло би се дефинисати као највиши ступањ разумљивости и изражајности повезан с највишим могућим ступњем једноставности и највишим ступњем лакоће примања поруке (Ивић, 2007). По Бугарском језик служи за изражавање мисли. Језик сачињава основну спону међу људима, од које, због природе човјека као друштвеног бића, зависи и сам опстанак људских заједница (Бугарски, 1996).

Говор је средство којим се изводи настава у нашим школама, а на који утиче: узраст, породица, средина и други чиниоци. Говор је реализација језика, скуп свих појединачних остварења језика (Бугарски, 1996). Говор у првом реду служи општењу, саопштавању. Помоћу говора преноси се радно искуство појединца на друге појединце и на заједницу у цјелини. Усвајајући говор одрасле генерације, дијете усваја и њено искуство – друштвено искуство. Говор је уједно и средство изражавања, он има и емоционално – изражајну страну, која се очитује гласовним говором, али и мимиком и гестом (Тешановић, 2016). Особине култивисаног говора су: правилност, тачност, јасност, живост (динамичност), мелодичност, убједљивост и др. Правилан говор је онај који се придржава књижевне норме у области ортоепије, ортографије, морфологије, лексике, синтаксе и стилистике. Тачност се огледа у прецизности употребе ријечи, израза и реченица који највјерније преносе говорникову мисао и осјећање. Јасност је повезана са тачношћу говора. Живост се огледа у звучној реализацији, варирањем интензитета, темпа и ритма, паузирањем, извлачењем логичких акцената, гипкошћу гласа, итд. Мелодичност говора долази до изражаја негдје више, негдје мање. Убједљивост говора постиже се снагом увјерења и доказа којима се она поткрепљује. Говорник мора истаћи своју основну мисао, систематизовати материјал, довести чињенице у узрочно – посљедичне односе, градирати их и сл. да би постигао што јачи ефекат. Томе ће допринијети: добра дикција, гест, мимика, поглед (Савић, 2003). Највећа васпитна вриједност наставе матерњег језика је у томе што се развојем говора стварају

услови за успостављање социјалних веза и развијање активности ученика. Ова два фактора су врло значајна не само у формирању личности, већ и у егзистирању социјалне везе па самим тим имају и мање услова за развијање својих активности (Дмитровић, 2002). Задатак наставника српског језика је да води рачуна о лијепог и правилном изражавању ученика, али и у ставрању навика да се културно говори и након школе. Говорна култура се изучава као и садржаји других предмета који се обрађују у васпитно – образовном раду. Његовање говора у школи је основни облик рада у настави свих предмета, а посебно у настави српског језика и књижевности, али и језичких секција.

У основним школама један вид његовања лијепог говора и културе говора је на часовима српског језика, али и на секцијама које се организују у школама, првенствено на рецитаторским, драмским и литерарним секцијама. Током часова секције се, поред изучавања лијепе књижевности његује и култура говора, правилан књижевни изговор, лијепо држање и понашање. Међу разноврсним облицима дјечјег стваралаштва, подстакнутих књижевним текстом, посебно мјесто имају сви облици драмског стваралаштва у којима се преплићу говор, покрет, слика и музика. Њих је могуће препознати већ у првобитним играма маште или играма улога, спонтаним импровизацијама на теме из обичног живота и књижевних текстова које дјеца изводе сама или уз помоћ лутака, све до представа луткарског позоришта, позоришта сличица, сјенки итд. Према Дотлић (1996), међу њима се издвајају два основна облика – драмска игра и позориште лутака и нека општа правила за њихово организовање могу се, уз одређене специфичности, уважити и код осталих облика.

Слободне активности, а у оквиру њих и језичке секције су интегрални дио васпитно-образовног програма, а остварују се путем: секција, клубова, ученичких задруга и других облика. Слободне активности се организују током цијеле школске године. У дневник се уписују основни подаци, назив органа који је донио одлуку, као и број и датум одлуке о организовању слободних активности. Те податке уписује педагог или друго лице које овласти директор школе. Наставник који реализује слободне активности уписује програм рада за сваки мјесец са планираним фондом часова. На крају мјесеца уноси реализован број часова за одређени мјесец. За сваку врсту слободних активности уносе се подаци о ученицима који су укључени у ту активност. Такође се уносе и запажања о раду ученика, која се уписују описно. Наставници који реализују слободне активности, за сваког ученика посебно, у кратким тезама, уписују запажања о раду и учешћу, а које указују на неки напредак. Та запажања о напредовању уносе се на

крају првог и другог полугодишта. У посебну рубрику се уносе подаци о контроли евиденције и рада. Контролу евиденције и рада врши директор школе или лице које директор задужи. Језичке секције су саставни и обавезни дио васпитно-образовног процеса у основној школи.

Језичке секције од првог до петог разреда основне школе

Према Наставном плану и програму за други разред основне школе, исто као и за први, позориште у настави језика и културе је заступљено са 4 часа годишње. Према том плану, циљеви наставе су: да упознају, доживе и тумаче књижевна дјела, позоришна, филмска и друга умјетничка остварења из српске и свјетске баштине (НПП, 2014:45). Према Наставном плану и програму за трећи разред основне школе, циљеви наставе су: да упознају, доживе и тумаче књижевна дјела, позоришна, филмска и друга умјетничка остварења из српске и свјетске баштине, као и усвајање основних теоријских и функционалних појмова из филмске умјетности, навикавање на редовно праћење и критичко процјењивање емисија за дјецу на радију и телевизији, подстицање ученика на самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво, подстицање, његовање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, рецитаторска, драмска, новинарска секција и друге), васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вриједности, развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима (НПП, 2014:93). Према Наставном плану и програму, за четврти разред основне школе ученици се поступно и систематично оспособљавање за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм), навикавање на редовно праћење и критичко процјењивање емисија за дјецу на радију и телевизији, подстицање, његовање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, рецитаторска, драмска секција и друге) (НПП, 2014:145). Према Наставном плану и програму, за пети разред основне школе, циљеви наставе су: поступно и систематично оспособљавање ученика за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм), упознавање методологије, подстицање, његовање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, рецитаторска, драмска секција и друге) (НПП, 2014:200).

Његовање говора кроз секције

Игре улога подразумевају имитацију, односно, угледање на спољни модел. Међутим, оне се не свде на пуко подражавање већ захтијевају интуитивно разумијевање и анализирање овог модела, као и одговарајућу мотивацију. Символичка активност коју садрже ове игре се, према томе, не задржава на спољашњим значењима објеката, ситуација и гестова, већ улази у њихову суштину. Помоћу ових игара дијете има прилике да поникне и испроба разноврсне друштвене улоге и осјети се као творац и господар збивања, што му се ријетко догађа у реалном животу. Њихови садржаји се постепено проширују, од шематизоване и сиромашне слике стварности, до релативно богатог и структурираног искуства, на које дјелују, поред непосредне околине, и други извори информација, прије свега телевизијске емисије и књижевност за дјецу. Од усамљене игре и игре у паровима, прелази се на колективне игре, чији су садржаји дјечимично

Уношењем елемената драмске умјетности, игре улога се обогаћују, како по садржајима, тако и по изражајним облицима. То се постиже читавим системом поступака, нарочито у области развоја говора. Могуће је организовати игре – вјежбе за развој интонације, мимике, гестова, поза и кретања. На примјер, интонацији ће се поклонити посебна пажња у играликој активности *Изгубљени у шуми*. Васпитач описује ситуацију да су ушли у шетњу и изгубили неке другове који су залутали у великој шуми. *Спушта се мрак, они су забринут и дозивају другове*. Једно по једно дијете извикује њихова имена. При том само подражавају викање, односно „вичу“ не напрежући много говорне органе. Гласови се губе у шуми или се чује њихов одјек. Из даљине одазивају се другови са: *О-хој*. У вези са неком другом замишљеном ситуацијом, на сличан начин, вјежба се упитни тон, страх, задивљеност, радост и сл. Изражајност покрета, значајна за ову врсту активности постиже се у играма пантомиме. Дјетету се, на примјер, *даје* замишљена мачкица уз ријечи: *Погледај, маца се смрзча напољу, помази је и угриј!* У почетку се као реквизит за ову игру користи нека ликовна играчка или комад грађевинског материјала, а касније се дјеца лишавају и тога. Уз гестове она могу и да говоре, било да се обраћају замишљеном слушаоцу, било да коментаришу своје радње. Веома су успјешне такве игре које се изводе уз музику, као мале музичке драматизације.

У играма које садрже елементе драмских активности, улога васпитача је нарочито велика у подстицању дјеце на дијалог, охрабривању играча да говоре гласније и

разговјетније, као и да их обогаћује новим идејама, дајући modele говора, мимике и гестова. Он учествује у игри и тако што и сам понешто отпјева, одрецитује, одсвира на инструменту или пусти одговарајућу музику са цд-а. То дјелује подстицајно на дјецу уколико се не прекида ток радње, већ се она допуњује и усмјерава. Овим се такође дјеца уводе и у један од најсложенијих облика дјечјег стваралаштва – драмску игру (Дотлић, 1996).

Дијете се игра током одрастања, угледајући се и опонашајући одрасле, стога и кажемо да већину знања која су стекла у породици дјеца доносе у школу. Она се лако „трансформишу“ како би учила о себи и свијету који их окружује (Бојовић, 2013). Многе су предности учења игром и кроз игру. Један од таквих видова су драмске игре у школи. Бојовић наводи предности таквог учења, а то су:

- Играње улога утиче на рјешавање унутарњих немира, конфликта, страхова;
- Развија самосвијест и осјећај важности и посебности;
- Помаже развоју говора, модулацији, дикцији, квалитету израза;
- Улога даје дјетету могућност да буде неко други и да тако прикаже своја емоционална стања, те кроз интеракцију, само дође до одговора и рјешења;
- Дијете на тај начин спонтано процесуира негативне и позитивне емоције;
- Развија самоконтролу, толеранцију, стрпљење, слушање, поштовање;
- Кроз улогу дијете без страха улази у нове ситуације, припремајући се тако и за реалне животне ситуације;
- Драмске игре помажу дјетету да разликује сан од стварности;

Оне повезују дјецу и потенцирају позитивне односе (Бојовић, 2013:9).

Драмска игра је стваралачка активност у којој дјеца сама проналазе садржај и трагају за адекватним изразом (Шкуфлић-Хорват, 2004:86). У таквим играма се говор природно развија и одатле је и могућност да умјетнички обликоване дијалогске ситуације, у којима се остварује играчка за дјецу, она прихватају као позив на игру, што ту књижевну врсту чини врло прикладном за подстицање говорног изражавања ученика и њихових стваралачких могућности.

Од почетка дјеца треба да се навикавају да своје реплике изговарају гласно и разговијетно, не скраћујући их изостављањем поједних ријечи, уз логичке паузе и ритам који одговара току радње. Реплике се изговарају повезано са читавим текстом, чији садржај може да се излаже у сасвим скраћеном виду, али тако да се реплике уклопе у њега. Драматизација изабраног текста треба да се изведе тако да у њу буду укључена сва дјеца, што ће јој дати снагу мотивације какву има само стваралачка активност. После упознавања текста и његове анализе, прелази се на дијалогска мјеста у тексту, која се не одвајају од осталих збивања у причи. Васпитач започиње причање а када дође до појединих реплика обраћа се појединој дјечи да их изговоре у име ликова из приче.

Игроказ или казивање игром је најчешћа врста сценског (драмског) васпитања у основним школама јер је врло прикладан за подстицање говорног изражавања и стваралаштва код дјеце нижег основношколског узраста. Сврха драмског играка у основној школи је емоционално ослобађање и омогућавање контролисаног емоционалног израза (Шкуфлић-Хорват, 2004:86). Једноставна драмска игра је саставни дио наставног плана и програма српског језика (вјежбе усменог изражавања), и у настави осталих предмета, нпр. математика (читање задатака задатих ријечима), природи и друштву (текстови који служе за мотивацију или обраду новог градива те за евалуацију научених садржаја). Разговорне игре, усмене драматизације, драмске импровизације су кратки играци у којима ученици радо учествују. Драматизација књижевног дјела је сложен процес који подразумева добро познавање драмског текста, висок ниво писмености и добро познавање онога што ће се с текстом на самој сцени догађати. Некада су људи били значајно ниже образовани и сценска дјела су им била само повремено на располагању, па су ријетко били спремни да на јавним наступима изражавају своје мисли и осјећања. Данашња дјеца су непрестано изложена сценским дјелима веће или мање вриједности, те сценска умјетност им није страна. Пожељно је дјецу од најранијег узраста водити у позориште на представе и у биоскоп како би знали да цијене умјетност, а укључивање дјеце у процес настајања сценског дјела је оствариво на часовима српског језика.

Методологија рада

Хипотетички оквир истраживања у овом раду чине двије хипотезе, прва гласи: „Ученици који иду на језичке секције имају бољи школски успјех“, А друга гласи:

„Ученици који иду на језичке секције више читају (књиге, лектире), имају већи фонд ријечи и лепше изражавају“. У истраживању су одређене и зависна и независна варијабла. Зависну варијаблу представљају ставови и мишљења ученика о слободним активностима у служби његовања естетског укуса, а независну варијаблу чине школски узраст и школски успјех.

Задаци рада су да се утврди колики број ученика похађа пве секције и упореде њихова школска постигнућа из српског језикаса постигнућима ученика који не похађају ове секције.

У раду су кориштене дескриптивне методе, од техника кориштене су техника посматрања, анкетирање, тестирање и рад на педагошкој документацији, а од инструмената кориштени су фотоапарат, анкетни упитници комбинованог типа, тестови знања и Дневници рада наставника у школи. Из популације ученика града Бијељина узет је узорак од 104 ученика од трећег до петог разреда Основне школе „Кнез Иво од Семберије“ у Бијељини, подручно одјељење Ковиљуше. Истраживање је спроведено у децембру 2016. године.

Резултати истраживања

Резултати истраживања су приказани табеларно, графички и описно.

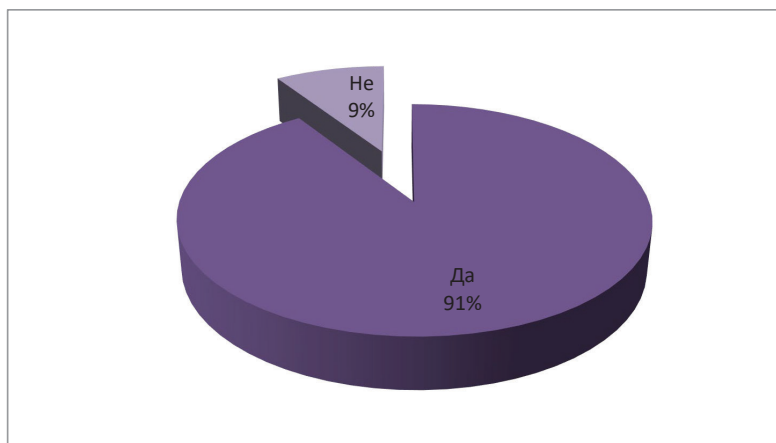
Резултати испитивања ученика на које од језичких секција иду су приказани у табели број 1:

Табела 1. *Језичке секције у школи*

Секције	Број ученика
Драмска	46 – 52%
Рецитаторска	22 – 26%
Литерарна	19 – 22%
Укупно	87 – 100%

Од укупног броја ученика који иду на језичке секције, на драмску иде 52% ученика, рецитаторску 22%, а литерарну 19%.

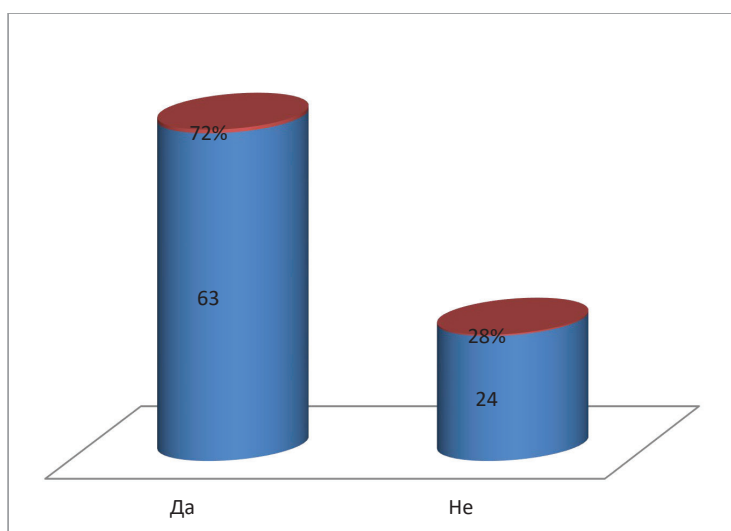
Испитивање ученика о томе да ли су прочитали све задате лектире су приказани у графикону 1:

Графикон 1. Да ли су ученици прочитали све задате лектире

Из графикона 1. видимо да 91 % испитаних ученика прочитало све задате лектире.

Резултати испитивања ученика о томе да ли поред лектире читају и друге књиге, приказани су у графикону 2:

Графикон 2. Да ли ученици читају и друге књиге поред лектире?

Из графика се види да 63 % испитаних ученика чита и друге књиге поред лектире, док 28% не чита.

Табела 2. Успјех ученика из српског језика

Успјех ученика	Језичке секције	Друге секције
Одличан	71 – 84%	5 - 29%
Врлодобар	13 – 13%	2 - 12%
Добар	3 – 3%	6 - 35%
Довољан	0 – 0%	4 - 24%
Недовољан	0 – 0%	0 - 0%
Укупно	87 – 100 %	17 - 100%
Средња оцјена	4,78	3,47

Из табеле се види успјех ученика који иду на језичке секције (драмску, рецитаторску, литерарну) имају бољи успјех из српског језика, (средња оцјена 4,78) од ученика који иду на неке друге секције (3,47).

Закључак

Од 104 испитана ученика узраста од трећег до петог разреда, 87 иде на језичке секције (драмска, литерарна, рецитаторска), а 17 на друге. Током језичких секција

ученици се припремају за наступе на школским приредбама, на којима се првенствено води рачуна о говору и лијепом изражавању ученика. Прва хипотеза рада која гласи: «Ученици који иду на језичке секције имају бољи школски успјех», је анализом резултата испитивања потврђена. И друга хипотеза рада, а која гласи „Ученици који иду на језичке секције више читају (књиге, лектире), имају већи фонд ријечи и љепше изражавају“ је такође потврђена анализом резултата испитивања.

Језичке секције (драмска, литерарна, рецитаторска), доприносе љепшем говору ученика, мотивишу га за читање и развијају љубав према књижевности и умјетности, што резултује бољим школским успјехом дјете, али и бољом општом културом ученика.

Литература

Белић, А. (1958): *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд, Нолит

Бјељац, М. (2013). Школска сцена (драмска, луткарска, новинарска, литерарна и рецитаторска), Београд: Едука

Бојовић, Д. (2013): Више од игре, Испричај ми причу; Драмске методе у раду с дјецом, Сплит, Харфа

Бугарски, Р. (1996): Увод у општу лингвистику, Београд

Вилотијевић, М. (2002): Дидактика, Сарајево

Дотлић, Љ., Каменов, Е. (1996): Књижевност у дечјем вртићу, Нови Сад

Дмитровић, П. (2002): *Ученици са тешкоћама у учењу и понашању*, Бијељина

Ивић, П., Клајн И., Пешикан, М., Брборић, Б. (2007): Српски језички приручник, Београдска књига Београд

Наставни план и програм за основно васпитање и образовање, Министарство просвјете и културе – Републички педагошки завод РС, 2014., Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево

Рот, Н. (2004): Знакови и значења, Београд

Савић, Б. (2003): Говорна култура са реториком, Учитељски факултет Бијељина

Тешановић, Д. (2016): Методика наставе матерњег језика и књижевности, Брчко, Европски универзитет

Тешановић, Д. (2016): Увод у општу лингвистику, Брчко, Европски универзитет

Шкуфлић-Хорват, И. (2014): Сценско стваралаштво ученика основношколске доби,
Загреб

MEĐUNARODNA POLICIJSKA SARADNJA KAO JEDAN OD VAŽNIH ČINILACA U SUZBIJANJU TERORIZMA

Sažetak

U radu se obrađuje pitanje međunarodne policijske saradnje u regionu JIE u borbi protiv terorizma. Autor u radu najprije prezentuje obilježja terorizma, međunarodnog terorizma, kako bi se upoznali sa ovom veoma složenom pojavom, koja u današnje vrijeme predstavlja veliku prijetnju za cijeli svijet, da bi se dalje stavio akcenat na međunarodnu policijsku saradnju kao i njenu ulogu u suzbijanju terorizma. Navode se mehanizmi i organizacioni oblici međunarodne policijske saradnje u regionu JIE, kao što je: Asocijacija šefova policije (SEPCA), Mreža policijskih službenika (WPON), Policijski forum (PF), Regionalna organizacija za migracije, azil i izbjeglice (MARRI), Regionalna antikorupcijska inicijativa (RAI), kao i sama saradnja sa Međunarodnom kriminalističko policijskom organizacijom (INTERPOL). Kako policijske službe u pojedinim zemljama nemaju dovoljno razvijenu mrežu i resurse sa kojima bi se efikasno samostalno suprostavile međunarodnom terorizmu, upravo tu treba tražiti razlog za povezivanje i saradnju policijskih službi, različitih zemalja, blagovremenu razmjenu korisnih podataka i informacija, kao i unapređivanje partnerskih odnosa.

Ključne riječi: terorizam, suprotstavljanje terorizmu, policija međunarodna policijska saradnja, JIE.

INTERNATIONAL POLICE COOPERATION AS ONE OF THE IMPORTANT FACTORS IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Summary

The paper deals with the issue of international police cooperation in the SEE region in the fight against terrorism. The author first presents the features of terrorism, international terrorism, in order to get acquainted with this very complex phenomenon that today poses a great threat to the whole world, to further emphasize international police cooperation and its role in combating terrorism. Mechanisms and organizational forms of international police cooperation in the SEE region are listed, such as: Association of Chiefs of Police (SEPCA), Network of Police Officers (WPON), Police Forum (PF), Regional Organization for Migration, Asylum and Refugees (MARRI), Regional Anti-Corruption initiative (RAI), as well as the cooperation with the International Criminal Police Organization (INTERPOL). As police services in some countries do not have a sufficiently developed network and resources

¹ Dobož, master opšte bezbjednosti

with which to effectively counter international terrorism, this is the reason for connecting and cooperating police services, different countries, timely exchange of useful data and information, as well as the improvement of partnerships.

Keywords: terrorism, counter-terrorism, police, international police cooperation, SEE.

UVOD

Početak devedesetih godina prošlog vijeka donio je dramatične i iznenadne društvene promjene na globalnom nivou, koje su se odrazile na sve sfere društvenog života (političku, ekonomsku, socijalnu, kulturnu, normativnu, moralnu, itd.) i koje su kao takve imale uticaja na razne društvene pojave. Sve ovo dovelo je do pojave novih ili aktualizacije postojećih bezbjednosnih izazova, rizika i prijetnji, među kojima se terorizam, a naročito onaj internacionalnog karaktera, nametnuo kao glavni bezbjednosni problem. Međutim, ono što je karakteristično za terorizam, jeste da je on pod uticajem globalnih društvenih promjena pretrpio značajne izmjene, što ukazuje na aktuelne i moguće terorističke aktivnosti. Tako je na sceni terorizam inspirisan idejama radikalnog fundamentalizma (radikalni islamski fundamentalizam), što ga bitno razlikuje od ostalih oblika terorizma, po načinu i sredstvima izvršenja terorističkih akata. Uz to, na globalnom bezbjednosnom planu sve više je izraženo povezivanje terorizma sa organizovanim kriminalom, koji za posljedicu ima pojavu tzv. narkoterorizma, sajber-terorizma i drugih pojava oblika terorizma. Pored ovoga, stalno je prisutna teroristička prijetnja nuklearnim, hemijskim i biološkim terorizmom, odnosno mogućnost da terorističke organizacije, kao nosioci terorizma, dođu u posjed oružja za masovno uništenje i da ga isto upotrebe u terorističke svrhe.

Značajno je napomenuti i novi način organizovanja terorističkih organizacija u tzv. terorističke mreže, odnosno u transnacionalne terorističke kolektivitete i specifičnosti koje donosi takav oblik organizovanja i djelovanja terorističkih organizacija. Pored određivanja pojma terorizma, neophodno je osvrnuti se na uzroke terorizma kako u Bosni i Hercegovini tako i u regionu, te na organizacije čiji broj, obilježja, organizacija imaju teroristički karakter i predstavljaju aktuelnu i potencijalnu prijetnju bezbjednosti Bosne i Hercegovine kao i samog regiona. Bosna i Hercegovina zbog svog geografskog položaja, složene demografske strukture, istorije i izraženih neslaganja i sukoba između različitih nacija, vjera i kultura, te ukorijenjenog i stalno prisutnog govora mržnje i rasprostranjenih predrasuda, predstavlja pogodno tle za razvoj i djelovanje fundamentalističkih pokreta i razvoj i djelovanje terorističkih grupa i organizacija.

Radi suzbijanja nasilnog ekstremizma koji može voditi ka terorizmu, kao značajan bezbjedonosni izazov postavlja se prisutnost velikih količina zaostalog oružja iz proteklog rata, posebno malog i lakog oružja, te minsko eksplozivnih sredstava i relativno lake dostupnosti improvizovanim eksplozivnim napravama potrebno je bilo donijeti Strategiju Bosne i Hercegovine za prevenciju u borbi protiv terorizma, te je ista i donesena, odnosno usvojena na 14-oj sjednici Vijeća ministara BiH, dana 08. 07. 2015. godine, za period od 2015-2020. godine. Strategija se donosi u vremenu kada se na globalnom nivou intenziviraju bezbjedonosni izazovi, poput stranih terorističkih boraca, nasilnog ekstremizma, zločina i govora iz mržnje, te zloupotrebe interneta u terorističke svrhe. Strategija je rađena uz konsultacije sa predstavnicima nevladinog sektora, posebno akademske zajednice, održanja

građana koja se bave pitanjima bezbjednosti, te predstavnika vjerskih zajednica u BiH i međunarodnih organizacija prisutnih u Bosni i Hercegovini.

Ovim dokumentom postavljena načela, vizija i misija, te utvrđeni ciljevi u saglasnosti su sa dokumentima Ujedinjenih nacija, NATO-a i Evropske unije. Budući strateški program zasniva se na principima prevencije i borbe protiv terorizma utvrđenim: Globalnom UN antiterorističkom strategijom, Strategijama Evropske u za borbu protiv terorizma i suzbijanje radikaliziranja i regrutovanja za terorizam, te drugim relevantnim međunarodnim instrumentima, uzimajući u obzir i posljednje poput: Zaključka i preporuka o suzbijanju nasilnog ekstremizma, samita održanog u Bijeloj kući (februar 2015.), Zajedničke deklaracije iz St. Poltenalj (maj 2015.), te niza drugih dokumenata.

Politička komponenta terorizma, koja često služi kao oružje za rješavanje političkih nesuglasica i protivrječnosti u jednom društvu, govori nam da su savremeno odnosi između država daleko od mogućnosti rješavanja konfliktnih situacija na način koji su definisani u međunarodnoj zajednici pod okriljem, deklaracija, povelja i konvencija. Najviše zahvaljujući činionicima koji ga pospješuju, terorizam se kontinuirano regeneriše i modifikuje na sve višem organizacionom nivou, a njegova efikasnost i jačina djelovanja se neprestano povećavaju, te pitanje koje se nameće samo od sebe glasi: kojim sredstvima i na koji način se suprotstaviti terorizmu: globalno, regionalno, diplomatski ili vojno? Budući da uopšteno kriminal ne poznaje granice, mnoge policijske službe u regionu, nisu imale dovoljno razvijenu mrežu i resurse za efikasnu borbu protiv prekograničnog kriminala, a naročito protiv terorizma. Identifikovana je i utemeljena potreba za povezivanjem i koordinacijom policijskih službi, kako bi se unapređivanjem partnerskih odnosa i pravovremenom razmjenom korisnih informacija što kvalitetnije odgovorilo na savremenim bezbjednosnim pretnjama i zadovoljila očekivanja javnosti.

Suprotstavljanje terorizmu predstavlja veliko iskušenje za vlade i državne organe uopšte, naročito za policijske snage, a uspješna implementacija jedne sveobuhvatne strategije postupanja, zahtijeva neophodnost uspostavljanja što kvalitetnije međunarodne policijske saradnje, kako bi se što kvalitetnije i efikasnije odgovorilo na savremene izazove terorizma. Bez aktivnog učešća policijskih organa, kao primarnih državnih subjekata u suprotstavljanju svim oblicima kriminaliteta, i koji se usvakom momentu mogu mobilisati i preduzeti niz ovlašćenja i mjera, zaista je teško je osmisliti kvalitetnu realizaciju, kao i sve preventivne i represivne u cilju suzbijanja ovog rasprostranjenog i veoma opasnog, društvenog i političkog fenomena. Treba napomenuti da terorizam spada u ona krivična dijela sa kojima se policija na lokalnom nivou veoma rijetko susreće, i ako se uzme u obzir njegova kompleksnost, političke pobude, međunarodni karakter, visok stepen ustrojstva i organizovanosti, jasno je zašto je uspostavljanje međunarodne policijske saradnje ključni preduslov u borbi protiv ovog globalnog fenomena.

TERORIZAM - Nastanak terorizma

Terorizam kao vrsta kolektivnog i političkog kriminaliteta svakako nije nov i nepoznat fenomen. Neki smatraju da je nastao kad i klasno društvo, odnosno kada i država, drugi ga vezuju za Bliski Istok i pojavu vjersko političkih sekti. Međutim većina autora se slaže da terorizam polazi od Francuske buržoaske revolucije, odnosno od jakobinske diktature, a u današnjem značenju koristi se od pada Robespjera. Terorizam koji pojedinac koristi u svom suprostavljanju državi, javlja se još u srednjevjekovnom periodu. Takvo nasilje je bilo

karakteristično i za vrijeme apsolutnih monarhija, posljednje faze feudalizma². Terorizam je neraskidivo vezan uz politiku pa se može reći da je star koliko i sama politika. Naravno u svom se izvornom obliku razlikuje od onog kakvog ga imamo danas, kao i svaki politički poredak u kojem ga prepoznajemo.

Prvim poznatim teroristima smatraju se Asirci koji su otrovom mazali zidove neprijateljskih utvrđenja, poznati teroristi bili su i vladari Rimskog carstva, u srednjem vijeku znamo za Robespjerovu „vladavinu terora“ po kojoj je terorizam i dobio ime³. Terorizmom kao činom nepravedne i nedopuštene agresije služio se veliki broj vladara kroz istoriju kako bi došli na vlast ili se na njoj zadržali. Veliko širenje terorizma dogodilo se već u 19. vijeku kada su se terorizmom počele služiti pristalice anarhizma u zapadnoj Evropi, Rusiji i Americi, nastojeći atentatom ukloniti osobe na vodećim pozicijama u upravljanju državom. Nova istorija je upoznala i primjere terorizma, kojem zahvalnost za svoju nezavisnost duguju: Izrael, Kipar, Kenija i Alžir, budući da su politički pokreti tih zemalja primjenjivali terorizam protiv kolonijalnih vlasti. Protiv britanske vlasti Palestinci su već prije II Svjetskog rata pokrenuli pobune koje su vodile jevrejske terorističke organizacije Irguan i Stern Gang. Za vrijeme rata pobune se nisu javljale, ali već 1944. g. događaju se tri istovremena bombaška napada, a 1946. miniran je hotel Kralj David gdje je bio smješten centralni ured Velike Britanije. Te akcije postigle su svoj cilj.

Cijeli svijet obratio je pažnju tih grupa za samostalnost, što je izazvalo sažaljenje i podršku moćnih saveznika, zbog čega je 1948. završena vladavina Britanije nad Palestinom i proglašeno osnivanje države Izrael. Ovi akti postali su podsticaj drugim grupama, lekcija koja će se poučavati i lekcija koju će naslijediti mnogi budući teroristi. Savremeni Izrael, nastao na temeljima terorizma nije se prestao njime služiti čak i s pozicije države (terorizmom kroz odmazdu, agresiju i teror nad državnim neprijateljima). Bez sumnje Izrael je jedan od vodećih predvodnika tzv. državnog terorizma.

Od 1960. g. do danas svijedoci smo bezbrojnih terorističkih napada, navesti će mo samo neke od njih:

- Guatemala, 1968. g. američki ambasador ubijen u atentatu;
- Njemačka, 1972. g. jedanaest izraelskih sportista ubijeno na Olimpijadi u Minhenu;
- Holandija, 1975. g. otmica voza i jedanaest naftnih ministara otetih u Beču;
- Libanon, 1983. g. nepoznate osobe vozeći kamione sa eksplozivom, izvršile su samoubilački napad na vojne baze američkih marinaca u Bejrutu;
- New York, Washington, 11. Septembar, 2001. g. udar od strane terorističke organizacije Al Kaida na Svjetski trgovinski centar Pentagon (simbole američke ekonomske i vojne moći).
- Beslan, „Talačka kriza u Beslanu“ je naziv za jedan od najtežih terorističkih napada koji su pogodili Rusiju u njenoj istoriji. Počela je 01. septembra 2004. nakon što su čečenski teroristi zauzeli jednu školu a završila je 03. septembra 2004. napadom ruskih specijalnih jedinica. Poginulo je 344 ljudi od čega 186-tero djece. Ovo je jedan od najkrvoločnijih terorističkih napada uopšte;⁴...

² Simenunović, D. - *Teorija politike*, Nauka i društvo, Beograd, 2002. str. 32.

³ Profesor Simeunović ukazuje da uprkos tome što je riječ teror iz latinskog ušla u francuski jezik u 14 vijeku, a u engleski u 16, da se termin terorizam prvi put javlja u periodu francuske buržoaske revolucije krajem 18 vijeka, ali ne da bi označila ono što mi danas podrazumjevamo pod ovim pojmom, već nasilje revolucionarne vlasti, dakle terora.

⁴ www.wikipedia.com/terorizam posjećeno 17. 06. 2019.

Ovakvih primjera nažalost ima mnogo, spomenuli smo neke od mnogobrojnih, samo razmatranje svakog od njih predstavljalo bi rad za sebe, a u ovom primjeru vidimo da načini terorističkih intervencija nisu jedinstveni. To su teroristi samoubice, najčešće bombaši-samoubice, atentatori, otmičari, ili nešto treće.

Različita određenja pojma terorizma

Da bi uopšte govorili o terorizmu neophodno je definisati pojam terorizma. Pri određivanju pojma terorizma, potrebno je poći od etimološkog značenja riječi "terorizam", koja je nastala od latinske riječi terror, što znači intenzivan strah, ili francuske reči terreure, što znači sijanje straha. Zbog toga, mnoge definicije se pretežno, ili isključivo oslanjaju na strah kao definicioni element terorizma. Tako da ćemo navesti nekoliko definicija terorizma različitih autora.

Prof. Dr Milan Mijalkovski pod terorizmom⁵, podrazumijeva primjenu smišljenog, organizovanog i sistematskog nasilja nesuverenog (nedržavnog, nevladinog) subjekta (grupa, bandi, organizacija, političkih stranaka i sl.) ili suverenog (državnog) subjekta, odnosno države, odlučnog da i najgrubljom fizičkom silom nad unapred odabranom (personalnom) ili nasumičnom žrtvom, radi njenog ubistva, sakaćenja, kidnapovanja ili psihičkog zlostavljanja, prioritarno izazove komplekse straha ili nesigurnosti, zebnje ili apatije u sredini iz koje je neposredna žrtva napada, da bi se postigao projektovani politički cilj⁶.

Američka naučnica **Sindi Kombs** definiše terorizam, kao sintezu rata i pozorišta, dramaturgiju najzabranjenijih vrsta nasilja, izvršenih na nevine žrtve i pred očima javnosti, u nadi da će one izazvati raspoloženje straha za političke svrhe.

Prof. dr Vojin Dimitrijević terorizam definiše kao organizovanu i sistemsku primjenu nasilja, sa namjerom da se izazivanjem straha i slične nesigurnosti građana naruši autoritet države ili ostvare neki politički ciljevi⁷.

Prof. dr Milan Milošević terorizam definiše kao planski akt nasilja, koji preduzimaju određene društvene grupe, s ciljem očuvanja ili osvajanja vlasti i da se terorizmom s pravom naziva samo onaj teror koji u svom biću sadrži socijalno – psihološku, odnosno političku komponentu⁸.

Terorizam, kao složena pojava, klasifikuje se prema različitim kriterijumima. Sve klasifikacije terorizma imaju prevashodno teorijski i metodološki karakter i međusobno se ne isključuju. Kada je riječ o tipologiji terorizma⁹, kao sistema klasifikovanja, potrebno je napomenuti da tipologija terorizma ima isto koliko i definicija terorizma. Međutim, kako navodi Džonatan R. Vajt (Jonathan R. White), modeli, sistemi klasifikovanja i tipologije su alternative definicijama i imaju nekoliko prednosti¹⁰. Postoje mnogobrojni kriterijumi za klasifikaciju terorizma. Različiti autori navode različite tipologije terorizma. Jedna od podjela

⁵ Mijalkovski, M. - *Terorizam i protiteroristička borba*, Vojna akademija, Beograd 2003. str. 6.

⁶ Ibid, str. 8.

⁷ Dimitrijević, V. - *Pojam terorizma*, CCS, Beograd, 1987, str. 39.,

⁸ Milošević, M. - *Odbrana od terorizma*, Svet knjige, Beograd 2005., str. 9.

⁹ Vajt, R. Dž.: *Terorizam*, Aleksandria Press, Beograd, 2004. str. 12 - 21; i Kovačević, S.: *Terorizam i Jugoslavija*, Arkade print, Beograd, 1992. str. 16 – 26.

¹⁰ Prvo oni mogu da prezentuju široku lepezu problema. Terorizam se sastoji od raznih aktivnosti, a ne samo od jedne određene akcije. Drugo, od opsega problema zavisi koji će nivo problema biti predstavljen. Terorizam može da se dogodi na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou. Treće, kada se utvrdi na kojem nivou je terorizam, onda se može odrediti tip uzvratne reakcije na terorističku akciju. – U: Vajt, R. Dž.: *Terorizam*, Aleksandria Press, Beograd, 2004. godine, str. 12.

terorizma je na unutrašnji i *međunarodni*¹¹, zasnovano na lokaciji date terorističke akcije, državljanstvu izvršilaca i žrtava.

Prof. Dr Milan Mijalkovski terorizam kalsifikuje na osnovu utvrđivanja osnovnih elemenata terorističkog procesa. Kao osnovne elemente terorističkog porcesa, on navodi: aktivni subjekt (nosilac), pasivni subjekt (žrtva) i posmatrači. Na osnovu navedenih elemenata terorističkog procesa i činjenica koje ga karakterišu, prof. Dr Milan Mijalkovski terorizam klasifikuje: 1) prema nosiocima – nedržavni i državni, uslovno i međunarodni, 2) prema uzorocima – politički, vjerski, etnički i drugi, 3) prema objektu napada (žrtva – pasivni subjekat) – selektivni i neselektivni i 4) prema sredstvima - konvencionalni, nuklearni, biološki, hemijski, internetski i drugi.¹² Sve klasifikacije terorizma imaju pravoshodno teorijski i metodološki karakter, i međusobno se ne isključuju. Svaka od gore navedenih grupa terorizma može se dalje klasifikovati u niz podklasifikacija, što doprinosi adekvatnijem sagledavanju terorizma, sa aspekta njegovih vrsta, vidova i oblika. Međutim uvažavajući princip aktuelnosti terorizma, posebno će mo obraditi međunarodni terorizam. U međunarodnom pravu opšteprihvaćeno je, da je terorizam međunarodno krivično djelo u širem smislu, nema sumnje da se radi o teškom aktu kojim se krši međunarodno pravo.

Upravo iz razloga što u međunarodnom pravu, uglavnom zbog političke podijeljenosti svijeta, nije moguće do danas dati jednu opšteprihvaćenu i jedinstvenu definiciju terorizma, u nizu međunarodnih dokumenata predviđen je „katalog“ krivičnih djela terorizma. Sljedeći ove tendencije i prihvatajući međunarodne obaveze preuzete potpisivanjem i ratifikovanjem relevantnih univrzalnih, a posebno regionalnih-evropskih dokumenata, u novom krivičnom zakonodavstvu BiH uvedeno je više krivičnih djela terorizma.

Međunarodni terorizam

Kao što je već navedeno terorizam nije samo ekskluzivna aktivnost pojedinca, grupe ili organizacije, već u određenim situacijama njega primjenjuje ili podstrekuju i same države. Ta teroristička aktivnost države može biti dvojaka: direktna (neposredna) i indirektna (posredna). Direktno terorističko djelovanje država sprovodi preko svojih obavještajnih službi i drugih specijalizovanih organizacija, ali i preko terorističkih grupa koje formiraju na sopstvenoj teritoriji, teritoriji neke treće zemlje ili teritoriji zemlje protiv koje se djeluje.¹³ Indirektno terorističko djelovanje neke države se ogleda u podsticanju već postojeće terorističke grupe, odnosno pružanja nekog vida pomoći (isporuka oružja i opreme, obuka ljudstva finansijska i logistička podrška, pružanje utočišta, snabdijevanje lažnim ili originalnim putnim ispravama i sl.)¹⁴. Prema američkim kriterijumima, organizacije i grupe za koje je karakterističan ovaj vid terorizma spadaju u kategoriju terorizma pod sponzorstvom države – „agenti vlade“. Danas SAD vode liste država sponzora međunarodnog terorizma. Shvatanje suštine međunarodnog terorizma je otežano iz istih razloga kao i definisanje terorizma uopšte, a osnovni razlog je njegova politička priroda, politički karakter akata nasilja kojima se koriste pojedine države u cilju realizacije svojih spoljnopolitičkih ciljevlja

¹¹ Termin "međunarodni" terorizam nije najadekvatniji, s obzirom na to da do sada nije registrovan slučaj da je međunarodna zajednica bila nosilac čak nijednog terorističkog akta, a kamoli serije ovakvih akata nasilja. Međutim, danas je u svetu registrovana aktivnost preko stotinu državnih terorističkih kolektiviteta, ali nije registrovan nijedan međunarodni teroristički kolektivitet, iako je pouzdano utvrđeno da, na primer, islamsku terorističku mrežu Al Kaidu čine državljani više desetina zemalja. U: Mijalkovski, M.: *Terorizam*, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2005, str. 31.

¹² Mijalkovski, M.: *Terorizam*, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2005, str. 21 - 56.

¹³ Bajagić, M.: *Međunarodna bezbjednost*, KPA, Beograd, 2012, str 123.

¹⁴ Ibid. str. 123.

(jedan od vidova tzv. „državnog“ terorizma). Međunarodni terorizam označava terorizam u koji su uključeni građani ili teritorije više od jedne zemlje. Može se ocijeniti da je riječ o međunarodnom terorizmu u onim situacijama kada se terorističke akcije odvijaju na teritoriji dvije ili više država, kada su njeni akteri državljani dvije ili više država, kao i kad su objekti obuhvaćeni tom akcijom vlasništvo dvije ili više država¹⁵. U početku ovaj vid terorizma se odnosio samo na terorističke akte sa inostranim elementom, da bi se kasnije izraz međunarodni odnosio na svaki napad na neko međunarodnim pravom zaštićeno dobro. O međunarodnom terorizmu se može govoriti uvijek kada je krajnji cilj napada strana država, njen postojeći politički režim, pojedini državni ili politički organi, društvene grupe ili pojedinci u njoj.

Međunarodni terorizam se može podijeliti na *transnacionalni* i *međudržavni* terorizam, pri čemu se klasifikacija zasniva na analitičkim mjerilima kojima je krajnji cilj da se rasvijetli djelovanje terorizma u međunarodnim odnosima. Uglavnom se vezuje za državu, odnosno njene obavještajne službe, koje se javljaju i kao organizatori terorističkih akcija, a koje se kombinuju sa drugim oblicima tajnog subverzivnog djelovanja, sa ciljem ugrožavanja pojedinih subjekata na međunarodnom planu. Obavještajne službe pojedinih zemalja ostvaruju svoje interese preko terorističkih grupa i organizacija, paravojnih i parapolijskih snaga, u sklopu provođenja subverzije prema drugim državama.

Međunarodni terorizam je „*transnacionalni terorizam*“¹⁶ koji u osnovi sprovode autonomni nedržavni subjekti, bez obzira na to da li uživaju određen stepen moralne ili materijalne podrške jedne ili više blagonaklonih vlada (state supored), ili operišu bez pomoći određene vlade (nonstate supported). Aktima transnacionalnog terorizma smatraju se one manifestacije terorizma čiji su izvršioци nedržavni subjekti, odnosno pojedinci i grupe. U slučaju manifestacije ovog vida terorizma u međunarodnim odnosima po pravilu postoji i određen stepen saradnje izvršilaca terorističkih akata iz više zemalja. Prema tome transnacionalni terorizam predstavlja primjenu ili prijetnju primjenom nasilja koje služi političkim ciljevima pojedinca ili grupe, kada je cilj takve grupe da utiče na stavove i ponašanja grupe (koja je predmet napada), koje je šire od neposrednih žrtava i kada zbog državljanstva ili inostrane veze izvršilaca, mjesta izvršenja prelaze nacionalne okvire. U dijela međunarodnog terorizma spadaju i krivična dijela napada na „međunarodno zaštićena dobra i odnose“, odnosno, posebne grupe međunarodnih krivičnih dijela, veoma teških po svojoj društvenoj opasnosti, u pogledu pobuda uperenih protiv života ljudi, materijalnih i državnih dobara, stvorenih i priznatih u svjetskoj zajednici, pri čemu se korištenjem različitih sredstava ova dobra uništavaju ili oštećuju, stvara se opšta opasnost i ugrožava mir.

Među prvim evropskim dokumentima koji predviđaju sistem mjera za suzbijanje i sprečavanje terorizma javlja se „Evropska konvencija o zabrani terorizma“¹⁷, ETS 090, usvojena 27. januara 1997. godine u Strazburu¹⁸, u cilju postizanja većeg jedinstva država članica koje su svjesne sve veće zabrinutosti koja je uzrokovana povećanjem broja terorističkih akata. Ova konvencija uspostavlja sistem pravila o načinu, postupku i uslovima

¹⁵ Ibid. str. 124.

¹⁶ Transnacionalni terorizam predstavlja primjenu ili prijetnju primjenom nasilja, koje služi političkim ciljevima pojedinca ili grupe, kada je cilj takve akcije da utiče na stavove i ponašanje grupe, koje je šire od neposredne žrtve i kada zbog državljanstva ili inostrane veze izvršilaca, mjesta izvršenja prirode institucionalnih i ljudskih žrtava ili mehanizama, njeni okviri prelaze nacionalne okvire.

¹⁷ European Convention on the Suppresion of Terrorism, Strazburg stupila na snagu 4. avgusta 1978. godine, stupila na snagu u odnosu na BiH 4. Januara 2004. godine; „Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“ 12/03.

¹⁸ Konvencija je stupila na snagu 4. Avgusta 1978. godine.

za izručnje učinilaca krivičnih djela terorizma. Konvencije o suzbijanju nezakonitih akata uperenih protiv bezbjednosti vazdušnog saobraćaja, potpisana u Montrealu 23. septembra 1971. godine¹⁹. Ovdje se radi o krivičnim djelima kod kojih teroristička komponenta prevladava nad drugim obilježjima konkretnih oblika ispoljavanja krivičnog djela. Kako bi de upotpunila krivično pravna zaštita od terorizma, 15. maja 2003. godine je donijet „Protokol o izmjenama i dopunama Evropske konvencije o suzbijanju terorizma“²⁰. U osnovi ovog protokola nalaze se međunarodni akti kao što su: „Dekleracija Odbora ministara Vijeća Eveope o regionalnoj saradnji i učvršćenju demokratske stabilnosti u Evropi“ od 3. Maja 2002. Godine, „Dekleracija Odbora ministara Vijeća Evrope od 12. septembra 2001. godine o borbi protiv međunarodnog terorizma, „Preporuke Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope broj 1550 0 borbi protiv terorizma i poštovanja ljudskih prava iz 2002. godine, „Smjernice Odbora ministara Vijeća Evrope o ljudskim pravima i borbi protiv terorizma“ od 11. jula 2002. godine. Za efikasnu krivično pravnu borbu protiv terorizma od posebnog su značaja odredbe dva dokumenta Vijeća Evrope, a to su: „Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju terorizma“ (ETS196) donijeta godine²¹ i „Konvencija Vijeća Evrope o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom i finansiranjem terorizma“²² (ETS198), donijeta 16. maja 2005. godine²³.

Problemima sprečavanja krivičnih djela protiv terorizma bavili su se i drugi dokumenti (rezolucije) Vijeća Evrope kao što su: Rezolucija (74) 3 o međunarodnom terorizmu, Preporuka (96) 8 o politici suzbijanja kriminaliteta u Evropi u vrijeme promjena, Preporuka (99) 20 o prijateljskom rješavanju teškoća koje bi mogle proizaći iz promjena krivičnopравnih konvencija Vijeća Evrope, Preporuka (2011) 11 o rukovodnim načelima u borbi protiv organizovanog kriminaliteta, Preporuka (2003) 21 o partnerstvu u prevenciji kriminaliteta, Preporuka (2005) 7 o identitetu o putnim ispravama te borbi protiv terorizma i Preporuka (2005) 10 o posebnim istražnim tehnikama u odnosu na teška krivična djela, uključujući krivična djela terorizma²⁴. Na taj način je uspostavljena široka osnova međunarodnih standarda za sprečavanje i suzbijanje različitih oblika i vidova ispoljavanja krivičnih djela terorizma od strane pojedinih država članica ove najmasovnije evropske regionalne.

MEĐUNARODNA POLICIJSKA SARADNJA

Uopšte o međunarodnoj policijskoj saradnji

Ideja međunarodne policijske saradnje je začeta unazad dva veka sa početkom industrijalizacije, modernizacije i s tim u vezi posledičnih pojava, od kojih je najopasnija porast kriminala u savremenom društvu.4 Krajem XIX veka anarhizam je bio najopasniji vid kriminala i ozbiljno je zapretio vladajućim evropskim monarhijama, pa ih je na prvi pogled ujedinio u borbi protiv tada najopasnije vrste zločina. U cilju zaštite od subverzivnih

¹⁹ „Službeni list SFRJ“ broj 33/72.

²⁰ Ovaj protokol još uvijek nije stupio na snagu.

²¹ Ova konvencija je stupila na snagu 1. juna 2007. godine, stupila na snagu u odnosu na BiH, 1. juna 2008. godine „Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovori“ broj 14/07

²² Ibid.

²³ Softić, S.- *Međunarodne konvencije kao izvor prava u borbi protiv mrđunarodnog terorizma*, Kriminalističke teme, Sarajevo, 2004. str. 3-4.

²⁴ Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. - *Komentar kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb, 2007. str. 548-552.

aktivnosti u Pruskoj je inicirana ideja o osnivanju Policijske unije nemačkih država (1851-1866), sa ciljem suzbijanja političke opozicije²⁵. Dalje je održano više međunarodnih konferencija o reformama kaznenog sistema, humanizaciji sankcija, suzbijanju kriminala i saradnji država. Prva anti-anarhistička konferencija je održana u Rimu (1898) kada je usvojena Rezolucija kojom se predviđa osnivanje nacionalnih jedinica za suzbijanje anarhizma, policijska saradnja i razmena informacija²⁶. Druga anti-anarhistička konferencija je održana u Sankt Petersburgu (1904) kojom prilikom je usvojen „Tajni protokol za međunarodni rat protiv anarhizma“. Potom su potpisani Međunarodna policijska konvencija (1905, Buenos Aires) i usvojena Konvencija o zaštiti društva i policijskoj saradnji (1920).

U Monaku (1914) je održan I kongres Međunarodne sudske policije na kojem je razmatrano više tema: policijske kartoteke, ekstradicija, komunikacije, ideja međunarodne policije i dr²⁷. Sljedeći II Kongres Međunarodne kriminalističke policije je održan u Beču (1923) kada je osnovana Međunarodna komisija kriminalističke policije i razmatrane sljedeće teme: odnosi nacionalnih policija, borba protiv međunarodnih kriminalaca, suzbijanje krijumčarenja opojnih droga, ekstradicija, upotreba tehničkih sredstava i dr²⁸. Između dva rata je održano nekoliko zasjedanja MKKP, ali je rad organizacije zamro početom rata²⁹. Poslije II svjetskog rata (1946) u Briselu je održana prva poslijeratna konferencija na kojoj su države obnovile članstvo i pokrenuta reforma organizacije³⁰. Reafirmisana su načela ravnopravnosti, univerzalnosti, antikriminalne solidarnosti i apolitizma. Na konferenciji u Beču (1956) je osnovan Interpol (Međunarodna organizacija kriminalističke policije) i usvojen novi Statut. Organizacija UN je priznala poseban status Interpolu (1982) i uspostavljena je saradnja sa agencijama UN i međunarodnim organizacijama.

Pravni izvori za rad i policijsku saradnju su norme unutrašnjeg i međunarodnog prava. Unutrašnji pravni izvori su odredbe nacionalnog zakonodavstva i u Bosni i Hercegovini su važniji sljedeći: Zakon o policiji³¹ ZKP³², Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima BiH-ZMPPKS³³, (trebalo bi: Zakon o spoljnim poslovima)³⁴, Zakon o graničnoj policiji BiH³⁵ Ustav Bosne i Hercegovine³⁶ i dr. Važniji međunarodni izvori su Povelja UN, rezolucije, deklaracije, konvencije, ugovori, memorandum i drugi obavezujući akti (čl.38 Statuta MSP)³⁷ Subjekti saradnje su države (policije, agencije) i međunarodne

²⁵ V. Lazarević, *Međunarodna policija – istorija, rad i rezultati*, Interno izdanje, Beograd 1933. str. 7-11

²⁶ R.A.Wright, J.M.Miller - *The Encyclopedia of Criminology*, Routledge, New York 2005. str. 795-798.

²⁷ V.Lazarević - *Međunarodna policija – istorija, rad i rezultati*, Interno izdanje, Beograd 193, 12-22,fn.4.

²⁸ A. Goldenberg, La Commission Internationale de Police Criminelle, These pour le doctorat en droit, University de Paris, Paris 1953. str. 25-47.

²⁹ B. Milićević - „*Međunarodna policija i međunarodna policija i solidarnost država u borbi protiv kriminala*“, Policijska br.15-16, Beograd 1929.

³⁰ Ž. Nikač - *Transnacionalna saradnja država u borbi protiv kriminala: Evropol i Interpol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003,63-65.

³¹ Slubeni glasnik RS. br. 57/2016, 110/2016, 58/2019, 82/2019.

³² Službeni glasnik RS. br. 53/2012, 91/2017, 66/2018.

³³ Službeni glasnik BiH, br.53/209, 58/2013.

³⁴ BiH je jedina zemljomčiji vanjski poslovi funkcionišu bez planskih dokumenata i na ad hok bazi, a zbog nepostojanja zakona o spoljnim poslovima BiH nijedno pitanje u vezi spoljnje politike nije regulisano na sistemski način.

³⁵ Službeni glasnik BiH, broj: 50/04, 27/07 i 59/09.

³⁶ Službeni glasnik BiH, br.25/09.

³⁷ M. Kreća - *Ius cogens u savremenom međunarodnom pravu*, PF, Beograd 1988.; U Hrvatskoj su za međunarodnu policijsku suradnju relevantni brojni zakoni (Zakon o policiji, Narodne novine (dalje: NN) 34/11, 130/12, 89/14, 151/14, 33/15; Zakon o kaznenom postupku, NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14; Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12; Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u kaznenim stvarima, NN 178/04), bilateralni sporazumi i međunarodni akti (detaljnije:

organizacije (vladine i nevladine). Značajni mehanizmi međunarodne policijske saradnje su oficiri za vezu, policijski atašei i policijske misije. Oblici i vidovi saradnje su različiti i prema karakteru ističu se multilateralne, regionalna i bilateralna saradnja. Prema sadržini najvažniji oblici i vidovi saradnje su razmjena informacija, preduzimanje mjera i radnji na molbu strane države (pronalaženje lica po osnovu međunarodnih potjernica, hapšenje, saslušanje, pritvor i ekstradicija), zajedničke akcije (presjecanje kriminalnih kanala), tehnička pomoć i saradnja, edukacija kadrova i dr.³⁸

Pojam međunarodne policijske saradnje

Kriminal u savremenom dobu sve više poprima međunarodne dimenzije, a da bi kriminal imao međunarodni aspekt, veoma je važno da budu ispunjeni određeni uslovi: prelazak državne granice, kako od strane kriminalaca, tako i od strane žrtava, stvari i kriminalne aspiracije. Važno je međunarodno izjašnjavanje, odnosno priznanje, potvrde da je u stvari riječ o zločinu, što znači da na nivou jedne države, na nacionalnom nivou, neko asocijalno ili destruktivno ponašanje može predstavljati zločin, delikt, samo u slučaju ako je zakonom u jednom širem smislu predviđeno kao krivično djelo. Tek kada državni organi jedne zemlje, a naročito predstavnici policije, upute zvaničan zahtjev za izgradnju, odnosno uspostavljanje regionalne ili obostrane, uzajamne saradnje zvaničnim policijskim organima druge zemlje, tada se može govoriti o postojanju policijske saradnje koja ima formalni karakter. S druge strane, neformalna saradnja, u velikom broju slučajeva je bilateralna, obostrana, predstavlja preteču međunarodne policijske saradnje, i danas je jedna od njenih najrasprostranjenijih i najvažnijih oblika³⁹.

Uporedo sa ekspanzijom terorizma, grade se i međunarodni policijski odnosi. Oni jačaju u vezi sa onim vidovima kriminala koji se deklariraju kao međunarodni, iz razloga što u svim svojim aspektima podrazumijeva aktivnost koja prevazilazi i širi se van granica jedne države. Uspostavljanje i unapređivanje međunarodnih policijskih odnosa slika je i realna potreba država osobno i međunarodne zajednice kao cjeline, da uspostave zajedničku borbu i međusobno pomaganje protiv kriminala kao zajedničkog neprijatelja. Ta borba je sastavni dio jedne sveobuhvatne misije i zadataka koji je povjeren policiji, a zbog humanitarnog karaktera tih zadataka, kao i zbog njihove učestalosti i obimnosti, međunarodni policijski odnosi, može se slobodno reći, visoko se kotiraju u globalnim međunarodnim odnosima⁴⁰. Mnogi činioци koji djeluju na međunarodne policijske odnose utiču i na međunarodne odnose u globalu, kao što su međuzavisnost, geografski faktor, društveno-ekonomski i politički faktor. Samim tim i policijski odnosi zavise od karaktera veza između država. Treba posebno naglasiti faktor koji ima značajan uticaj na policijske odnose – to je sama priroda i karakter policijske funkcije, kao i velika konspirativnost, a saradnju otežavaju stavovi država o razlozima bezbjednosti i nacionalnim interesima. Međunarodni policijski odnosi su, posmatrano u *širem smislu* dio međunarodnih odnosa koji imaju političku konataciju i odvijaju se između država i međunarodnih organizacija, dok u *užem smislu* međunarodne policijske odnose možemo definisati kao odnose na relaciji država i njihovih policijskih organa u cilju zaštite međunarodnog javnog poretka, reda i zajedničke saradnje u borbi protiv različitih oblika kriminaliteta. Ti odnosi koje karakteriše oficijelan karakter, odvijaju se između država i zvaničnih organa javne bezbjednosti, kriminalističke i sudske policije, dok odnosi sa sličnim

http://www.mup.hr/userdocs/images/ministarstvo/medjunarodni_ugovori.pdf

³⁸ S. Nešković - *Međunarodna policijska saradnja*, „Bezbednost“ br. 05, Beograd, 2005. str 754-769.

³⁹ Avramović, N. - *Neki aspekti Evropske policijske saradnje i Europol*, Pedagoška stvarnost 8, Novi Sad, 2010, str. 28.

⁴⁰ Babović, B. - *Policija u svetskom poretku*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1997. str. 65.

organima koji postoje pri carini, vojsci, diplomatiji, nisu u izloženom smislu policijskog karaktera⁴¹.

Ciljevi međunarodne policijske saradnje

Ovi odnosi se posmatraju kao odnosi koji se na međunarodnom planu uspostavljaju između policijskih organa i institucija različitih država u cilju izvršavanja zadataka koji se pred njih postavljaju u vezi s borbom za održavanje javnog reda i protiv kriminala kao jednog od aspekata narušavanja javnog poretka⁴². Policijska saradnja najčešće predhodi međunarodnoj krivičnopravnoj pomoći, iz razloga što se operativnim djelovanjem i angažovanjem policijskih organa grade procesnopravne osnove za uspješno vođenje krivičnog postupka. U praksi se susrećemo sa dosta primjera koordiniranog djelovanja policijskih i pravosudnih organa različitih država, multilateralnih i bilateralnih kontakata, i razmjene eksperata, dok u pravnotehničkom smislu, postupak saradnje kreće od zamolnice kao početnog akta kojim se zahtijeva izvršenje neke radnje na teritoriji druge države, za konkretno krivično djelo i prema izvjesnom licu – učiniocu tog djela.

Zvanična formalna policijska saradnja postoji tek onda kada zvanični organi jedne zemlje ili policije upute formalni zahtjev za uspostavljanje obostrane saradnje, dok neformalna predstavlja jedan od prvobitnih i najrasprostranjenijih vidova policijske saradnje. Policijski organi dviju država imaju nezvanični sporazum da izgrade veze u genezi postavljanja operativnih zahtjeva, koje potom nadograđuju i produbljuju kroz međusobnu saradnju samih policajaca. Treba još napomenuti da međunarodna policijska saradnja može biti zvanična, formalna ili tajna, a može se realizovati u okviru međunarodne organizacije.

Saradnja međunarodnih policijskih organa daleko je intezivnija nego u prošlosti, a kako je terorizam u svom suštinskom, teorijskom smislu, deklarisan kao jedanod unutrašnjih elemenata ugrožavanja bezbjednosti, tako je i njegovo suprostavljanje ovom krivičnom djelu isključivo u djelokrugu policije kao stručnog, specijalizovanog i državnog organa – osnovanog da odgovori na sve izazove ugrožavanja i predstavlja stožer u odbrani i zaštiti nacionalne bezbjednosti i unutrašnjeg poretka. Postavljanje međunarodne policijske saradnje u institucionalne okvire, jeste ključni preduslov kvalitetnog i uspješnog suprostavljanja međunarodnom kriminalu i terorizmu. Iako svaka zemlja svojim internim zakonodavstvom reguliše i utvrđuje zasebna krivična djela i krivičnopravnu proceduru države su naročito zainteresovane da ostvaruju saradnju sa drugim državama⁴³.

Regionalni oblici policijske saradnje

Međunarodna saradnja država odvija se na bilateralnom, multilateralnom i regionalnom planu. U kontekstu teme od posebnog značaja je regionalna policijska i pravosudna saradnja koja se odvija u regionu Jugoistočne Evrope (JIE), kojem pripada Bosna i Hercegovina i ostale države članice nekadašnje Savezne Republike Jugoslavije (SRJ). U regionu JIE se nalaze i druge velike zemlje, kao što su Albanija, Bugarska, Rumunija i Moldavija. Regionalna saradnja ima različite oblike i uglavnom se odnosi na pojedina bezbjednosna pitanja, probleme i rizike, kao i različite oblasti rada policije i pravosuđa. Naravno, svaki region ima specifičnosti i potrebno je imati u vidu okolnosti koje su od značaja za bolje međusobne odnose država i saradnju. Balkanski region i prostor nekadašnje SRJ bio dosta

⁴¹ Miletić, S. - *Policijsko pravo 2*, Policijska akademija, Beograd, 2000. str. 58 i 59.

⁴² Babović, B. - *Policija u svetskom poretku*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1997. str. 75.

⁴³ Nikač, Ž.: *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta*, Bezbednost 1-2/08, Beograd, 2012. str. 78 i 79.

traumatizovan u ranijem periodu usljed ratnih sukoba, kako u daljoj tako i u bližoj prošlosti. Glavni razlog je činjenica da je region Balkana važna raskrsnica međunarodnih puteva između zapadne Evrope i istočnog dijela, pa stoga ima izuzetan geostrategijski značaj u međunarodnim relacijama. U posljednjoj deceniji XX vijeka na prostorima nekadašnje SRJ izbio je ratni sukob koji je doveo do ogromnih ljudskih žrtava, izbjeglištva, velike materijalne štete i dr. Posljedice sukoba osjećaju se do danas i ostalo je još mnogo nerješениh i otvorenih pitanja. Nakon završetka rata započet je proces tranzicije i društvenih promjena u sada samostalnim državama, članicama ex Jugoslavije. U međuvremenu su neke od novih država ušle u EU i donekle završile proces tranzicije i reformi, kao npr. Slovenija i Hrvatska. Na prostorima nekadašnje SRJ i JIE je došlo do pravog kriminalnog buma i organizovane kriminalne grupe su srušile sve barijere, međusobno se povezale i udružile radi sticanja ekstra profita. Transnacionalni kriminal je dobio sasvim novu dimenziju i nije više ekskluzivitet razvijenog svijeta, već je zaposjeo ove i prostore čitavog regiona. Najopasniji oblik je svakako organizovani kriminal, zatim terorizam i drugi izuzetno teški pojavnici oblici kriminala. Posebno su teške posljedice razvoja organizovanog kriminala po obične građane, države, region i međunarodnu zajednicu u cjelini.

Stoga je regionalna saradnja imperativ opstanka država JIE, neophodna i nužna za dalji razvoj i napredak na ovim prostorima. Važan element sveukupnih odnosa je međunarodna policijska i pravosudna saradnja, koja je u funkciji stabilnosti i mira u regionu i preduslov ostalih oblika saradnje. Regionalna saradnja se odvija na više nivoa i obuhvata nekoliko oblasti rada, na koje ćemo ukazati. U pogledu međunarodnih pravnih izvora policijske i pravosudne saradnje u regionu po značaju se ističu Konvencija o međunarodnoj policijskoj saradnji u JIE⁴⁴ i Konvencija SELEC⁴⁵ (ex SECI). Sastavni dio saradnje čine brojne i različite inicijative, procesi i mehanizmi, kao što su: Prosec saradnje zemalja JIE (CPSEE), Pakt za stabilnost JIE (SPSEE), Savjet za regionalnu saradnju (RCC) i dr.⁴⁶ Kao važniji mehanizmi, oblici i organizacije regionalne policijske i pravosudne saradnje navode se sledeći: a) Asocijacija šefova policije JIE i projekti pod njenim okriljem, b) Mreža policijskih službenika, c) Policijski forum, d) Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbjeglice, e) Regionalna antikorupcijska inicijativa, f) Centar za saradnju službi za sprovođenje zakona JIE i dr.

Asocijacija šefova policije JIE (SEPCA)

Asocijacija šefova policije Jugoistočne Evrope (Southeast Europe Police Chiefs Association - SEPCA) je osnovana sa ciljem da pomogne u reformi i transformaciji nacionalnih policijskih snaga država regiona, te da u tom kontekstu doprinese sveukupnoj bezbjednosti u regionu JIE. Asocijacija je osnovana na skupu šefova nacionalnih policija država regiona koji je održan u Puli (Hrvatska), u januaru 2002. godine. Statut organizacije je usvojen u oktobru u Bukureštu (Rumunija), kada su izabrani Izvršni odbor i drugi organi. Organizacija je održala prvu zvaničnu Generalnu skupštinu u Beogradu juna 2003. godine, kada je Srbija (MUP RS) izabrana za zemlju sjedišta⁴⁷. Osnivanje i finansijsku podršku su pomogle razvijene zemlje i

⁴⁴ Zakon o potvrđivanju Konvencije o policijskoj saradnji u JIE, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori br.70/07.; Zakon o potvrđivanju Protokola o povlasticama i imunitetima Centra za provedbu Zakona u Jugoistočnoj Evropi, NN – Međunarodni ugovori 5/12

⁴⁵ Zakon o ratifikaciji Konvencije SELEC, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori br.08/11.

⁴⁶ Ž. Nikač, B. Simić, N. Artonović - „Međunarodna policijska saradnja zemalja JIE“, Naučni skup sa međunarodnim učešćem „Pravo i društvena stvarnost“, PF Priština, Zbornik radova, Tom 1, K. Mitrovica 2014. 369-382.

⁴⁷ Southeast Europe Police Chiefs Association, <http://sepca-see.eu/about-sepca/aimsand-objectives>.

posebno Kanada, preko Vlade i Kraljevske kanadske policijske službe⁴⁸. Statut organizacije je potpisan u oktobru 2007. godine i sjedište je izmješteno u Sofiju (Bugarska), gdje se nalazi i danas. Države članice Asocijacije od osnivanja su: Albanija, BiH – Federacija BiH i Republika Srpska, Bugarska, Kanada, Hrvatska, Rumunija, Crna Gora i Srbija. Makedonija se priključila članstvu 2004. godine, a Moldavija 2007. godine.

Glavna uloga SEPCA je da bude vodeća regionalna organizacija za unapređenje međunarodne policijske saradnje, kontinuiranog razvoja i primjene demokratskih principa u funkcionisanju policijih snaga u JIE. Države članice ostvaruju saradnju u primeni policijskih strategija, sistema i procedura, a posebno partnerstva između policije i (lokalne) zajednice kroz dominantni koncept rada policije u zajednici („Community policing“)⁴⁹.

Organi organizacije su standardni kao kod većine međunarodnih organizacija, a po značaju i ulozi tu je prije svih Odbor (izabраних i imenovanih) direktora nacionalnih policija koji čine Predsjedništvo. Odbor direktora je tijelo koje rukovodi organizacijom i njegovi članovi mogu biti samo šefovi nacionalnih policija država članica. U sastav Odbora ulaze: predsjednik, potpredsjednik, sekretar koji je istovremeno i blagajnik, bivši predsjednik i pet članova koje je isti postavio, kao i predstavnici država koje nisu zastupljene u dijelu rukovodećih funkcija. Osnovano je i pet (5) Odbora zamjenika za pojedine oblasti policijskog rada sa ciljem da pomognu Odboru direktora. Značajnu ulogu ima Stalni sekretarijat kao servisni centar Odbora i Asocijacije. Po principu rotacije, prema alfabetskom redoslijedu, svake godine se mijenja predsjednik (predsjedavajući) Odbora direktora iz redova šefova nacionalnih policija, koji predsjedava IO u jednogodišnjem mandatu.

Generalna skupština i Koordinacioni sastanci su važni organi i oblici rada organizacije i po pravilu se održavaju dva puta godišnje, kojom prilikom se analiziraju sprovedene aktivnosti i utvrđuju pravci djelovanja, mjere za unapređenje partnerskih odnosa i jačanja međusobnog povjerenja.

Osnovni zadaci organizacije su sljedeći:

- razvoj profesionalnih organizacija u funkciji poboljšanja rada policije u JIE,
- poštovanje zakona, procedura i razvoj policijske prakse radi unapređenja efikasnosti policije,
- poboljšanje usluga i sposobnosti policije za izvršenje poslova, integracija principa demokratskog rada policije i veća odgovornost prema zajednici,
- razvoj saradnje nacionalnih policija, razmjena informacija i iskustva u JIE i svijetu,
- obezbjeđenje stalnih izvora finansiranja i
- druge mjere i radnje radi profesionalnog izvršenja zadataka.

SEPCA organizuje periodične konferencije, seminare i prezentaciju različitim oblastima policijskog posla. U ovim aktivnostima učestvuju partneri organizacije i eksperti za pojedine oblasti, jer je SEPCA otvorena za saradnju sa pojedincima, organizacijama i institucijama u funkciji povećanja bezbednosti u JIE.

Finansiranje organizacije je putem plaćanje članarine država članica i doprinosa pojedinih donatora. Glavni donatori u proteklom periodu su bili Kanadska agencija za međunarodni razvoj (CIDA), Kanadska Kraljevska konjička policija, Švajcarska agencija za razvoj i

⁴⁸ D.Đukanović, G.Nikolić, „Saradnja država JIE u oblasti unutrašnjih poslova i pravosuđa“, NBP br.1, Beograd 2008. str. 37-53

⁴⁹ Ž. Nikač, B.Simić, „Asocijacija šefova policije JIE – SEPCA“, Međunarodna naučna konferencija „EU i zapadni Balkan – izazovi i perspektive“, IMPP i Fondacija „Hans Zajdel“, Zbornik radova, Beograd 2014. str. 424-436.

saradnju (SDC), Kneževina Lihtenštajn i Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF). Značaj doprinosa su pružili i ostali partneri kao što su: Evropska komisija, SPMU/Jedinica za strateška policijska pitanja, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju, Regionalni savjet za saradnju i dr. Organizacija razvija odnose saradnje i partnerstva sa mnogim uglednim organizacijama, državama i dr. Dio aktivnosti odnosi se na razvoj projekata značajnih za bezbjednost u regionu JIE, kao što su npr. projekti za borbu protiv organizovanog kriminala. Jedan od najvažnijih partnera je Interpol kao lider u oblasti bezbjednosti i međunarodne policijske saradnje u svijetu. Saradnja ove vrste je potvrđena kroz sprovođenje niza uspješnih projekata, kao što su BESA, I-24/7, Crveni put, Pink Panther i dr.

SEPCA je uspostavila saradnju i partnerske odnose i sa nizom drugih organizacija, među kojima se ističu: Europol, Evropska komisija, UN Program za razvoj (UNDP), Savjet za regionalnu saradnju (RCC) osnovan 2008. godine kao sljedbenik Pakta za stabilnost, Regionalni centar za pomoć pri verifikaciji i sprovođenju kontrole oružja (RACVIAC), Antikorupcijska inicijativa Pakta za stabilnost (SPAI), Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbjeglice (MARRI), Međunarodna asocijacija šefova policija (IACP), Konvencija o policijskoj saradnji (PCC) i dr.⁵⁰. Memorandum o razumevanju zaključeni su sa policijama Austrije i Italije, kao zemljama koje su regionalni koordinatori u borbi protiv organizovanog i prekograničnog kriminala. Asocijacija je dalje zaključila važan Operativni sporazum sa FBI (Federal Bureau of Investigation) savezna kriminalističko-istražna i obavještajna agencija Ministarstva pravosuđa SAD. FBI trenutno ima istražnu nadležnost nad kršenjem više od 200 kategorija saveznih zakona i koja ima jurisdikciju za kazneno gonjenje, FBI koji je platforma za zajedničke projekte, programe edukacije, zajedničke operacije u suzbijanju VTK i drugih pojava oblika kriminala. SEPCA je značajno prevazišla početne okvire i poziciju inicijatora saradnje, postala promotor primjene demokratskih principa u razvoju i funkcionisanju nacionalnih policija i danas je veoma značajna organizacija za međunarodnu policijsku saradnju u JIE.

Mreža policijskih službenika (WPON)

Regionalna mreža žena policajaca (WPON-Women Police Officers Network) je nastala kao jedan od projekata koje je pokrenula SEPCA. Projekat je iniciran na sjednici GS Asocijacije (2008) sa ciljem da se uspostavi regionalna mreža žena policajaca, promovišu i primjene principi rodne ravnopravnosti i nastave započeti proces demokratizacije u oblasti unutrašnjih poslova. Zamišljeno je da se projekat realizuje kroz razmjenu informacija, iskustava i najbolje prakse u obavljanju policijskih poslova. Krajnji cilj je uspostavljanje jake mreže sa stalnom i formalnom strukturom, statutom, članstvom i jasnim ciljevima.

U funkciji ostvarenja ovih ciljeva tokom 2009 i 2010. godine sprovedene su pripremne aktivnosti za uspostavljanje mreže, pa je realizovano empirijsko istraživanje na uzorku od 3.897 ispitanika iz ukupno 8 ministarstava unutrašnjih poslova (Albanija, BiH – Federacija BiH i Republika Srpska, Bugarska, Makedonija, Hrvatska, Srbija, Crna Gora). Cilj istraživanja je bio da se utvrdi status i uloga žena u policijskim službama u regionu JIE, pa na osnovu toga odrede prioritete oblasti i oblici buduće saradnje. Nakon sprovedenog istraživanja rezultati su predloženi u formi izvještaja i bili su polazište za planiranje aktivnosti

⁵⁰ MUP RS, časopis „Policija danas“ br.51/9 i br.53/13, Beograd, 2014-2015.

organizacije. Poslije ovog istraživanja Mreža je i formalno uspostavljena na skupu u Sarajevu, krajem novembra 2010. godine⁵¹.

Predmet istraživanja je bio ne samo aktuelni status žena u policijskim službama država regiona, već i personalna očekivanja od buduće mreže. Sljedeći važan cilj je bio da se utvrde prioritetne oblasti djelovanja i oblici saradnje iz perspektive žena i muškaraca policajaca, žena i muškaraca rukovodilaca i stručnih službi zaduženih za upravljanje ljudskim resursima i obuku kadrova. Ciljevi istraživanja su bili nedvosmisleno pragmatični i na osnovu ostvarenih rezultata koncipirane su konkretne aktivnosti na uspostavljanju Mreže.

Uz stručnu pomoć i finansijsku podršku podršku DCAF mreža WPON je održala dvije radionice i to: prva, u maju 2011 u Hrvatskoj u saradnji sa MUP RH i druga, u maju 2012 u Srbiji u saradnji sa MUP RS. Prvi rezultat četvorogodišnjeg funkcionisanja projekta je stabilno upravljanje Mreže žena policajaca u regionu JIE. Dalje sljedeći zaključak o neophodnosti povećanja svijesti o ulozi žena policajaca u policiji i ostalim oblastima policijskog rada. To je od izuzetne važnosti u slučajevima nasilja u porodici, trgovine ljudima, zlostavljanja žena i djece i dr. Drugi važan ishod projekta je jačanje komunikacije i razmjena ideja i prakse žena policajaca unutar asocijacije, pa s tim u vezi stvaranje uslova da veći broj koleginica pohađa seminare i kurseve⁵².

WPON aktivno podržava osnivanje i razvoj nacionalnih udruženja žena policajaca, pa su tako do sada formirana nacionalna udruženja žena policajaca u okviru MUP Republike Srpske i u MUP FBiH. U toku su aktivnosti na formiranju sličnih udruženja u policijskim organizacijama ostalih država članica SEPCA.

Policijski forum (PF)

Policijski forum (PF-Police Forum) je neformalni oblik saradnje država regiona jugoistočne Evrope, koji je iniciran 2000. godine. Osnovni cilj Foruma je da se pospješe i ubrzaju aktuelne reforme sektora bezbjednosti u državama u regionu JIE, a posebno transformacija policije kao javne službe koja treba da bude servis građana (koncept „Community policing“). Aktivnosti Foruma realizuju se kroz različite projekte, poslove i zadatke. U ovom momentu aktuelni su sljedeći projekti:

- a. Projekat regionalne policijske obuka (RPT –Regional Police Training),
- b. Mreža za obuku u borbi protiv organizovanog kriminala (OCTN-Organized Crime Training Network) i
- c. Projekat ukradenih motornih vozila (SC-Stolen Car)⁵³.

U skladu sa programom rada i planiranim aktivnostima Forum ima jako dobru i razvijenu saradnju sa brojnim vladinim i nevladinim udruženjima i asocijacijama. Na taj način se obezbjeđuje uticaj građanskog civilnog sektora na rad policije kao javne službe, njena kontrola i transparentnost u radu kao servisa građana. Finansiranje ove organizacije je uglavnom preko donacija pojedinih država iz regiona, ali je najznačajnija finansijska pomoć koju organizacija prima od Evropske komisije (EU)⁵⁴.

⁵¹ Southeast Europe Police Chiefs Association, Internet, <http://www.sepca-see.eu/projects/current-projects>, Organized Crime Training Network OCTN ,19.04.2015., fn.29.

⁵² Ibid

⁵³ Ibid

⁵⁴ D.Đukanović, G.Nikolić, „Saradnja država JIE u oblasti unutrašnjih poslova i pravosuđa“, NBP br.1, Beograd 2008. 37-5, fn.24.

Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbjeglice (MARRI)

Regionalna inicijativa za migracije, azil i izbjeglice (MARRI- Migration, Asylum, Refugees, Regional Initiative) je formalni oblik saradnje država regiona uspostavljen 2003. godine, poslije spajanja Inicijative o migracijama i azilu i Inicijative o regionalnom povratku raseljenih lica⁵⁵.

Osnovni ciljevi organizacije su upravljanje migracijama i granicama, kao i pitanja azila i viznih režima u skladu sa evropskim standardima i dobrom praksom. Smisao je da se ponudi program pomoći migrantima, azilantima i raseljenim licima. Značajniji ciljevi tiču se koordinacije država u sistemu integrisanog upravljanja granicama, procesima migracija, azila, viznog režima i dr. Inicijativa se oslanja na klasične norme međunarodnog prava, principe i standarde razvijenog svijeta.

Glavni organi MARRI-a su:

- a. Regionalni forum, političko tijelo sastavljeno od resornih ministara i viših savjetnika,
- b. Regionalni centar (Skoplje), koordinaciono i izvršno tijelo i
- c. Upravni odbor u čiji sastav ulaze predstavnici država članica, EK i zainteresovanih međunarodnih organizacija (OESC, UNHCR, PECS, IOM i dr)⁵⁶.

Projekti koji se realizuju u okviru inicijative odnose se na različite oblasti i polja djelovanja, kao što su: izgradnja jedinstvene baze podataka za suzbijanje trgovine ljudima i podršku žrtvama, povećanje sigurnosti dokumenata, akcije suzbijanja ilegalnih migracija, dogradnja i poboljšanje mehanizama saradnje država JIE i dr. U periodu do početka 2015. godine prioritetne aktivnosti MARRI bile su usmjerene na suzbijanje ilegalnih migracija, jačanje regionalne saradnje, promociju i primjenu potpisanih sporazuma o readmisiji između država članica⁵⁷. U pogledu pravnih akata organizacije jedan od najvažnijih je Memorandum o osnivanju Regionalnog foruma (2004), na osnovu kojeg MARRI funkcioniše na osnovu koncepta regionalnog vlasništva i smjernica u okviru Procesu saradnje u JIE. Dalje slijede deklaracije koje se donose na sastancima ministara unutrašnjih poslova, a odnose se na konkretna pitanja iz oblasti rada inicijative.

Regionalna antikorupcijska inicijativa (RAI)

Regionalna antikorupcijska inicijativa (RAI - Regional Anti-Corruption Initiative) je pokrenuta 2000. godine, kao vid formalne saradnje država regiona JIE i šire. Pored zemalja iz regiona član organizacije je i Moldavija. Osnovni cilj Inicijative je borba protiv korupcije u zemljama u regionu koje se, kao što je poznato, nalaze u procesu tranzicije i izgradnje demokratskih institucija. Korupcija je jedan od najvećih problema u međunarodnoj zajednici kako u razvijenom svijetu, tako u zemljama u razvoju i nerazvijenim državama. Korupcija je posebno je došla do izražaja u nekadašnjim socijalističkim državama koje su u procesu ekonomske tranzicije, društvenih reformi i transformacije organa vlasti.

U BiH je takođe evidentan problem korupcije i na rješavanju ovog pitanja angažovani su državni organi, nevladine organizacije iz civilog društva i međunarodne organizacije. Usvojeno je više programskih i drugih dokumenata kao što su Strategija borbe protiv korupcije, Akcioni plan i drugi dokumenti. Nadalje, odredbama aktuelnog KZ BiH

⁵⁵ <http://www.marri-rc.org>. posjećeno 23. 09. 2020.

⁵⁶ Joint Statement, Ministerial SECP Meeting/Regional Forum of MARRI“, Herceg Novi 2004.

⁵⁷ D.Lopandić, J.Kronja, Regionalne inicijative i multilateralne saradnje na Balkanu, Evropski pokret u Srbiji i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd 2010,205-207.

predviđeno je nekoliko krivičnih djela iz ove oblasti, dok su odredbama drugih zakona iz oblasti krivičnog zakonodavstva predviđene komplementarne mjere (npr. oduzimanje imovine stečene krivičnim djelom). Operativni odgovor države je bio takođe relativno dobar i to po uzoru na razvijeni svet, pa su formirani specijalizovani timovi i organi⁵⁸.

U dosadašnjem periodu ostvareni su relativno dobri rezultati i korupcija je smanjena u našem društvu, ali je i dalje veoma prisutna jer je BiH tek započela proces reformi i tranzicije. Kao i ostale zemlje regiona BiH je preuzela i određene obaveze u primjeni ranije usvojenog GRECO programa⁵⁹, pa s tim u vezi i više preporuka koje se odnose na ambijentalne činioce, organe državne reakcije, mehanizme i dr.

Projekti pokrenuti u okviru inicijative su brojni i podsjećamo na važnije, kao što su istraživanje o nezavisnosti pravosuđa, zatim projekat u saradnji sa UN (UNODC) o razvoju mehanizama za nadzor pravosudnih organa i organa za sprovođenje zakona i dr. Danas je RAI istovremeno i važan regionalni forum za saradnju vladinog, nevladinog i civilnog sektora u ovoj oblasti, pa se periodično organizuju brojni oblici edukacije kao što su: seminari, radionice, sastanci, konferencije i dr.

Odnos Interpola i terorizma

Efikasne odgovore države na kontinuirano prisustvo terorističkih aktivnosti koje ugrožavaju i podrivaju njegove elementarne i vitalne vrijednosti, treba pronaći u postojanju međunarodnih policijskih organizacija, koje svoje polje djelovanja ispoljava na kontinentalnom, svjetskom, i regionalnom nivou. Što se tiče svjetskog nivoa, na prvo mjesto treba staviti nesporan značaj međunarodne organizacije kriminalističke policije Interpol, jer očiglednost eskalacije terorizma sa pojedinačnog plana na širi, organizovani, te sa lokalne i nacionalne na međunarodnu i svjetsku, uslovila je koordinaciju kriminalističkih službi, tj. policijskih službi, prvo na nivou gradova, a poslije i država⁶⁰. Za Interpol je vezana istorija međunarodne saradnje na suzbijanju transnacionalnog kriminaliteta. Prvi kongres kriminalističkih policija održan je u Monaku 1914. godine uz zajedničku koordinaciju pravnika i policajaca iz četrnaest evropskih zemalja. Tada je uspostavljena inicijativa za osnivanje evidencije međunarodnih kriminalaca i za unifikaciju postupoka njihove ekstradicije i ta aktivnost je pokrenuta u toku Prvog svjetskog rata. Nakon toga je, 1923. godine u Beču, održan drugi kongres kriminalističkih policija i osnovana je Međunarodna komisija kriminalističkih policija (MKKP), sa sjedištem u istom gradu, koja po završetku Drugog svjetskog rata mijenja naziv u Interpol, a sjedište prebacuje u Pariz. Već 1955. godine ta organizacija broji 50 zemalja članica.

Nekoliko nedjelja nakon terorističkog napada na SAD 2001. godine, Interpol je donio rezoluciju AG-200-RES-05, osuđujući pomenuti napad i kvalifikujući ga kao zločin protiv čovječnosti, čime je rukovodstvo Interpola, implementiralo nove taktike za borbu protiv terorizma. Od tada Interpol više pažnje posvećuje sprečavanju finansiranja terorističkih

⁵⁸ Ž. Nikač, „Mesto i uloga MUP RS u borbi protiv korupcije – međunarodni i unutrašnji aspekti“, Međunarodni naučni skup: „Korupcija i ljudske slobode“, Zbornik radova UMKP RS, Tara 2009, 408-424.

⁵⁹ GRECO je osnovao Savjet Evrope 1999. godine sa zadatkom da nadgleda proces usaglašavanja standarda država članica sa standardima SE u oblasti borbe protiv korupcije. Članovi GRECO su sve države članice Savjeta Evrope (47) i SAD.

⁶⁰ Avramović, N.: *Neki aspekti Evropske policijske saradnje i Europol*, Pedagoška stvarnost 8, Novi Sad, 2010. str. 738-742.

aktivnosti, jer se smatra da ozbiljnost i učestalost terorističkih napada zavisi od količine novca koje terorističke organizacije dobijaju. Također, Interpol je 2002. godine objavio listu po kojoj bi svaka policijska agencija mogla da pronađe informacije o traženim teroristima, a najavljen je i novi komunikacioni projekat kao visoki prioritet Interpola. Sistem komunikacije bi olakšao, ubrzao i osigurao razmjenu informacija⁶¹. Stav Interpola prema terorizmu u značajnoj mjeri definišu i krivični aspekti određenog terorističkog akta, a ne njegova vjerska, rasna ili politička crta. Takav stav je precizno definisan u Rezoluciji br. 6/1984, u kojoj se konstatuje da „određivanje političkog karaktera nekog delikta ostaje u nadležnosti nacionalnih zakonodavstava, u okviru suvereniteta država“. Ne postoji neka strogo propisana i striktna jednoobraznost ni u postupanju po zahtjevima i informacijama dobijenim od Interpola, jer svaka država djeluje ponaosob po sopstvenom uvjerenju i u skladu sa usvojenim međunarodnim obavezama kako u fazi realizacije policijskih mjera, tako i u fazi sudskih odluka.

Države su preduzele veliki broj kako preventivnih tako i represivnih mjera, zaključen je veliki broj međunarodnih akata i konvencija koje nedvosmisleno osuđuju terorizam, a države su pozvane da se udruženim snagama i svim raspoloživim sredstvima bore protiv njega. Interpol je sakupio ogromnu kolekciju krivičnih informacija o pojedincima, traženim međunarodnim bjeguncima i pojedincima osumnjičenim za terorističke aktivnosti. Baze podataka su multikarakterne, te omogućavaju zemljama članicama da obezbjede i traže informacije u širokom spektru jezika. U oblasti fonrenzike, odnosno biometrijske identifikacije, koja se smatra jednim od najpouzdanijih metoda za identifikaciju, Interpolova baza otisaka prstiju trenutno broji više od 172.600 kompleta otisaka i oznaka sa mjesta zločina iz 174 zemlje. Baza podataka je drastično porasla i po veličini i po upotrebi posljednjih godina jer je organizacija unapredila svoju tehniku kako bi se omogućilo poređenje otisaka i uvećanje kapaciteta baze podataka.

Interpol je postao glavna međunarodna organizacija za borbu protiv kriminala i terorizma onog trenutka kada su države počele da posmatraju terorizam kao važnu pretnju koja se sve više intenzivirala. Zapadne države naročito žele da Interpol preuzme aktivniju ulogu i nastojale su da delegiraju svu vlast nad antiterorističkim informacijama na ovu organizaciju. Pokazalo se da je izazivačka politika Interpola skupo koštala tu instituciju, mada ne zbog toga što su države odlučile da kazne Interpol zbog njegovog prkosa tako što su odlučile da osnuju druge organizacije, nego prije da natjeraju Interpol da se restruktuiru, što bi opet zahtijevalo visoke troškove⁶².

PREPREKE U MEĐUNARODNOJ POLICIJSKOJ SARADNJI

Faktori koji utiču na saradnju

Trnsnacionalne kriminalne radnje podstiču internacionalnu policijsku saradnju više od jedne decenije, međutim 2004. godine jedan ekspert je procijenio da je uprkos svom internacionalnom djelovanju, uticaj Interpola na terorizam i teroriste bio minimalan i da se u svom radu susreo sa mnoštvom prepreka. Probleme predstavljaju finansijska ograničenja, geografski faktori kao što su velike porozne granice, kulturne i lingvističke kompleksnosti, tj. komplikacije i nedostatak internacionalno prihvaćenih profesionalnih policijskih standarda,

⁶¹ Ratzel, P. M.: Europol in the combat of international terrorism, London, 2007. str. 19.

⁶² Barnett, M. - *Desingning Police*, Coleman Liv, USA, 2005. str. 608-612.

što za posljedicu često imaju *korupciju*. Probleme policijske saradnje mogu izazvati civilni i unutrašnji nemiri koji vode podrivanju civilnog društva. Neke države nemaju jasne zakone koji se odnose na organizovani kriminal, ekstradiciju, pasoše i druge stvari, što često dovodi do nepovjerenja među policijskim organizacijama. Kamen spoticanja za saradnju bilo je i insistiranje da se udruženim snagama usklade principi nacionalnog suvereniteta u internacionalnoj policijskoj organizaciji, a konflikt nastaje u situaciji kada neke zemlje oklijevaju da ustupe svoj suverenitet u cilju unapređenja zajedničke borbe protiv terorizma i ostalih transnacionalnih kriminalnih aktivnosti. To je navelo neke zemlje da se uzdrže od podržavanja raznih konvencija, dogovora i protokola, akao rezultat, bilateralnih i multilateralnih dogovora sa ovim zemljama se ne uzimaju u obzir.

Prijetnja, koja je postala kontinuirana mnogim zemljama u 21. vijeku, terorizam, kao i ostali zločini, prelazi granice država i stvara brojne komplikacije zakonskog karaktera za policijske organe širom svijeta. Velike su mogućnosti da se susjedne države ne slažu oko implementacije zakona, a barijere internacionalne policijske korporacije u suzbijanju terorizma i drugih srodnih istraga su dosta slične kada se uporede u tradicionalnom prelaznom istraživanju zločina. Kada kriminal pređe granice, to stvara brojne komplikacije za policiju, a varijacije u legalnom sistemu, jezicima, kulturama i policijskim praksama samo su neki od faktora koji utiču na probleme trenutne kontrole kriminala. Nove tehnologije, uključujući minijaturne eksplozivne naprave, lakoća imigracije i brz, jeftin transport, olakšali su tranziciju svijeta u kompleksniju i opasniju eru.

Borba protiv terorizma u današnje doba ekspanzije informacija dovela je do novih koncepcija iskorjenjavanja; nacionalne granice su manje označene i jasne, izrazi *bezbjednost* i *tajnost* postaju najveća briga za policijsku saradnju. Sveprisutnost interneta i globalne mreže informacija između internacionalnih policijskih sistema. Barijere policijskoj koordinaciji dolaze sa svih strana, kako sve više nacija ima sve manje kontrole oko definisanja zločina i kazne na njihovim teritorijama. Ovi problemi postaju zajednička briga za svjetske policijske organizacije⁶³.

ZAKLJUČAK

Terorizam predstavlja veoma izražen izazov globalnoj bezbjednosti, odnosno ispoljava se kao globalni bezbjednosni problem. Tome su doprinijeli brojni krupni geopolitički događaji i globalne društvene promjene koje su se desile krajem XX i početkom XXI vijeka kao rezultat tih događaja. Zbog kompleksnosti, posebno teške predvidljivosti i time komplikovanosti odbrane, terorizam se može i mora posmatrati sa više aspekata. Naime, terorizam predstavlja višeslojnu prijetnju bezbjednosti – za neke države je samo mogući izazov ili rizik, za druge perspektivna prijetnja, dok za treće, aktuelna, čak najveća prijetnja njihovoj bezbjednosti. U skladu sa navedenim savremeni terorizam ima obilježja specifične agresije, radi čijeg suzbijanja i potpunog otklanjanja, zemlje žrtve se brane primjenom specifičnih protivterorističkih mjera i aktivnosti.

Jedna država može adekvatno reagovati i odgovoriti na izazove terorizma samo ukoliko ima izgrađen poseban aparat za tu namjenu, odnosno specijalne organe, propisane procedure, kao i aktivnosti koje će primijeniti u slučaju terorizma, gdje policija zauzima visoko mjesto. Također treba naglasiti, da policije nacionalnih zemalja u praksi baziraju svoj rad na

⁶³ Roth, M., Sever, M. - *Barriers to international police cooperation in the age of terrorism*, USA, 2007. str. 42-64.

suzbijanju tradicionalnih, ali su se pokazale nespornim i može se reći nemoćnim i u funkcionalnom i u organizacionom smislu, kada je u pitanju borba protiv kriminaliteta koji je poprimio međunarodne razmjere, gdje spada i terorizam. Policijske službe u pojedinim zemljama nemaju dovoljno razvijenu mrežu i resurse kojima bi se efikasno suprotstavile međunarodnom terorizmu, i upravo u tome treba tražiti razloge za povezivanje i tiješnju saradnju policijskih službi različitih zemalja. Da bi ta saradnja bila produktivna, neophodno je prevazići sve postojeće organizacijske i funkcionalne nedostatke koji postoje u nacionalnim policijskim službama i koje ih iz tog razloga čine manje efikasnim i ograničenim za suzbijanje ovakvih oblika ugrožavanja bezbjednosti.

Iako je preventivno policijsko djelovanje veoma značajno na planu suzbijanja terorizma, koji podrazumijeva otklanjanje njegovih uzroka i nastanka, danas se u borbi protiv terorizma akcenat stavlja i na represivno djelovanje, čime se daleko efikasnije definiše destruktivnost i štetnost neke pojave, a zanemaruju uzroci i razlog zbog kojih ona nastaje. To je samo jedan od razloga što se određeni rezultati na međunarodnom planu u borbi protiv terorizma ostvaruju isključivo represijom, ali u isto vreme stavljaajući nam do znanja da se on ne može suzbiti u potpunosti, jer bez blagovremenog, kvalitetnog detetkovanja i analize stvarnih uzroka terorizma, ovo represivno djelovanje (koje utiče ne samo na promjenu pojavnih oblika terorističkih akata), može samo još više da ga pospješi i da mu vjetar u leđa. To mora biti presudno u izboru načina i instrumenata suprotstavljanja terorizmu, jer u borbi protiv terorizma i njegovih nosilaca ne smije se nipošto dozvoliti postojanje i mogućnost opravdanosti terorističkih metoda. Bez obzira na vrijeme koje je neophodno da se formira jedan ujedinjeni međunarodni front na planu borbe protiv terorizma, države će se stalno voditi načelom očuvanja suvereniteta i osobenosti, a sve u strahu da načela kojim se rukovode ne budu dovedena u pitanje spajanjem u neke veće globalne cjeline, kako pravno, tako i institucionalno.

Uzimajući u obzir da je međunarodna policijska saradnja organizovano i kontinuirano djelovanje policija pojedinih država na međunarodnom planu, u nekim državama oformili su se cjelokupni departmani koji se bave policijskom saradnjom, dok su kod drugih oni tek u povoju. Međunarodna policijska saradnja postala je nužna jer se samo zajedničkom bezbjednosno-policijskom vizijom, politikom, strategijom, definisanim ciljevima, zadacima, sredstvima i ujednačenom pravnom regulativom, više država može zaustaviti transnacionalni terorizam. Sama priroda međunarodnih odnosa rezultirala je da saradnja nacionalnih policija više država ne funkcioniše uvijek onako kako je to i zamišljeno, jer je mnogo vremena bilo potrebno da se međunarodna policijska saradnja „ugradi“ u bezbjednosne sisteme zemalja. Integracione i razvojne procese i formiranje međunarodnih institucija, kako univerzalnih tako i regionalnih, karakteriše više ili manje odricanja od sopstvenog državnog suvereniteta koji je srazmjerno ovlašćenjima prenetim na međunarodne organizacije. Prikupljanje, obrada, analiza i postupanje po prikupljenim podacima u međunarodnoj policijskoj razmjeni podataka, uz kvalitetnu podršku obavještajne zajednice, čine neke od najjačih, ulaznih sigurnosnih karika države i društva u cjelini, naročito danas, kada su znatno oslabljeni mehanizmi sigurnosnog sastava države uslijed razvoja tehnologije i savremenih migracijskih tokova.

Također je neophodno deferincirati ulogu policije u međunarodnim policijskim odnosima i multinacionalnim operacijama, formirati zajednička radna tijela, i staviti akcenat na kriminalističko-obavještajni rad putem prikupljanja i obrade podataka u cilju suzbijanja terorizma.

LITERATURA:

- Avramović Nenad - Neki aspekti Evropske policijske saradnje i Europol, Pedagoška stvarnost 8, Novi Sad, 2010.
- Babović Budimir - Policija u svetskom poretku, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1997.
- Bajagić Mladen - Međunarodna bezbjednost, KPA, Beograd, 2012.
- Barnett Michael - Desingning Police, Coleman Liv, USA, 2005.
- Dimitrijević Vojin - Pojam terorizma, CCS, Beograd, 1987.
- Goldenberg Alexej - La Commision Internationale de Police Criminelle, These pour le doctorat en droit, University de Paris, Paris 1953.
- Joint Statement Ministerial SEECF Meeting/Regional Forum of MARRI“, Herceg Novi 2004.
- Kovačević Sreten - Terorizam i Jugoslavija, Arkade print, Beograd, 1992.
- Kreća Milenko - Ius cogens u savremenom međunarodnom pravu, PF, Beograd, 1988.
- Lopandić Duško, Kronja Jasminka, Regionalne inicijative i multilateralne saradnja na Balkanu, Evropski pokret u Srbiji i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd 2010.
- Mijalkovski, Milan - Terorizam i protivteroristička borba, Vojna akademija, Beograd 2003.
- Mijalkovski Milan - Terorizam, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2005.
- Miletić Slobodan - Policijsko pravo 2, Policijska akademija, Beograd, 2000.
- Milošević Milan - Odbrana od terorizma, Svet knjige, Beograd, 2005.
- Nešković Slobodan - Međunarodna policijska saradnja, „Bezbednost“ br. 05, Beograd, 2005.
- Nikač Željko - Transnacionalna saradnja država u borbi protiv kriminala: Evropol i Interpol, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003.
- Nikač Željko - „Mesto i uloga MUP RS u borbi protiv korupcije – međunarodni i unutrašnji aspekti“, Međunarodni naučni skup: „Korupcija i ljudske slobode“, Zbornik radova UMKP RS, Tara 2009.
- Nikač Željko, Simić, B. - „Asocijacija šefova policije JIE – SEPČA“, Međunarodna naučna konferencija „EU i zapadni Balkan – izazovi i perspektive“, IMPP i Fondacija „Hans Zajdel“, Zbornik radova, Beograd 2014.
- Provišić Berislav, Grozdanić Velinka, Veić Petar - Komentar kaznenog zakona, Narodne novine, Zagreb, 2007.
- Ratzel Max Peter - Europol in the combat of international terrorism, London, 2007.
- Roth Mitchel, Sever, Murat - Barriers to international police cooperation in the age of terrorism, USA, 2007.
- R.A.Wright, J.M.Miller, The Encyclopedia of Criminology, Routledge, New York 2005.
- Simeunovićvić Dragan - Teorija politike, Nauko i društvo, Beograd, 2002.
- Softić Senad - Međunarodne konvencije kao izvor prava u borbi protiv međunarodnog terorizma, Kriminalističke teme, Sarajevo 2004.
- Vajt, R. Dž.: Terorizam, Aleksandria Press, Beograd, 2004.
- Službeni glasnik RS. br. 57/2016, 110/2016, 58/2019, 82/2019.
- Službeni glasnik RS. br. 53/2012, 91/2017, 66/2018.
- Službeni glasnik BiH, br. 53/209, 58/2013.
- Službeni glasnik BiH, broj: 50/04, 27/07 i 59/09.
- Službeni glasnik BiH, br.25/09.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o policijskoj saradnji u JIE, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori br.70/07.; Zakon o potvrđivanju Protokola o povlasticama i imunitetima Centra za provedbu Zakona u Jugoistočnoj Evropi, NN – Međunarodni ugovori 5/12

- Zakon o ratifikaciji Konvencije SELEC, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori br.08/11.
- European Convention on the Suppresion of Terrorism, Strazburg stupila na snagu 4. avgusta 1978. godine, stupila na snagu u odnosu na BiH 4. Januara 2004. godine; „Službeni glasnik BiH- Međunarodni ugovori“ 12/03.
- Southeast Europe Police Chiefs Association, <http://sepca-see.eu/about-sepca/aimsand-objectives>.
- Southeast Europe Police Chiefs Association, Internet, <http://www.sepca-see.eu/projects/current-projects>, Organized Crime Training Network OCTN ,19.04.2015., fn.29.
- MUP RS, časopis „Policija danas“ br.51,9 i br.53,13, Beograd 2014-2015.
- [www wikipedia.com/terorizam](http://www.wikipedia.com/terorizam).
- http://www.mup.hr/userdocsimages/minstarstvo/medjunarodni_ugovori.pdf)
- <http://www.marri-rc.org>.

MOTIVACIJA – KLJUČ USPJEŠNOG POSLOVANJA

Sažetak

Samo zadovoljan radnik može u punom kapacitetu pokazati svoje znanje, vještine i sposobnosti, a time i učiniti svoju kompaniju konkurentnijom na zahtjevnom tržištu. Motivacija bi trebala biti prioritet u organizaciji poslovanja, a ne površna i povremena aktivnost, iz razloga što takvi načini provođenja motivacije ne mogu dati dugoročne rezultate. Brojni teoretičari i psiholozi kroz istoriju bavili su se pojmom motivacije, prije svega definirajući je, ali i faktorima koji motiviraju ljude kako bi postigli najefikasnije poslovne rezultate. U najužem smislu, motivacija se može objasniti kao poticanje ljudi na postizanje prethodno dodijeljenih ciljeva kompanije, kao i ličnih ljudskih ciljeva. S današnjeg gledišta, motivacija je jedna od najtežih komponenata za mjerenje. Motivaciji, kao ključu uspjeha poslovanja, treba pristupiti pažljivo, precizno definišući lične karakteristike svih zaposlenih. To je važno jer ne postoji univerzalni pristup motivaciji koji bi usrećio sve radnike. Naime, neki će radnici svoje zadovoljstvo izraziti novčanim poticajima, drugi unapređenjem na drugi posao, dok neki jednostavno žele veću slobodu i neovisnost u iskazivanju svojih kreativnih sposobnosti. Kvalitetan motivacioni sistem garancija je opstanka najboljih zaposlenih u organizaciji, koji istovremeno postiže zavidan nivo izvršavanja obaveza, podstičući kreativnost i komunikaciju zaposlenih u kompaniji. Stoga se sa sigurnošću može reći da je upravljanje ljudskim potencijalima kroz sistem motivacije jedan od ključnih faktora za uspješno poslovanje bilo koje kompanije.

Ključne riječi: motivacija, kompanija, radnik, sistem, čimbenik.

MOTIVATION – THE KEY TO SUCCESSFUL BUSINESS

Abstract

Only a satisfied worker can show his knowledge, skills and abilities in full capacity, and thus make his company more competitive in a demanding market. Motivation should be a priority in the organization of business, and not a superficial and occasional activity, for the reason that such ways of implementing motivation cannot give long-term results. Numerous theorists and psychologists throughout history have dealt with the concept of motivation, primarily by defining it, but also by the factors that motivate people in order to achieve the most efficient business results. In the narrowest sense, motivation can be explained as

¹ Dekan Ekonomskog fakulteta, Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla

² Doc. dr Damir Šarić, zaposlen u Zavodu zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, Franjevačka 36. 75000 Tuzla;

³ Profesor na Evropskom univerzitetu "Kallos" Tuzla

encouraging people to achieve previously delegated company goals, as well as personal human goals. From today's point of view, motivation is one of the most difficult components to measure. Motivation, as the key to successful business, should be approached carefully, pre-clearly defining the personal characteristics of all employees. This is important because there is no universal approach to motivation that would make all workers happy. Namely, some workers will express their satisfaction through financial incentives, others through promotion to another job, while some simply want more freedom and independence in expressing their creative abilities. A quality motivational system is a guarantee of the survival of the best employees within the organization, which at the same time achieves an enviable level of execution of commitments, encouraging creativity and communication of employees of the company. Therefore, it can be said with certainty that human resources management through a system of motivation is one of the key factors for the successful operation of any company.

Key words: motivation, company, worker, system, factors.

UVOD

Motivacija je jedan od najvažnijih elemenata funkcioniranja svake organizacije. To je ono što okuplja ljude da zajedno obave posao na najbolji mogući način. Motivacija utiče na svaki posao. Organizacija ne može funkcionirati bez dobro motiviranih ljudi. Motivacija je u današnjem poslovanju, zbog iznimne izloženosti stalnim svakodnevnim promjenama iznimno važna, stoga je potrebno prepoznati kvalitet ljudskih potencijala, kontinuirano ulagati u educiranje zaposlenika, adekvatno nagrađivati njihovom trudu te motivirati u svrhu postizanja što boljih rezultata na tržištu. Samo zadovoljan radnik se smatra i kvalitetnim radnikom. Motiviranje treba biti prioritet u organizaciji poslovanja, ne smije biti povremen jer takvi načini provođenja motivacije nisu dugoročni. Nivo motivacije unutar radnog mjesta ima direktan utjecaj na produktivnost zaposlenika. Motivirani radnici uzbuđeni zbog svojih poslova, izvršavaju svoje obaveze na najbolji mogući način, a sa ciljem povećanje konkurentnosti preduzeća. Opšte je uvjerenje da čovjek ima prirodnu tendenciju da bude lijen s obzirom na posao i okolnosti da ga prisiljavaju na rad, onda treba i mora biti motivisan i stalno se truditi da ide ka vrhu piramide. Nedostatak motivacije kod zaposlenika rezultira niskom produktivnošću. Niska produktivnost predstavlja problem koji je prisutan u mnogim društvima, posebno kod nas, ali i drugim zemljama u razvoju. Čovjek je faktor koji koristi druge resurse dostupne u društvu kako za proizvodnju dobara i usluga radi zadovoljenja individualnih potreba, tako i za druge životne potrebe, odnosno želje koje konstantno nameće društvo u kojem danas živimo. Međutim, motiviranje ljudi jedan je od najtežih zadataka svakog menadžera. Kao i svaki pojedinac, menadžer, onaj sa “vrha” kompanije, tako i svaki zaposlenik

ima svoje vlastite potrebe i uvjerenja. Menadžeri moraju pronaći način da svima postave potrebno okruženje gdje će se osjećati zadovoljno i sigurno, kao i želju kompanije da ih drži stalno prisutne. Pravilno motiviran i zadovoljan zaposlenik radit će učinkovitije, koncentriranije, kreativnije i usmjerenije prema ciljevima. Nedostatak motivacije dovodi do smanjenja stepena produktivnosti najboljih zaposlenika preduzeća. Možemo reći da u poslednjih nekoliko destljeća, mnoge teorijske analize posebnu pažnju daju motivaciji, kako u cijelom svijetu tako i kod nas. Motivacijski sistem čine faktori, strategije motiviranja i druge poticajne mjere koje se kontinuiranim ulaganjem, praćenjem i nadograđivanjem postepeno ugrađuju u radnu i organizacijsku sredinu kako bi se što bolje motivirali zaposlenici poduzeća. Postoje različiti tipovi, oblici motivacije. Najbitni su pozitivni, negativni, finansijski, nefinansijski, individualni i grupni oblici motivacije. A o njima ćemo više govoriti u nastavku rada.

MOTIVACIJA-POJAM I PRISTUP

Motivacija je prisutna u svim sferama ljudskog života i na različitim mjestima. Prisutna je kako u pojedincu željom učenja i uspjeha, ali i užoj i široj društvenoj zajednici koja direktno ili indirektno utiče na sam proces učenja i odvijanja poslovnih aktivnosti. Motivacija je ključ povećanja produktivnosti. Motivacija se u manifestira kao svaki utjecaj koji izaziva, usmjerava i održava ciljno ponašanje ljudi. Ona se ostvaruje uključivanjem cijelog lanca reakcija, od osjećaja potreba koje izazivaju želje da se te potrebe ispune, a u protivnom dolazi do tenzija koje uzrokuju akcije, pa do satisfakcije kao rezultat ovog procesa (Buble, M. 2010). Motivacija se najčešće definira kao proces pobuđivanja svojih aktivnosti i aktivnosti drugih u cilju dostizanja ličnih ciljeva ciljeva, odnosno ciljeva sistema (Vesić, D. 2010). Postoje različiti pristupi motivacije o kojima su u svojim radovima istraživali mnogi psiholozi i sociolozi. U situaciji kada imamo niske plaće u preduzećima, što je posebno karakteristično za našu zemlju, zatim pomanjkanja respekta među radnim kolegama, neadekvatnih direktora i drugih nedostataka, možemo zaključiti da poziv "lidera – vođe", odnosno menadžera nimalo ne predstavlja lagan posao. Stalno nešto dajete, a vrlo rijetko ili nikako ne dobijate. Ako imate motiviranog radnika, onda će takav radnik zasigurno motivirati kolege pa ćete kao krajnji ishod dobiti kvalitetno poslovanje, uspješnu kompaniju, konkurentnost na tržištu. Postoji velik broj prednosti motivacije za sve. Prema tome je jasno postavljen model motivacije u teoriji motivacije kojom se bavio Abraham Maslow. Abraham Maslow predstavio je svoj model

motivacije 1954 godine, poznat kao "Teorija hijerarhije potreba". Prema njemu, čovjek ima lanac ili slijed potreba koje se mogu kategorizirati na temelju prioriteta. Na primjer, prvo treba zadovoljiti potrebe koje se oštrije osjećaju, a trebaju manje. Prema Maslowu, postoji pet nivoa potreba kao što su fiziološka, sigurnosna, socijalna, potreba za uvažavanjem i samoaktualizacija. Da bi osoba mogla postojati, ona prije svega treba imati hranu, vodu, san, disanje itd. Tako postoji potreba za žeđu, glađu, obavljanjem nužde, nagonске potrebe i sl. Maslowova teorija može biti moćan alat u rukama menadžera. Prema njemu, ne biste mogli motivirati nekoga pozitivnim povratnim informacijama (poštovanjem) ako nisu zadovoljene njegove osnovne fiziološke potrebe.

Prednosti motivacije su, prije svega da:

- poboljša učinkovitost zaposlenika;
- povećanje morala / zadovoljstva;
- pomaže u postizanju vlastitih ciljeva;

MOTIVACIJSKI FAKTORI

Motivacija predstavlja vrlo važan segment u napredovanju i edukaciji pojedinca. Samo motiviran pojedinac je uspješan, jer bez motivacije nema uspjeha. Stalno smo u situaciji da nešto učimo, radimo, trudimo se, pa je motivacija neophodna za daljnji rad, a njenu dinamičnost sa drugim faktorima je teško pratiti. Fenomen motivacije od izuzetne je važnosti za tokove i ishode uspješnosti u poslovanju i može uticati na djelovanje drugih faktora koji su u poslovnom procesu neizostavni.

Bitno je napomenuti neke od faktora čije je pozitivno prisustvo neophodno za motivaciju u organizaciji. To su slijedeći faktori:

- psiho - fizička struktura uposlenika;
- karakteristike nadređenih;
- karakteristike radnoga sadržaja;
- radna tehnologija;
- socio – kulturni uslovi i okruženje.

Svaki od nabrojanih faktora može pozitivno ili negativno uticati na poslovne aktivnosti zavisno od toga kako zaposlenici lično doživljavaju pojedine faktore. Takođe je potrebno

analizirati međusobni uticaj navedenih faktora jednih na druge. Kada imate negativan uticaj navedenih faktora na psiho-fizičke aktivnosti zaposelnih, onda možemo očekivati izostanak motivacije. Čovjek radi ono što želi ili je motiviran za to. U današnje vrijeme, motivacija predstavlja vrlo složen sistem bez jedinstvenog odgovora, a može se potaknuti kroz dvije osnovne vrste motivacijskih tehnika koje se dijele na materijalne i nematerijalne faktore, odnosno kompenzacije.

Kad govorimo o materijalnim faktorima motivacije, prvo na što uvijek pomislimo je novac. Materijalna motivacija predstavlja temelj za dobru organizacijsku praksu i motiviranje rada, ali samo uz direktan uticaj organizacije i njezine politike. S toga, možemo reći kako je novac najstariji i najprikladniji način motiviranja rada svake organizacije i njezinih zaposlenika, ali ujedno i predstavnik jednog od najvećih problema zbog sve većeg uticaja na rad i međusobne odnose. Svako povećanje plaće ne vodi povećanju produktivnosti, te je potrebno pratiti djelovanje materijalnih faktora, načina plaćanja i radni učinak zaposlenika.

Pored materijalnih faktora motivacije u vidu plaća i drugih direktnih kompenzacija, strategije proizvođača uključuju nematerijalne faktore, odnosno niz indirektnih materijalnih kompenzacija, koji se ogledaju kroz benefite sigurnosti i zdravlja na poslu, benefite slobodnog vremena i određenih usluga zaposlenicima. Shodno navedenoj podjeli benefiti sigurnosti i zdravlja podrazumijevaju penziono i zdravstveno osiguranje te bolovanje i otpremnine. Benefiti slobodnog vremena se odnose na odmore, praznike, opravdane izostanke i plaćeni dopust. I na kraju, usluge zaposlenicima podrazumijevaju profesionalnu odjeću za obavljanje radnih aktivnosti, stipendije i kredite za zaposlene i njihovu djecu, usluge ishrane, službeni automobil, poklone za praznike.

UPRAVLJANJE LJUDSKIM POTENCIJALIMA KROZ MOTIVACIJU

Motivi koje smo pobrojali su pokretači zaposlenika, koji se međusobno prepliću. Korelativnost dvaju ili više motiva može biti dvojaka i to:

1. da dovodi do povećanja aktivnosti i stvara novi prostor za djelovanje;
2. ili se dva ili više motiva mogu sudarati te tako sužavati i umanjivati motivacijsko polje djelovanja.

Upravo, otuda zamršeno kolo motivacije, koje se nikada do kraja ne može istražiti i kazati sada je ovo ovako i nepromjenljivo. Motivacijski procesi stalno se događaju, različiti motivacijski

faktori koji permanentno djeluju, korelacijski odnosi stalno postoje, smjerovi pokretljivosti idu kako u pozitivnom, tako i u negativnom pravcu. Motivacijske cikluse određuju objekti, situacije i ljudi. Motivaciju određuje i svijest o činiocu koji je pokreće i cilju koji tim pokretima treba ostvariti. Ukoliko bismo odredili samo jednu potrebu i ciljeve koji iz nje proizilaze, onda bi motivacijski tok mogao imati slijedeće etape:

- aktiviranje potrebe,
- identifikacija potrebe,
- analiza situacije,
- izbor jednog od mogućih ciljeva,
- planiranje puta ka cilju,
- ostvarenje cilja i pad napetosti.

Produzeća trebaju biti snažno zainteresirana za motivaciju zaposlenika, jer upravo je profit poduzeća rezultat angažmana zaposlenika. Ovaj slijed pokreta induvidue važi, dakle, samo za one faktore motivacije koje je moguće precizno identificirati. To se ponajprije može odnositi na neke fiziološke potrebe date Maslovljevom i drugom klasifikacijom motiva. Postoje brojni i drugi faktori koje nije moguće jasno identificirati i sagledati njihovo djelovanje. Teorije motivacije objašnjavaju zakonitosti koje se događaju kod ličnosti u različitim situacijama i različitim djelatnostima. Niz je faktora koji su neophodni u okruženju, preduzeći, kompaniji i njenoj kvaliteti, te kreaciji koju mogu postići samo pravi umjetnici, a zapravo su motivirani radnici. Sposobnost zaposlenih za ostvarivanjem željenoga cilja postiže se njihovim obrazovanjem i obukom, učenjem na poslu. Priliku zaposlenima za ostvarivanjem misije pruža organizacijska struktura kompanije. Zaposlenik može biti kompetentan za ostvarivanje ciljeva te mu organizacija može omogućiti ostvarivanje misije, ali to sve skupa ipak neće ništa vrijediti ako on nije motiviran za ostvarenje ciljeva i uspjeha u kompaniji. Naime, posao različitih nivoa, okvira edukacije u kompanijama ima, pored opštih pretpostavki, i one koje su specifične, koje određuju tempo, sadržaj, način i realizaciju postavljenog zadatka, rada. Međutim, motivaciju na pojedinim nivoima je vrlo teško održati, posebno kada su u pitanju zaposlenici koji žele da se stalno motiviraju, koji žele priznanje, veće plate. Ali, ono što radnici, zaposlenici trebaju učiti ili proučavati, mogu biti znatno motivirani, ako su njihovi menadžeri motivirani ili ih se treba podučavati, što je vrlo teško održati. To se posebno odnosi na timski rad u kompanijama

sa više grupa radnika, kada njihovi radni zadaci ili pak problemi usmjeravaju aktivnosti na druge sadržaje koji su izvan kompanije. To je samo jedan od faktora koji zaista zaslužuje posebnu analizu u motiviranju zaposlenika u kompaniji. Niz je primjera koji se odnose na ovu problematiku. Kada kažemo problematiku, to, zapravo, može da znači i da je ovo jedan od velikih problema, jer kad imate na jednoj strani radnika, onoga ko želi napredak i na drugoj strani onoga ko nije motiviran i zainteresiran, menadžer može da upropasti jedan kvalitetan kadar, jer nema motivacije i svome poslu prilazi sa mrzovoljom, što je danas problem. Ali, bit svega jeste motivacija i jedne i druge strane. To znači da se iza svakog velikog uspjeha nalazi velika motiviranost. No, odakle ona dolazila nije bitno, važno je da je prisutna. Djela velikih ljudi su zapravo motivacija, bilo od njihovih porodica, prijatelja, saradnika i drugog. Posmatrajući dugoročnije svaka kompanija će nastojati da obezbijedi uslove, sredstva za ostvarivanje ciljeva koje postavlja zaposlenicima. Poznato nam je da je sposobnost svakog pojedinca da ostvari neki cilj do samog njegovog karaktera, želja i ciljeva i načina da ih ostvari, no, bez adekvatnih tehničkih sredstava i prepoznavanjem kompanije šta je zaposleniku potrebno za ostvarenje ciljeva, neomoguće je takve ciljeve ostvariti niti je moguće razmišljati o uspjehu. Najznačajnije sadržajne teorije motivacije su teorija hijerarhije potreba, dvofaktorska teorija motivacije, teorija motivacije postignuća, teorija trostupanjske hijerarhije, teorija motivacije uloga te McGregovora teorija X i teorija Y. (Buble, M, 2000:495.) Najznačajnija veza kompanije, poslodavca, menadžera i uspješnosti poslovanja jeste motivacija zaposlenika, mogućnost da dođe do cilja. Kompaniju je vrlo teško braniti od faktora koji su protiv nje. Bez obzira na sve to, preduzeće, organizacija i motivacija su nešto posebno, one su realnost, koju treba razmatrati i boriti se protiv ometajućih faktora te kontrolisati faktore koji doprinose njenoj usporenoj misiji. Bez motivacije tokom rada, odnosno motivacije njenih neposrednih sudionika, nema valjanog radnog feedbacka djelovanja. Menadžer koji želi da se “sutra” ponosi svojim radnicima, kolegama, nastojat će da pruži sve od sebe kako bi njegovi uposlenici “izašli” ili ostali kao kvalitetni saradnici u kompaniji, te će dati sve od sebe da zaposlenike motivira u svakom momentu, pa čak i onda kada su njegovi uposleni manje zainteresirani za rad, jer je tad motivacija, zapravo i najpotrebnija. U analiza psiho-fizičke strukture radnika valja poći od:

- opštih sposobnosti,
- specifičnih sposobnosti,
- predhodnih znanja,

- nivoa aspiracija i osobina ličnosti.

Svako od spomenutih obilježja ima svoje značenje za motiviranje u poslu i konstantnoj težnji za ostvarivanje željenih ciljeva. Svakog od njih treba dalje analizirati ako se želi pokrenuti taj dio motivacijskog izvorišta. Tako, naprimjer, osobine ličnosti veoma su bitne za motiviranje radnika u kompaniji. Saznanje o osjetljivosti za probleme, upornosti, istrajnosti, odgovornosti, radoznalosti putokazi su kako na poslu treba djelovati. Vrlo često neka od karakteristika radnika, naprimjer, nizak nivo aspiracija, dovodi u pitanje druga povoljna izvorišta motivacije, te se o njima govori kao nesposobnom, mada to oni nisu, neodgovornim, što takođe nisu. To znači da je njihov aktivitet i participaciju odredio samo jedan faktor, uprkos drugim faktorima koji bi mogli pozitivno djelovati na aktivnost u kompaniji. Bitno je znati nagraditi radnika da bi što više bio motiviran za ostvarenje ciljeva kompanije. Nastojati konstantno da se ističu pozitivne osobine radnika, usmjeravanje i motivisanje radi postizanja misije i ciljeva kompanije, ali i zadovoljstva radnika. Kada je riječ o organizaciji i formi onda one svaka na svoj način daju poseban doprinos aktivnijem participiranju u kompaniji, svaki pojedinac pojedinačno daje doprinos. Individualizirani oblici rada doprinose, odnosno mogu do kraja pratiti pravce i intenzitet motivacije. Rad u velikim grupama nije baš u mogućnosti pratiti takvo što u toj istoj mjeri. No, za razliku od velikih grupa, rad u malim grupama ima poseban značaj, jer mi na taj način možemo više aktivirati i biti aktivirani, naročito pojedinci u kompanijama. Menadžeru se često pripisuje da je on najvažniji motivacijski faktor u kompaniji, iz razloga što je on jedini koji komunicira sa svima drugima kao bitnim faktorima konkretne kompanije i odgovoran je za njene tokove i ishode. Zato, uistinu treba vidjeti koje je stvarna uloga menadžera u motiviranju radnika preduzeća. Velike kompanije, danas, teže za dobrim kadrom, kvalitetno obrazovanim i radnicima koji su stalno motivirani. Najčešće kompanije motiviraju radnike kroz povećanje plata, nagrade, bonuse, putovanja i slično. Na takav način radnik je konstantno motiviran i želi da postigne što više, a time i kompanija napreduje. Moderna edukacija u kompanijama, napredak tehnika i tehnologije, nameće menadžeru u konkretnom nastavnom procesu novu ulogu koja je uslovljena društvenim prilikama i potrebama za modernom edukacijom, ali, ne samo time, već i koncepcijom radnih sistema, kao i organizacijom uopšte radi ostvarenja ciljeva i zadataka. Ljudi s velikom potrebom za postignućem imaju intenzivnu želju za uspjehom i jednako intenzivan strah od neuspjeha. Naučnik Miner u proučavanju motivacije razvija koncept u kojem potrebe, posmatra sa stajališta različitih tipova poslova u kompanijama. U tom smislu se posebno fokusira na strukturu motivacije poduzetnika, menadžera i stručnjaka. On posmatra cjelokupnu motivaciju

kroz onu koju ima poslodavac, menadžer i stručnjak. Na poslodavca se može gledati kao na nekoga ko ima potrebu za uspjehom, inovacijama, potreba za predviđanjem, davanjem informacija. Na drugoj strani je menadžer koji ima za cilj i stalno je fokusiran na takmičenje, postizanje moći, autoriteta, afirmacijom, dokazivanjem, odgovornošću. Stručnjak u kompaniji ima za cilj da zadovoljava stalno potrebu za učenjem, autonomijom, konstantno želi da pomaže da se identificira sa profesijom. Sve nabrojano je usko povezano sa samom motivacijom i uspjehom koji iz nje proizilazi.

UTICAJ MOTIVACIJE NA PONAŠANJE ZAPOSLENIH I RADNE REZULTATE

Veliki problem kako malih tako i velikih kompanija jeste motivisanje zaposlenih. Naime, motivacija, ipak, nije samo sociološki, ekonomski ili psihološki problem, već je to ponašanje koje treba biti usmjereno prema ostvarenju određenoga cilja. A takavo ostvarenje proizilazi samo iz zadovoljavanja potreba. Svaki zaposlenik ima određene potrebe, zadatke i ciljeve koje treba ostvariti ili da ih zadovolji kako bi mogao biti kompatibilan i uspješan u kompaniji sa drugim radnim kolegama. Potreba za motiviranjem danas predstavlja osnovni element uspjeha poslovanja, jer generalno posmatrajući, nedostatkom ciljeva, zadataka koji su stavljeni pred radnike dolazi do grešaka, te kao takav nedostatak je rezultat lošeg poslovanja. Gotovo je nezamislivo vođenje kompanije u današnje vrijeme bez adekvatnog ljudskog potencijala i motivacije. Uticaj motivacije na razne rezultate i uspjeh ima veliki značaj za zaposlenike. Upravljanje ljudskim resursima proizveduća, kao jedna od strateških menadžerskih funkcija, omogućava da se pravilnim razvojem zaposlenika, počevši od pravilnog izbora na odgovarajuća radna mjesta, osigura stabilnost, rast i razvoj proizveduća, a samim time i profita. Iz toga je razloga od velike važnosti osiguravanje i provođenje politike dobrih međuljudskih odnosa, uključivanje radnika u proces odlučivanja, davanje veće odgovornosti te adekvatno i kvalitetno prosuđivanje njihovih zasluga, kako bi radnici stekli potpuno povjerenje u taj sistem. Zaposlenici su više motivirani ukoliko je veća vjerojatnost da će za svoje ponašanje i rad dobiti odgovarajuću nagradu. Zadovoljstvo zaposlenika na radu značajno utiče na sveukupni odnos radnika prema zalaganju na radu i izvršavanju radnih zadataka. Znanje i kreativnost, umjesto uspjeha i produktivnosti, postaju osnova efikasnosti i uspješnosti savremenog proizveduća te je logično da se pronalaze nove osnove motivacije. Jedan od najboljih primjera kako motivirati zaposlenike je putem materijalnih i nematerijalnih motivacijskih tehnika. Pomoću njih ova kompanija uspijeva držati motivaciju svojih radnika na vrlo visokom nivou, kao što uspijeva

na osnovu ovih beneficija i privući visokokvalificirane zaposlenike širom svijeta. Motivacija vrlo značajno utiče na uspjeh radnika i ostvarenje ciljeva, kako individualnih tako i kolektivnih.

Neki od načina motivacije u preduzećima su:

- fleksibilno radno vrijeme;
- pomoć pri školovanju djece, stipendiranje;
- mogućnost napredovanja;
- promjena radnog mjesta (bolja pozicija);
- novčane povišice za ostvareni uspjeh, inovacije idr.

Nabrojani faktori motivacije bitno utiču na proces motivacije na nivou cjelokupnog preduzeća. Motivisanje zaposlenih kroz novčana, edukacijska sredstva, fleksibilno radno vrijeme će pomoći da kompanija ostvaruje misije, ciljeve i zadatke, da održi konkurentnost na tržištu. Motiviran zaposlenik će adekvatnije obavljati radne zadatke, konstantno težiti realizaciji programskih ciljeva preduzeća.

ZAKLJUČAK

Permanentno sagledavanje motivacije doprinosi razvoju bolje konkurentnosti na tržištu, boljih odnosa među radnicima, kao i svim drugim oblicima koordinacije. Istraživanje faktora koji utiču na dinamiku, smjer, ali i na karakter motivacije od posebnog su značaja za poslovanje preduzeća. Bez motivacije, preduzeća trpe poslovne gubitke, drugim riječima nedostatak motivacije vodi ka neuspjehu. Nemotiviranost ima i te kako odraza na uspjeh u poslovanju, faktore i klimu preduzeća, kao i njihov značaj u globalnom smislu. Posebnu pažnju treba posvetiti radnicima koji su željni znanja, uspjeha, priznanja, a momenat nije bitan, bitna je zainteresiranost za sadržaj u poslovnom smislu, gdje posebnu ulogu igraju unutrašnji faktori, menadžment i ljudski resursi kompanije, koji će pokrenuti radnike da aktivno i stvaralački participiraju u radnom procesu. Razlozi zbog kojih je važno provoditi ocjenu radne uspješnosti zaposlenika su brojni. Smatra se optimalnim istaknuti kako je riječ o svojevrsnom procesu kontrole, ali i procesu koji pozitivno utiče na zaposlenike. Koncepcija motivacije, programi menadžmenta, tehnike motivacije, radne kolege imaju posebnu ulogu. Savremeni oblici organizacije rada i motivacije imaju poseban značaj, naročito po pitanju postizanja uspjeha na tržištu, iza kojeg se krije radnik koji je motiviran. Angažiranju menadžera da stalno motiviraju

radnike daje se takođe poseban značaj. Na taj način je moguće pratiti uposleničku individualnu motiviranost, kao i djelovanje na faktore koji uveliko imaju značaj na pitanje motiviranosti kako menadžera, tako i zaposlenika. Kreativnost, pored menadžmenta mogu da potiču zaposlenici, ali i da se koriste faktori koji motivacijski tok vode u pozitivnom smjeru. Bez kvalitetnog načina motiviranja radnika, nema ni ostvarenja željenih rezultata.

LITERATURA

1. Beck, R.C. (2003.) Motivacija teorija i načela. Jastrebarsko: Naklada Slap
2. Buble, M. (2000): Management, Ekonomski fakultet u Splitu, Split, str. 495.
3. Buble, M. (2011.) Poslovno vođenje. Zagreb: Stega Tisak.
4. Marušić, S. (2006.) Upravljanje ljudskim potencijalima. Zagreb: Adeco.
5. Furlan, I.: *Psihologija poučavanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
6. Kvašček, R.: *Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.
7. Varga, M. (2011): Upravljanje ljudskim potencijalima kroz motivaciju, Tehnička škola, Čakovec, str.4
8. Vesić, D. (2010.) Uloga menadžmenta u motivaciji zaposlenih, „Menadžment 2010.“, Međunarodna naučna konferencija, Kruševac. Str.264-270

PORESKI SISTEM NA KOSOVU

Sažetak

Ovaj rad kao primarnu svrhu ima sadržaj fiskalnog Sistema predstavljanjem realnog pregleda fiskalnih politika. Ovaj rad razmatra politiku i sistem poreskih prihoda, poreskih sistema, vrste poreza, carine, akcize, doprinosa itd,

Među glavnim ciljevima ovog rada su:

1. Pregled fiskalnih politika u zemljama u tranziciji u makro- ekonomskom aspektu i analiza njihovog uticaja na lokalnu ekonomiju.
2. Izrada fiskalnih politika i transformacija oporezivanja na Kosovu specifičnosti, barijere poređenja sa zemljama u regionu i sugestije u ovom procesu.
3. Perspektive i strategija kosovske fiskalne politike za integraciju u EU.

Fiskalna politika predstavlja jednu od naj važnjih komponenti ekonomske politike i kao takva bi se trebala tretirati u njenom kontekstu, Ekonomska politika određuje ciljeve i kriterijume fiskalne politike kako bi se ocenila doprinosu realizacije ekonomske politike. Iz tog razloga, u bliskoj budućnosti ćemo se direktno baviti među-zavisnošću ekonomske politike i fiskalne. Reč politika u svakodnevnom životu se koristi za razjašnjavanje principa na osnovu kojih se vode različite aktivnosti kako bi se postigli ciljevi koji su određene vlasti odredile putem određivanja nosilaca tih aktivnosti, njihovom veličinom merama i sredstvima kojima bi trebalo da ti ciljevi budu ostvareni.

Ključne reči: Fiskalna Politika, PDV, TAP, CARINA, AKCIZA, TAK, i Teorija Politika

Abstract

This work, as the primary peaks, reflects the fiscal system's presentation of a network review of fiscal policies. This paper reviews the policy and system of tax revenues, the tax system, types of taxes, customs, excises, taxes, contributions, etc.

¹ Evropski univerzitet Kallos Tuzla, BiH, M. Tita 2A-2B, Ekonomski Fakultet, fatmirredenica@hotmail.com

The interlocutive goals of this paper are:

1. Overview of fiscal policies in transition countries in the macroeconomic aspect and analysis of their disadvantaged opaque economy.
2. Creation of fiscal policies and transformation of taxation in Kosovo; specificities, barriers to comparison with countries in the region, and suggestions in this process.
3. The perspectives and strategy of Kosovo's fiscal policy for EU integration.

Fiscal policy is one of the most important components of economic policy and as such should be treated in its context. Economic policy determines the objectives and criteria of fiscal policy in order to assess the contribution of the implementation of economic policy. For this reason, in the near future, we will directly address the interdependence of economic policy and fiscal policy. A daily life policy is used to clarify the principles on which different activities in order to achieve the goals that certain authorities have determined by determining the carrying activities, their size, measures and means and which targets should be achieved.

Key words: Fiscal policy, VAT, TAP, CUSTOMS, ACTION, and policy theory

1. UVOD

Primarni cilj korišćenja prihoda koje država prikuplja kroz poreze i kazne je da pokrije troškove javnog karaktera, troškove državnog budžeta, što je ujedno i osnovni uslov njihovog postojanja. Tri porezne funkcije i takse su usko povezane jedna s drugom. Jedna promena ili modifikacija poreza ili poreznog režima istovremeno uzrokuje efekte finansijskog karaktera i efekata socijalno-ekonomskog karaktera kao i efekte političkog karaktera.² Uloga fiskalnih politika u zemljama u tranziciji. - Kosovo, je tema o kojoj sam se bavio u ovom radu, i ovde sam pokušao da doprinesem jasnom povezivanju i refleksiji uticaja tranzicije na izgradnju fiskalnih politika uopšte i izgradnji fiskalne politike na Kosovu. Uloga fiskalne politike u ekonomskom rastu podstakla je i mnoge studije, a kao deo ekonomskog razvoja zemlje, uticaj razvoja proizvodnih snaga i ekonomskih kapaciteta uopšte ima i fiskalnu politiku koju primenjuje njena vlada. Kada smo kod fiskalne politike, treba razmotriti efekte i posledice

² Sh.BUNDO Fiskaliteti str. 9

koje mogu imati vrste i stope poreza, carina, akcize i druge poreze na proširenje proizvodnih kapaciteta, kao i akumulaciju sredstava za dalje kapitalne investicije u zemlji. Fiskalna politika omogućila bi brži razvoj i prosperitet razvoja zemlje. Formulacija fiskalne politike uglavnom se zasniva na političkim instrumentima koje politički lideri određuju u slučaju izborne pobjede. Dakle, sa praktične tačke gledišta, fiskalna politika je mehanizam za postizanje ciljeva kako bi se ispunile fiskalne obaveze i javne potrebe. Upotreba instrumenata fiskalne politike ne zasniva se isključivo na kratkoročnim već i na dugoročnim instrumentima koji su uglavnom orijentisani na dohodak po glavi stanovnika, gdje je stopa razvoja definirana ili bolje objašnjena, kao osnovni cilj svake vlade.

Takođe, nakon provedenog istraživanja možemo zaključiti da su tri ključna segmenta, počevši od makro-ekonomskog aspekta teorije fiskalne politike, najvažnije teorije naplate poreza u fiskalnoj politici. Fiskalne politike u poreznoj podeli, problem izbora poreskih obveznika u savremenim poreskim sistemima, su oblasti u kojima Vlada treba da interveniše i obezbijedi prihvatljivija i produktivnija rešenja, posebno u osiguravanju poslovnog okruženja i prenosu ključnih prihoda od carina na lokalne prihode.

2. SVRHA, SADRŽAJ I METODE

Ovaj rad kao primarni cilj odražava fiskalni sistem predstavljanjem realnog pregleda fiskalnih politika. Među glavnim ciljevima ovog rada su:

1. Pregled fiskalnih politika na Kosovu
2. Perspektiva i strategija kosovske fiskalne politike za integraciju u EU.

U ovom radu (uloga makro-fiskalnih politika u zemljama u tranziciji - Kosovo), razmatraju se na detaljan način značenje i karakteristike oporezivanja, proučavanje fiskalnog sistema i fiskalnih instrumenata.

2.1. Metode koje se koriste

1. **Dedukcija** - ovaj metod nam omogućava da postignemo istraživačke ciljeve, počevši od opšteg i dostizanja željenog cilja, dakle, određenog i kao poseban fokus je bila analiza fiskalnih politika na Kosovu i u regionu.

2. Deskripcija - ovde su prikupljeni različiti materijali i izveštaji koji su uzeti prilikom proučavanja poreza u celini i sa porezom na dodatu vrednost na Kosovu. U ovom slučaju, literatura je korištena od strane različitih domaćih i stranih autora, kao i izveštaji, studije iz raznih agencija i istraživanja koje su objavile organizacije koje se bave studijama ove sfere. Kompilacija ove studije zasniva se na sledećem:

Koristeći podatke lokalnih publikacija Ministarstva ekonomije i finansija, Ekonomskog i fiskalnog veća, Centralne banke Kosova, Odjeljenja za makro-ekonomiju .

3. CILJEVI

U brzom ekonomskom razvoju, u jakim ekonomijama susrećemo se sa različitim oblicima predstavljanja poreza. Potpuno uključivanje njihovog načina te prezentacije zajedno sa studijom i analizom, gotovo je tako reći nemoguće predstaviti tokom naučnog rada, ali ćemo se zaustaviti kod klasifikacije. Podela poreza prema zajedničkim kvalitetima nije samo u naučnom interesu, već i u paktičnom. Važan deo tokom podele su jasni i glavni elementi a zatim povezanosti između poreza koji pripadaju određenoj grupi. Imamo mnogo oblika deljenja poreza, ali najpopularniji način je:

1. Direktno i indirektno oporezivanje
2. Subjektivni i objektivni porez (lični i stvarni)
3. Sintetički i analitički porezi
4. Opšti i odredišni porezi
5. Katastarski i carinski porezi
6. Navodni i činjenični porezi
7. Vrednosni i specifični porezi
8. Završeni i nedovršeni porezi
9. Redovni i nepravilni porezi
10. Osnovni i dodatni porezi
11. Porezi na učešće i kvote

12. Centralni i lokalni porezi.

4. PORESKI SISTEM NA KOSOVU

Kosovo je primjenilo poreski sistem koji se fokusira na naj naprednije međunarodne prakse, jer je orijentacija izgradnje poreskog sistema na Kosovu bila na osnovu sistema kao sestara zemalja EU. Znajući našu orijentaciju i strateške i praktične ciljeve da Kosovo želi postati član EU i institucija EU, onda je naša jednostrana fiskalna politika usklađena sa pravnom osnovom EU. Ova orijentacija za izgradnju PSK, posebno kao baza uzela je poreze i carinske politike (direktni i indirektni porezi).

- Porez na Lični dohodak (PLD)
- Porez na Dobit Korporacije (PDK)
- Porez na Dodatu vrijednost (PDV)
- Carinske obaveze
- Izbjegavanje dvostrukog oporezivanja
- Posebne odredbe
- Transfer cijena
- Akciza

Dokument je zasnovan na relevantnim važećim zakonima i implementiran je od strane Poreske uprave Kosova i Carine Kosova.

4.1. Poreske stope na Kosovu:

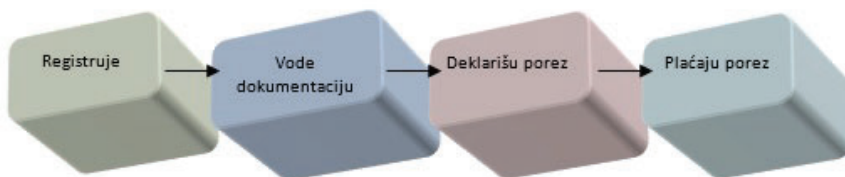
Tabela: br. 1. Uzela od PAK

VRSTA POREZA	PRAG PROMETA	PORESKE STOPE
Porez na dodatu vrednost -PDV	30000.00 €	8 % 18 %
Porez na prihode Korporacija –TAK Proizvodna trgovinska i prevozna delatnost ,itd Uslužna delatnost	Ispod 50000.00 €	3 % 9 %
Porez na prihode korporacija – PPK	Iznad 50000 €	10 %
Porez na lične prihode –PLP	Izrad 50000 €	

Godišnji prihod od 0 do 960		0 %
Godišnji prihodi od 960 do 3000		4 %
Godišnji prihodi od 3000 do 5400		8 %
Godišnji prihodi od 5400 I vise		10 %
Porez na plate (mesečni)		
Mesečni prihodi od 0 do 80		0 %
Mesečni prihodi od 80 – 250		4 %
Mesečni prihodi od 250-450		8 %
Mesečni prihodi od 450 I vise		10 %
Porez na zakup ,interes I vlasnička prava		10 %
Porez za posebne kategorije		3 %
Porez za ne rezidente		5 %

4.2. Zahtevi za ispunjavanje poreskih obaveza

Osobe koje odvijaju ekonomsku aktivnost, na osnovu poreskog zakonodavstva, obavezni su da se:

4.3. Porez na Dobit Korporacije (PDK)

Na osnovu zakonodavstva koje je na snazi u Republici Kosovo, Porez na Dobit Korporacije je obavezni porez i obavezuje sve prihode koji se smatraju oporezivim. Svi poreski obveznici koji ostvaruju bruto godišnji prihod do 50.000 € oporezuju se po stopi od 3%, uključujući aktivnosti kao što su trgovina, transport, poljoprivreda i slične komercijalne aktivnosti. Sa 9% oporezuju se usluge, profesionalne, stručne, zabavne aktivnosti i slično.

Poreski obveznici sa godišnjim bruto prihodom preko 50.000 € oporezuju se po stopi od 10% u oporezivom prihodu. Oporezivi dohodak je prihod ili razlika između bruto prihoda koji je primljen ili obračunat tokom poreskog perioda i dozvoljenih odbitaka / olakšica u odnosu na takav bruto dohodak.

- Za porez na dobit Korporacije, poreski period je jednak kalendarskoj godini.
- Prema ovom porezu u skladu sa Zakonom o Porezu na Dobit Korporacije, obavezne su sve sledeće poslovne organizacije:
 - Korporacija ili drugo poslovno preduzeće koje ima status pravnog lica prema važećem zakonu na Kosovu, - komercijalno preduzeće koje posluje sa društvenom ili javnom imovinom.
 - Ne rezidentna osoba sa stalnim jedinicama na Kosovu.
 - Registrovana organizacija kao nevladina organizacija.

Predmet poreza za rezidentnog poreskog obveznika je oporezivi dohodak sa izvorom na Kosovu i van Kosova. Predmet oporezivanja za ne rezidentnog poreskog obveznika je oporezivi dohodak sa izvorom na Kosovu. Porez na dohodak Korporacije iznosi deset odsto(10%) oporezivog dohotka. Prihodi koji su oslobođeni poreza ili Poreza na Dobit Korporacija navedeni su u nastavku:

- Prihodi od grantova, subvencija i donacija, u skladu sa pravilima i uslovima davanja.

Dividenda isplaćena ili primljena za rezidentno i ne rezidentno lice.

4.4. Amortizacija

Sva materijalna imovina poreskog obveznika koja podleže amortizaciji svrstana je u jednu od sledećih kategorija:

- Kategorija 1 - Stopa amortizacije 5%, koja uključuje: zgrade i druge građevinske konstrukcije.
- Kategorija 2 - 20% stopa amortizacije, uključujući: automobile i laka teretna vozila, teška transportna vozila, oprema za prenos zemlje, buldožeri, bageri i druga teška

mehanizacija, računari, računarski pribor i druga oprema za obradu podataka, nameštaj i uredska oprema, instrumenti i ostala pomoćna oprema, te stoga koja se koristi za proizvodnju ili uzgoj;

- Kategorija 3 - stopa amortizacije od 10%, koja obuhvata: postrojenja i mašine; železnički inventar i lokomotive koje se koriste za železnički transport; avioni; brodovi i dugogodišnje/kratkoročne biljke/grmlje koje se koriste za vinograde ili za proizvodnju voća, na primer jabuke, kruške, orasi, borovnice i slično; i sva materijalna sredstva koja nisu uključena u kategoriju 1 ili kategoriju 2.

Amortizacija Troškovi za nematerijalna sredstva koja imaju ograničenu upotrebu, uključujući patente, autorska prava, licence ili modele za crtanje, ugovore i ekskluzivna prava, odbijaju se u formi amortizacije po linearnoj metodi, a odobrenje se temelji na terminima korišćenja imovine navedene u pravnom ugovoru o sticanju i korišćenju nematerijalne imovine (STK: MF: 2014). Posebne olakšice za novu imovinu-poseban popust od deset odsto (10%) cene za sticanje imovine je dozvoljen u godini u kojoj je imovina prvi put puštena u rad. Kao normalni odbitak od dozvoljene amortizacije, umanjuje se deset odsto (10%). Porez po odbitku na plate, penzije, kamate, imovinska prava i zakupninu-Poslodavca, koji je glavni poslodavac zaposlenog, zadržava iznos poreza za relevantni period isplate zarada, u skladu sa stopama navedenim u odeljku 6 Zakona br. 05 / L-028 o porezu na dohodak. Poslodavac koji nije glavni poslodavac zaposlenog drži na izvoru iznos od deset odsto (10%) oporezivih zarada za poreski period. Penzije koje se isplaćuju od ili u interesu Kosovskog fonda penzione štednje ili ovlašćenog dodatnog penzijskog fonda regulisanog zakonom o penzijskim doprinosima, kao i zdravstveno osiguranje prema Zakonu o Zdravstvenom Osiguranju, podležu porezu po odbitku isplatilac takvih penzija ili takvog zdravstvenog osiguranja na skali predviđenoj odgovarajućim propisima o porezu na dohodak. Poreski obveznik koji plaća kamatu na primljene zajmove, uključujući zajmove ili imovinska prava, rezidentne i ne rezidentne osobe, zadržava porez po stopi od deset odsto (10%) u trenutku plaćanja ili pozajmljivanja na računu korisnika i prenosi zadržani porez u izvor na računu koji je odredila PAK, u banci ili finansijskoj instituciji licenciranoj od strane Centralne banke Kosova. Poreski obveznik koji plaća zakup plaća 9% poreza u trenutku plaćanja ili kredita i prenosi porez po odbitku na račun koji odredi PAK, banci ili finansijskoj instituciji licenciranoj od strane Centralne banke Kosova (Zakon 05 / L-028). Porez po odbitku na posebne kategorije - poreski obveznik koji vrši plaćanja fizičkim

osobama koje nisu biznismeni, poljoprivrednici, farmeri, sakupljači recikliranih materijala, šumsko voće, medicinske biljke i slično, u trenutku plaćanja zadržava porez po odbitku do tri odsto (3%) bruto plate. Iznos poreza po odbitku iznosi pet odsto (5%) bruto naknade. Tretman poslova osiguranja obavljaju preduzeća koja pokrivaju osiguranje koje plaća porez od 5% na bruto premije poreskog perioda. Poreski obveznici sa bruto godišnjim prihodom do pedeset hiljada eura (50.000 €) koji nisu izabrali oporezivanje po osnovu stvarnog dohotka, vode knjige i evidencije u skladu sa zahtevima iz člana 36. Zakona o porezu na dobit pravnih lica i Zakon o poreskoj upravi i procedurama (Zakon br. 05 / L-028).

- Poreska deklaracija poreskog obveznika koji je obavezan ili onaj koji odluči da podleže oporezivanju na osnovu stvarnog dohotka dužan je da priprema i prijavljuje prihode, prilagođavajući ih za poreske svrhe, prijavljene prihode i troškove.

- Poreske obaveze poreski obveznik sa godišnjim bruto dohotkom do pedeset hiljada eura (50,000 €) koji nije obavezan ili nije izabran za oporezivanje na realnoj osnovi vrši plaćanja za kvartal na sledeći način: tri posto (3%) bruto prihoda od trgovine, transporta, poljoprivrede i sličnih komercijalnih aktivnosti svakog kvartala, ali ne manje od 37,5 € po kvartalu; devet odsto (9%) primljenih bruto prihoda, usluga, profesionalnih, zanatskih, zabavnih i sličnih aktivnosti svakog kvartala, ali ne manje od 37,5 € po kvartalu; Poreski obveznik koji nema prihod u tromesečnom periodu nije obavezan da plati, ali poreski obveznik je obavezan da dostavi obrazac sa obavezom plaćanja sa 0. Poreski obveznici sa bruto godišnjim prihodom preko pedeset hiljada eura (50.000 €) i oni koji dobrovoljno odluče da budu oporezovani na osnovu stvarnog dohotka, dužni su izvršiti kvartalne avansne uplate na porez na dohodak preduzeća kako sledi:

1. Četvrtina (1/4) ukupne poreske obaveze za sledeći poreski period, na osnovu procenjenog oporezivog prihoda i umanjenog za bilo koji iznos koji se drži na izvoru tokom tro mesečja koji se odnosi na te prihode, u skladu sa zakonodavstvom relevantnim za porez na dobit preduzeća, ili
2. Za drugi period i sledeće poreske periode za koje poreski obveznik izvrši uplatu po ovom stavu, najmanje jedna četvrtina (1/4) od sto deset procenata (110%) od ukupne poreske obaveze prethodnog perioda za tekući period umanjena je odredjenom u iznosu u toku tro mesečja koji se zadržava u vezi sa tim prihodima, u skladu sa relevantnim zakonima o porezu na dobit preduzeća.

4.5. Porez na lični dohodak (PLD)

Ovaj oblik poreza primjenjuje se na sav prihod koji je stečen od strane osobe koja je obavezna da se oporezuje na osnovu zakona koji je na snazi za ovu oblast. Na Kosovu je to Zakon o porezu na dohodak koji obavezuje poslodavca i zaposlenog da ostvari, prijavi i plati porez 5% od poslodavca i 5% od zaposlenog. Za porez na dohodak, poreski period je kalendarska godina. Predmet poreza za rezidentnog poreskog obveznika je oporezivi dohodak sa izvorom na Kosovu i van Kosova. Predmet oporezivanja za ne rezidentnog poreskog obveznika je oporezivi dohodak sa izvorom na Kosovu. Bruto prihodi su svi prihodi ostvareni ili prikupljeni iz bilo kojeg izvora finansiranja (u osnovi prihod koji je oslobođen zakonskog poreza) i svaki drugi prihod koji povećava neto vrednost poreznog obveznika.

Poreske stope porez na dohodak fizičkih lica primjenjuju se prema sljedećim stopama:

Tabela br. 2. Uzela od PAK

Stopa poreza	Mesečni prihodi	Godišnji prihodi
0%	0-80 Euro	0-960 Euro
4%	80-250 Euro	960-3000 Euro
8%	250-450Euro	3000-5400 Euro
10%	Preko 450 Euro	Preko 5400 Euro

4.6. Porezi na poslovne takse

Poreski obveznik sa bruto godišnjim prihodom do pedeset hiljada eura (50,000 €) koji nije obavezan ili nije izabran za oporezivanje na realnoj osnovi vrši plaćanja za kvartal na sledeći način:

1. Tri posto (3%) bruto prihoda od trgovine, transporta, poljoprivrede i sličnih komercijalnih aktivnosti svakog kvartala, ali ne manje od 37,5 € po kvartalu;
2. Devet posto (9%) primljenih bruto prihoda od usluga, profesionalnih, zanatskih, zabavnih i sličnih aktivnosti svakog kvartala, ali ne manje od 37,5 € po kvartalu;

Poreski obveznici koji nemaju prihod u tro-mjesečnom periodu nisu obavezni da plate, ali poreski obveznik je obavezan da dostavi obrazac za plaćanje sa 0.

Poreski obveznici sa bruto godišnjim prihodom preko pedeset hiljada eura (50.000 €) i oni koji se dobrovoljno odluče da budu oporezovani na osnovu stvarnog dohotka, dužni su izvršiti kvartalna avans na plaćanja na porez na dohodak:

1. Četvrtina (1/4) ukupne poreske obaveze za sledeći poreski period, na osnovu procenjenog oporezivog prihoda i umanjenog za bilo koji iznos koji se drži na izvoru tokom tro mjeseca koji se odnosi na te prihode, u skladu sa zakonodavstvom odgovara porezu na dohodak, ili
2. Za drugi period i sledeće poreske periode za koje poreski obveznik izvrši uplatu po ovom stavu, najmanje jedna četvrtina (1/4) od sto deset procenata (110%) od ukupne poreske obaveze prethodnog perioda za tekući period umanjena je određenom u iznosu u toku tro mjeseca koji se u zadržava u vezi sa tim prihodima, u skladu sa relevantnim zakonima o porezu na dobit preduzeća. Poreski obveznik koji izvrši kvartalnu avansnu uplatu dužan je da sa završnim poreskim ispravkama podnese godišnji obračun i uplati iznos do 31. marta godine nakon poreskog perioda. Smanjena stopa PDV-a obračunava se i plaća osam posto (8%) za nabavku dobara i usluga, kao i njihov uvoz kako sledi, snabdevanje vodom, osim flaširane vode;
 - Snabdevanje električnom energijom, uključujući usluge prenosa i distribucije, centralno grejanje, sakupljanje otpada i drugi tretman otpada;
 - Žitarice kao što su ječam, kukuruz, sorte kukuruza, zob, raž, pšenica i riža;
 - Proizvodi napravljeni od žitarica u svrhu ljudske potrošnje, kao što su brašno, paste, hleb i slični proizvodi;
 - Mleko i mlečni proizvodi namenjeni za prehranu ljudi;
 - Sol pogodna za ljudsku upotrebu;
 - Jaja za konzumaciju;
 - Ulja za kuvanje od žitarica ili uljane semenke za kuvanje za prehranu ljudi;
 - Školske knjige i serijske publikacije;

- Obezbeđivanje uključujući izdavanja knjiga iz biblioteka, uključujući brošure, letke i slične štampane materijale, knjige za djecu, crtanje i bojanje knjiga, štampane ili rukopisne knjige, hidro grafske karte i grafikoni i slično;
- Oprema za informacionu tehnologiju;
- Nabavka lekova, farmaceutskih proizvoda, medicinskih i hirurških ustanova i aparata.
- Medicinska oprema, ambulantna kola, pomagala i druga medicinska sredstva kako bi se olakšala ili tretirala invalidnost isključivo za osobe s invaliditetom, uključujući popravku takve robe i obezbeđivanje sigurnosnog sistema za decu.

Predmet poreza - Transakcija podleže PDV-u na Kosovu, bilo da se radi o isporuci robe ili o isporuci usluga, izvršena protiv plaćanja na teritoriji Kosova, od strane oporezivog lica koje djeluje kao takvo. Takođe, uvoz robe prema značenju Zakona podleže oporezivanju PDV-om. Registracija PDV-a - Svako lice koje ispunjava sve uslove definicije poreskog obveznika mora biti registrovano u sistem PDV-a ako u kalendarskoj godini premaši promet od trideset hiljada eura (30.000 €). Za potrebe PDV-a razmatra se samo dio isporuke čiji je rezultat prekoračenje prometa. Operacija PDV-a - Na osnovu principa EU i PDV-a, izvoz je oslobođen PDV-a sa pravom na smanjen PDV. PDV na uvoz se prikuplja na državnim granicama Kosova i jedan je od ključnih aktera za popunjavanje državne banke. Na osnovu Zakona br. 05 / L-037 o PDV-u, neke isporuke su oslobođene PDV-a sa pravom odbitka ulaznog PDV-a, a neke isporuke su oslobođene PDV-a bez prava na odbitak ulaznog PDV-a. Dereregistracija PDV-a - Oporezivo lice registrovano u sistem PDV-a na obaveznoj ili dobrovoljnoj osnovi može zatražiti od PAK-a deregistraciju za svrhe PDV-a ako je tokom poslednje kalendarske godine njegov promet pao ispod praga članom 6 stav 1 Zakona. Dereregistracija stupa na snagu dva (2) meseca nakon datuma podnošenja zahteva, ako ga odobri PAK. Stvaranje odgovornosti za teret PDV-a - moment obaveze naplate PDV-a je trenutak kada se vrši isporuka dobara ili usluga.

PDV postaje obavezan u zavisnosti od toga koji od tri momenta se prvi dogodi:

- Snabdevanje robom ili uslugama,
- Izdavanje fakture koja se odnosi na isporuku robe ili usluga, ili
- Primanje avansa, prije nego što dođe do isporuke robe ili usluga.

Oporezivi iznos - Oporezivi iznos isporuke robe ili pružanja usluga sastoji se od svih iznosa, vrednosti, plaćanja, robe ili usluga

Olakšice na uvoz / tokom uvoza, PDV se ne plaća za:

- robu koja se uvozi u svrhu službene upotrebe od strane diplomatskih i konzularnih predstavništava i specijalnih misija akreditovanih na Kosovu;
- robu koja se uvozi u svrhe službene upotrebe od strane međunarodnih organizacija, ako su navedene u ugovorima ili međunarodnim sporazumima koji se primjenjuju na Kosovu;
- robe uvezene u svrhu lične koristi od strane stranog osoblja diplomatskih i konzularnih specijalnih misija akreditovanih na Kosovu, uključujući članove njihovih porodica;
- roba koja se uvozi za Oružane snage Organizacije Sjeverno-atlantskog ugovora i KFOR;
- zlato, drugi plemeniti metali, novčanice i kovanice koje se uvoze iz Centralne banke Kosova;
- uvoz gasa preko distributivnih sistema prirodnog gasa ili uvoz električne energije;
- proizvodne linije i mašine za upotrebu u proizvodnom procesu,
- prva sirovina koja se koristi u proizvodnom procesu;
- oprema za informacionu tehnologiju;
- oprema i materijali uvezeni za potrebe štampanih i elektronskih medija.
- novine i časopisi
- uvoz robe navedene u Aneksu IV Zakona o PDV-u.

4.7. Roba oslobođena PDV-a

Isporuke oslobođene PDV-a sa pravom odbitka ulaznog PDV-a su one isporuke koje su u službi zemlje i da državne institucije imaju koristi u tom pogledu. Neke od tih isporuka su: nabavka diplomatskih i konzularnih aranžmana, za međunarodna tela

Isporuke oslobođene poreza na dodanu vrednost koje se ne smatraju odbitnim, a koje se ne mogu odbiti od odbitka PDV-a su:

- Pružanje bolničkih usluga i medicinske zaštite;
- Pružanje finansijskih usluga;

- Pružanje obrazovnih usluga;
- Pružanje usluga socijalne zaštite i blagostanja;
- Pružanje zdravstvenih osiguranja i usluga reosiguranja;
- Nabavka novina i časopisa,
- .Pružanje usluga putem radio i televizijskih medija;
- Pružanje javnih putničkih i prtljažnih usluga;
- Nabavka sa nominalnom vrijednošću fiskalnih, poštanskih i drugih sličnih markica;
- Ponuda opklada, lutrija i drugih igara na sreću;
- Snabdevanje zemljištem, zemljištem na kome se nalazi zgrada ili kuća;
- Snabdevanje kućama, stanovima ili slično, koji će se koristiti za odgovarajuće stambene svrhe, uključujući garaže i podrume, itd.

4.8. Akciza

Je direktni porez koji se primjenjuje uz posebne odluke državnih institucija u cilju očuvanja ili stimuliranja određenih proizvoda. Akciza se obično plaća na luksuzne proizvode kao i na naftne derivate za domaću i stranu robu. Zakon može oslobađati određenu robu od akcize na određeno vreme ili određene serije

4.9. Rokovi deklarisanja i plaćanja poreza:

Tabela br.3 Uzela od PAK

Nr	Nazivni Formulara	Skracenica	Rok deklaracija
1	Deklaracija poreza na zakupi i ne materijalnu imovinu	IR	Od 1 do 15 svakog tromesečja
2	Kvartalna uplate poreza i doprinosa za velike individualne biznese	IL	Od 1 do 15 svakog tromesečja
3	Tro-mesecni izveštaj poreza i doprinosa za male individualne biznise	IS	Od 1 do 15 svakog tromesečja
4	Deklaracija o zadržavanju na izvoru i plaćanje poreza	VM	Od 1 do 15 svakog meseca
5	Mesecni izveštaj o zadržavanju na izvoru i plaćanju poreza na kamatu imovinska prava ,zakup posebne kategorije	WR	Od 1 do 15 svakog meseca

6	Kvartalna izjava o avansom plaćanju za male korporacije	QS	Od 1 do 15 svakog tromesečja
7	Kvartalna izjava o avansom plaćanju za velike korporacije	QL	Od 1 do 15 svakog tromesečja
8	Deklaracija o porezu na prihode korporacija	CD	Od 01 januara do 31 marta
9	Obrazac deklaracije o PDV	TV	Od 01 do 20 svakog meseca
10	Formular godišnje deklaracije uplata porez na licni dohodak	PD	Od 01 januara do 31 marta
11	Deklaracija o penziskim doprinosima I obrazac za upis tu	CM	Od 1 do 15 svakog meseca
12	Zahtev za refundaciju ponovni povracaj	KKR	Od 01 do 20 svakog meseca ili tromesečja
13	Deklaracija o prenosima prihoda iz partnerstva	DO	Od 01 januara do 31 marta

5. NOVI FISKALNI PAKET I NJEGOV UTICAJ NA EKONOMIJU

Da bi se stvorio fleksibilniji sistem za građane i poslovne subjekte na Kosovu, Vlada Kosova donela je odluku po kojoj se od 1. aprila 2014. godine za 25% povećava plata zaposlenih koji primaju plate iz budžeta Kosova i naknada za penzionere i druge socijalne kategorije. Ova odluka Vlade donosi neke probleme u vezi sa upravljanjem javnim finansijama i njenim uticajem na ekonomiju zemlje stvaranjem nove realnosti u platnom spisku i javnoj potrošnji. Vlada Kosovo, Odluka br. 01/176. 10. mart 2014, <http://bit.ly/1BqCRr1> 11 Međunarodni monetarni fond, Kosovo: Završna izjava o misiji za IV Član 2015, 30. mart 2015, Izvor: <http://bit.ly/1FccDJt>

Neposredni uticaj ovog dokumenta: Odluka br. 01/176. 10. mart 2014. su:

- Povećanje rashoda za plate nije planirano u srednjo-ročnom okviru rashoda 2014-2016 i to je dalo indikaciju makro-ekonomske ne efikasnosti (Procjenjeno od strane Ministarstva finansija Kosova).
- Drugo, ovo povećanje smanjuje troškove kapitalnih investicija, koje imaju najveći potencijal za generisanje ekonomskog rasta.

Očekuje se da će rast plata zajedno sa potrošnjom za autoput Priština-Skoplje povećati budžetski deficit u odnosu na fiskalno pravilo. Takva situacija je bila prisutna i u vrijeme investiranja Autoputa "Vermić - Rrug e Kombit". U cilju uravnoteženja povećanja budžetskih rashoda sa prihodima, Međunarodni monetarni fond (MMF), na kraju posete Kosova u martu 2015. godine, predložio je Vladi Kosova da u nastavku povećanja

- različitih akciza vidi mogućnosti za rast Porez na dodatu vrednost (PDV) koji bi doveo do značajnog povećanja budžetskih prihoda.¹¹

Na 20.sastanku Vlade Kosova od 24.marta 2015.godine, te tokom ove posete MMF-a, Vlada je donela niz odluka o fiskalnim promenama. Između ostalog, ove odluke se odnose na usvajanje novih nacrti zakona:

1. Porez na dodatu vrednost
2. Porez na lični dohodak
3. Porez na dobit preduzeća
4. Promene akciza na automobile, duvan, alkoholnih pića itd.

5. ZAKLJUČAK

Fiskalne politike su izgrađene na takav način da država može da ostvari svoj interes zasnovan na moći ukupnog prihoda koji planira i može ostvariti, gde je primarni cilj blagostanje građana i ekonomski razvoj, takodje i sa svesnošću da troškovi i porezi direktno utiču na ekonomski razvoj zemlje i predstavljaju stvarnu moć njene nacionalne ekonomije. Formulacija fiskalne politike uglavnom se zasniva na instrumentima politike koji definišu standardna pravila fiskalne politike, oslanjajući se na njezino usklađivanje s nacionalnim potrebama i usklađivanje sa fiskalnim politikama Evropske unije. Posebno treba istaknuti da se one često izgrađuju od strane vladajućeg političkog entiteta u slučaju pobjede na izborima. Dakle, gledano sa praktične tačke gledišta, fiskalna politika je mehanizam za postizanje ciljeva kako bi se ispunile fiskalne obaveze i javne potrebe. Upotreba instrumenata fiskalne politike ne zasniva se isključivo na kratkoročnim, već i na dugoročnim periodima koji su uglavnom orijentisani na dohodak po glavi stanovnika, gde su definisane ili izrečene razvojne norme, kao osnovni cilj svake vlade.

Hipoteza 1: Usklađivanje fiskalnih politika Kosova sa politikama EU će dovesti do povećanja poreskih prihoda. Ova hipoteza je verifikovana i postoji jaka veza između lokalne fiskalne politike i njene harmonizacije sa zemljama EU.

Hipoteza 2: Razvoj konsolidovanih fiskalnih politika će poboljšati ulogu javnog sektora u kosovskoj ekonomiji.

Hipoteza 3: Rast plata u javnom sektoru će uticati na rast inflacije u kosovskoj ekonomiji.

6. PREPORUKE

1. Reforme u oblasti javnih finansija trebale bi biti u funkciji usklađivanja sa važećim zakonima i njihovom daljom reformom, kako bi se povećala transparentnost i ispunjavanje njihovih potreba.
2. Država treba hitno da udruži sve agencije za prihode u jednu centralnu instituciju koja prikuplja i koordinira prihode, tj.treba da osnuje Centralnu agenciju za prihode.
3. Izgradnja fiskalne politike koja podstiče investicije i ekonomski razvoj.
4. Razvoj beskompromisne borbe u smanjenju utaje poreza i neformalne ekonomije fiskaliziranjem poslovanja i stvaranjem podsticaja za poštene kompanije i građane koji plaćaju i primaju fiskalni račun.
5. Kosovske institucije treba da učine eskaliranje PDV-a za prehrambene proizvode kao što su: ulje, hleb, brašno, šećer, so, itd.,dnevne porodične korpe.
6. Ministarstvo finansija pokreće postepeno oslobađanje od carinske takse na sirovine započevši sa sirovinama koje mogu imati veći uticaj na smanjenje troškova proizvodnje. Ova mera smanjuje troškove proizvodnje za kosovska preduzeća i omogućava im da postanu konkurentniji sa uvoznim proizvodima.

AKRONIMI

EU- Evropska Unija

PDK- Porez na Dobit Korporacije

PDV- Porez na Dobit Vrednost

TAK –Porez na Prihode Korporacije

PLP- Porez na Licne Prihode

PAK- Poreska Administracije Kosovo

LITERATURA

1. Administrativno uputstvo br. 3/2000, O primeni preliminarnog poreza, Priština 2000.
2. Administrativna uputstva 2001-2017, O primeni poreza na dodatu vrednost, Priština.
3. .Zakon za poresku administraciju i procedura: Br.03/L-222
4. Zakon za poresku administraciju i procedura: Br.03/L-102
5. Zakon za poresku administraciju i procedura: Br.03/L-223
6. Zakon za porez na dodatu vrednost –PDV Br.05/L-037
7. UNDP (2007-16)
8. Uredba 2004/51, O porezu na dobit preduzeća, Priština 2004.
9. Uredba 2004/52, O porezu na lični dohodak na Kosovu, Priština 2004.
10. Uredba br. 2000/29, "O postavljanju pretpostavljenog poreza" Priština 2000.
11. Uredba br. 2002/2, O porezu na lični dohodak, Priština.
12. Administrativno uputstvo 02/2005, O primeni poreza na lični dohodak na Kosovu, Priština 2005.
13. Finansijski izveštaji za 2005-2016. godinu
14. Zakon br. 2004/48, O poreskoj upravi i procedurama, Priština 2005.

BENEFITI INTEGRIRANJA SUSTAVA KVALITETE I OČEKIVANI UČINCI ZA HRVATSKU AGENCIJU ZA POLJOPRIVREDU I HRANU

Sažetak

Integracija menadžment sustava sve više nailazi na primjenu u organizacijama koje su implementirale dva ili više sustava upravljanja kvalitetom. Koncept integriranog menadžment sustava najčešće obuhvaća sustave upravljanja kvalitetom ISO 9001, sustave zaštita okoliša ISO 14001, sustave upravljanja zaštitom zdravlja i sigurnosti na radu OHSAS 18001 i sustav upravljanja rizikom ISO 3100. Istodobno, međunarodne norme unutar pojedinih sustava, sve češće definiraju zahtjeve na način koji omogućava njihovu integraciju. Pregled znanstvene literature prikazuje brojne koristi nastale integracijom managerskih sustava upravljanja, prije svega racionalizaciju poslovanja, poboljšanje poslovnog fokusa, smanjenje poslovnih rizika, smanjenje udvostručavanja poslovnih procesa i postupaka, smanjenje troškova certificiranja, učinkovitije i efikasnije audite i brojne druge. Očekivane koristi značajnim dijelom se preklapaju sa smjerom razvoja javne uprave. Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu implementirala je sustav upravljanja kvalitetom ISO 9001, međunarodnu normu za osposobljenost za provedbu ispitivanja i umjeravanja ISO 17025, međunarodnu normu sa zahtjevima za tijela koje provode certifikaciju proizvoda, procesa i usluga ISO 17065, ali i specifične norme ISTA akreditaciju, ENTRUSTMENT i ICAR. Na osnovi provedenih istraživanja primjene integriranih managerskih sustava iznosi se prijedlog slične integracije primjenjive na Hrvatsku agenciju za poljoprivredu i hranu.

Ključne riječi: integrirani menadžment sustav, međunarodne norme, sustavi upravljanja kvalitetom, javna uprava

Summary

Management system integration is increasingly being applied in organizations that have implemented two or more quality management systems. The concept of an integrated management system usually includes ISO 9001 quality management systems, ISO 14001 environmental protection systems, OHSAS 18001 occupational health and safety management systems, and the ISO 3100 risk management system. At the same time, within individual systems, international standards are increasingly defining requirements referring to their integration. A review of scientific literature shows many benefits of integrating management systems, primarily streamlining operations, improving business focus, reducing business risks, reducing process and procedure duplication, reducing certification costs, more efficient and effective audits, and the like. The expected benefits largely overlap with the direction of the development of public administration. The Croatian Agency for Agriculture and Food has

¹ Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu, I.F.Gundulića 36b, 31000 Osijek, Republika Hrvatska

implemented the ISO 9001 quality management system, the ISO 17025 international standard for the competence of testing and calibration, the ISO 17065 international standard with requirements for bodies certifying products, processes and services, but also specific ISTA accreditation, ENTRUSTMENT and ICAR standards. Based on research on the application of integrated management systems, a proposal for similar integration applicable to the Croatian Agency for Agriculture and Food is presented.

Key words: integrated management system, international standards, quality management systems, public administration

1.Uvod

Primjena sustava upravljanja na razini organizacije predstavlja odluku menadžment a organizacije kojom se nastoji osigurati kontinuitet, pouzdanost, prepoznatljivost i čitav niz dodanih vrijednosti. U organizacijama kod kojih se primjenjuje dva ili više sustava upravljanja kvalitetom postavlja se pitanje kako organizirati poslovanje s ciljem što boljih rezultata uz usklađivanje specifičnih zahtjeva pojedinih sustava. Sustavi upravljanja nailaze na primjenu u malim, srednjim poduzećima, ali i javnoj upravi i državnim organizacijama. Izazov primjene integriranog sustava upravljanja predmet je potreba mnogih organizacija koje integracijom nastoje ostvariti što bolje učinke. Ikram, Sroufe & Zhang, (2020) naglašavaju potrebu definiranja prioriteta s ciljem što bolje implementacije. Znanstvena rješenja analiziraju modele integracije i traže model kako uz što manje troškove zadržati specifične zahtjeve koje nije moguće integrirati i istovremeno iskoristiti sinergijske učinke integracije. Hunchenko, (2020) i Gianni, Gotzamani, & Tsiotras, G. (2017). smatraju kako suvremene zahtjeve organizacije mogu jednostavnije ostvariti primjenom integriranih sustava. Ovi menadžment sustavi se uglavnom bave analizom integracije ISO 9001, ISO 14001, OHSAS 18001 i ISO 3100, no ne isključuju mogućnost integracije i drugih sustava. No, integrirani menadžment sustav ostavlja otvorenu mogućnost integracije i drugih sustava upravljanja kvalitetom primijenjenih u organizaciji, pa Purwanto, et al. (2020) analiziraju učinke integracije sustava ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 i ISO 45001 u organizaciji koja se bavi proizvodnjom hrane u Indoneziji. Uspješni primjeri integracije sustava nameću mogućnost integracije sustava ISO 9001, ISO 17025 i ISO 17065 u organizacijama kod kojih se primjenjuje. Hrvatska agencija za poljoprivredu i hranu primjenjuje ukupno šest sustava upravljanja, no predmet istraživanja ovog rada integracija je ova tri sustava koji za sada djeluju kao pojedinačni sustavi. Postavlja se pitanje kako iskustva sličnih sustava iskoristiti za unaprjeđenje rada, smanjivanja troškova i sinergijske učinke. Pregled znanstvene literature omogućava uvid u izazove primjene, ali i modele primjene integrativnog sustava u različitim organizacijama.

2. Pregled znanstvene literature o primjeni integriranih managerskih sustava

Porastom broja organizacija koje primjenjuju ISO 9001, ISO 14001 i OHSAS 18001 sve više organizacija naglašava problem “dodatnog posla” i “dodatan izazov” usklađivanja i održavanja neovisnih sustava. Svaki zaseban sustav ima zahtjeve, radne procedure, procese provjere s

jedinstvenim ciljem osiguranja kvalitete. Dodatan izazov predstavlja usklađivanje tri management sustava s organizacijskom strategijom. Rješenje ovakvim problemima Britvić (2011) i Zeng, et al. (2010). pronalaze u integrativnom managerskom sustavu. Provedena analiza primjene ovog sustava pokazuje značajne pozitivne učinke u pojednostavljivanju certifikacijskih procesa, smanjivanju troškova upravljanja i racionalizaciji operativnih procesa kroz smanjivanje udvostručavanja.

Primjena integriranog sustava upravljanja pred organizacije postavlja izazov kako ujediniti inicijalno zasebne sustave upravljanja. Asif, et al. (2009), Drljača (2011) i Nunhes, & Oliveira, (2020). smatraju kako je uspješnost primjene integriranog sustava kvalitete zasnovana na glavnim aktivnostima prema zahtjevima korisnika usluga, prilagodbi glavnih zahtjeva i integriranju individualnih sustava upravljanja u jedinstven i cjelovit managerski sustav koji pretpostavlja dobru osmišljenost sustava i edukaciju zaposlenika. Autori primjenjuju procesni pristup kao osnovu uspješnosti integriranog sustava upravljanja i daju prijedloge javnim ustanovama koje se pripremaju za primjenu integriranog sustava. Drljača (2011)²smatra kako sama primjena integrativnog sustava nije dovoljna, potrebna su ulaganja u dodatne vještine i procjene rizika.

Emetumah, (2017) navodi kako integrativni managerski sustav predstavlja okvir za organizacije kako kombinirati primjenu različitih sustava upravljanja u organizaciji. U svom radu objašnjava primjenu ovog sustava kroz etape. Definiranje prioriteta i analiziranje, eliminiranje udvostručavanja procedura i definiranje postupanja u hitnim situacijama prethode dizajniranju i provedbi integrativnog managerskog sustava. Planiranje, primjena, sustavne provjere učinkovitosti i usporedba u odnosu na prethodna rješenja te periodične revizije sastavni su dio integrativnog managerskog sustava. Nadalje, primjena integriranog sustava predstavlja trošak kojeg je potrebno procijeniti, ali prema iskustvima ovog autora troškovi će se nadoknaditi kroz nadogradnju sustava, uz pretpostavku sustavnog održavanja i prilagodbe i obuke djelatnika koje treba upoznati s novim holističkim pristupom. Razina nadogradnje sustava ovisi o trenutnoj učinkovitosti sustava. Nunhes, et al (2019). definirali su principe koje treba primijeniti prilikom prelaska s pojedinačnih sustava upravljanja na integrativni sustav upravljanja, dok je Dewi, Latief, & Sagita, (2020). definirao aktivnosti u definiranju rizika i provođenja audita u integriranim sustavima.

Zasnivajući svoje promišljanje na iskustvima organizacija u kemijskoj i procesnoj industriji Emetumah, (2017) zaključuje kako je primjena integriranog managerskog sustava značajno poboljšala upravljanje i smanjila rizike poslovanja. Uz pravilno i postupno planiranje, primjena integriranog sustava je jednostavna i opravdana, smatra Abisourour et al (2020).

Iako Kafel, & Balon, (2016) u svojem istraživanju ne razmatraju integrativni managerski sustav, predmet istraživanja odnosno analiza sličnosti i razlike u certificiranju proizvoda, procesa i poslovnog sustava i njihov utjecaj na povjerenje korisnika usluga, posebice kupaca, odnosno položaj na tržištu, izravno je povezan s integriranim sustavom te bi se mogao shvatiti svojevrsnom prethodnom fazom integracije. Provedena je komparativna analiza međunarodnih normi ISO 9001, ISO 17065 i ISO 17011. Autori zaključuju kako i akreditacija i certificiranje omogućavaju kupcima kvalitetno informiranje ne samo o proizvodima, nego i o pouzdanosti

² Drljača rad broj 2.

prodavača. Različiti pristupi odgovaraju potrebama različitih korisnika, unatoč prednostima certificiranja sustava, certificiranje proizvoda ima važnu ulogu kao potvrdu kvalitete proizvoda.

Karapetrović, et al.. (2010). proveli su empirijsku analizu proširenja i integracije u organizacijama koje su implementirale sustave ISO 9001 i ISO 14001. Istraživanjem je obuhvaćeno 298 organizacija iz španjolskih regija Katalonije i Baskije. U postupku integracije najbolje učinke korisnici prepoznaju u procesnoj mapi, analizi zajedničkih elemenata standarda i vlastitom organizacijskom modelu.

Razvoj organizacije može biti rezultat primjene integriranog menadžment sustava, a Olaru, et al. (2014). ispituju različite modele integracije prema specifičnostima pojedinačnih sustava ISO 9001, ISO 18001 i OHSAS 18001. Istraživanje modela integracije autori zasnivaju na prednostima i slabostima budućeg modela integriranog sustava i njihovog utjecaja na promjene i inovacije. Definirali su 39 prednosti integracije sustava, među kojima poboljšanje interne učinkovitosti, homogenost u metodologijama, smanjenje nejasnih upravljačkih granica između pojedinačnih sustava i u širenju horizonta izvan funkcionalne razine, izbjegavanje udvostručavanja, eliminiranje preklapanja napora, smanjivanje vanjskih troškova certificiranja, usklađivanje ciljeva procesa, sinergijski učinci, holistički pristup upravljanju poslovnim rizicima, poboljšanje interne i externe komunikacije, smanjivanje rizika, povećanje operativne učinkovitost i brojne druge. Ipak, autori zaključuju kako unatoč činjenici da se integrativni menadžment sustav nameće kao portfolio poduzeća, mala i srednje velika poduzeća nisu sklona ujedinjavanjima.

Razlog ovakvim poslovnim odlukama jesu nedostatak vremena, ljudi i financijskih resursa, ali i informiranosti kako provesti sustav integracije. Organizacije koje donesu odluku o provedbi integracije, kada je ona dobro provedena, ostvaruju niz prednosti od rasta konkurentnosti, poboljšanja tržišne pozicije, kvalitetnije usluge koje pružaju korisnicima i brojne druge.

Muzaimi, et al.. (2017) naglašavaju kako je integrativan menadžment sustav postao potreba organizacijama koje primjenjuju nekoliko sustava upravljanja. Autori su proveli intervjue sa stručnjacima u primjeni međunarodnih normi. Na temelju provedenih intervjua napravili su komparativnu analizu sustava upravljanja kvalitetom ISO 9001, ISO 14001, OHSAS i ISO 31000. Komparativna analiza pokazuje zahtjeve normi i područja na kojima su moguće integracije. Navedena analiza potvrdila je integrativan menadžment sustav kao sustav koji pridonosi fleksibilnosti, učinkovitosti i konkurentnosti organizacije, no postoje komponente koje se mogu integrirati i komponente koje moraju ostati kao zasebni sustavi. Ocjenu o područjima koja se ne mogu integrirati treba donositi na temelju poboljšanja učinkovitosti sustava, operativne koristi, ali i dodanoj vrijednosti koja nastaje kao rezultat sinergije.

Dodatan izazov za organizacije predstavlja odluka koji je sustav upravljanja primjenjiviji za organizaciju. Odgovor na ovo pitanje Barradas, & Sampaio, (2011) traže u analizi norme ISO 9001 i ISO 17025 i njihove primjenjivosti na laboratorij. U svojim istraživačkim izazovima temeljna pitanja su razlozi primjene sustava upravljanja, promjena koje implementacija sustava donosi, osnovnim problemima primjene sustava i važnosti sustava upravljanja na specifičnu organizaciju. U zaključku autori navode kako analizirani sustavi nisu kontradiktorni i kako primjena zahtjeva norme jednog sustava ne isključuje primjenu zahtjeva druge norme. Obje norme na razini organizacije donose pozitivne učinke pa je integracija sustava odluka koja donosi najbolje rezultate.

3. Mogućnosti integriranja sustava kvalitete ISO 9001, ISO 17025 i ISO 17065

Pregled znanstvenih istraživanja pokazuje kako komplementarnost različitih sustava upravljanja otvara mogućnost integracije. U nastavku je provedena komparativna analiza zahtjeva koje je moguće integrirati.

Tablica 1. Komparativna analiza zahtjeva norme ISO 9001, ISO 17025 i ISO 17065

Zahtjev norme	ISO 9001 (A)	ISO 17025 (B)	ISO 17065 (C)	REZULTAT
Opseg	Opseg	Opseg	Opseg	A, B, C se mogu integrirati
Normativne reference		ISO/IEC Upute 99 i norma ISO/IEC 17000	ISO/IEC Upute 99 i norma ISO/IEC 17000	B i C se mogu integrirati
Nazivi i definicije		norma ISO/IEC 17000	norma ISO/IEC 17000	B i C se mogu integrirati
Opći zahtjevi	Kontekst organizacije	Opći zahtjevi (nepristranost i povjerljivost)	Opći zahtjevi	A je u cijelosti moguće integrirati sa B i C, dok se mogu djelomično integrirati kao specifičnost ureda u kojem se provode
Strukturni zahtjevi	Vođenje i opredjeljenje, politika i organizacijske uloge, odgovornosti i ovlasti	Strukturni zahtjevi općenito	Organizacijska struktura i top management i mehanizam za zaštitu nepristranosti	A je u cijelosti primjenjiv, a B i C je moguće integrirati kao specifične zahtjeve za uslugu
Planiranje	Planiranje radnji za obradu rizika i prilika, od cilja do realizacije.			Iako se planiranje ne obrađuje kao poseban zahtjev u B i C, on je integriran u drugim zahtjevima
Zahtjevi za resurse	Resursi, kompetencije, općenito			A, B, C se mogu integrirati
Zahtjevi za procese		Od preispitivanja zahtjeva do izvještavanja, do nadzora.	Od zahtjeva preko certificiranog proizvoda, do nadzora	B i C se mogu u cijelosti integrirati, kao specifična aktivnost sa A
Zahtjevi za sustave upravljanja	Provedba (od planiranja do realizacije)	Od preispitivanja zahtjeva, do izvještavanja o rezultatima, pritužbe, nesukladni rad, preko nadzora.	Interni auditi, sustavi poslovnog odlučivanja.	Iako su zahtjevi između A i B,C različito definirani, u cijelosti se mogu integrirati
Vrednovanje performansi				Iako zahtjev nije zasebno definiran u B i C, u cijelosti se može integrirati sa A.
Poboljšavanje				Iako zahtjev nije zasebno definiran u B i C, u cijelosti se može integrirati sa A.

Izvor: Obrada autora

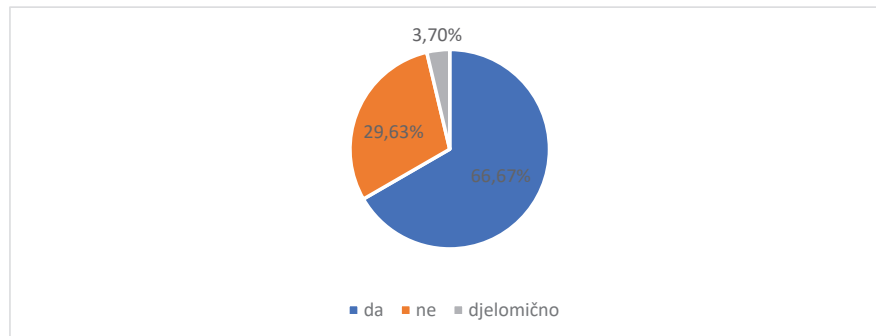
Provedena komparativna analiza zahtjeva norme pokazuje kako su norme posebne cjeline, koje se uz uvažavanje specifičnosti mogu integrirati. Specifičnosti norme ISO 17025 i 17065 omogućava njihovu integraciju u cijelosti, dok norma ISO 9001 uređuje cjelokupno djelovanje organizacije. Postupak integracije bi trebalo planirati te provesti dodatne edukacije internih auditora s ciljem stvaranja holističkog pristupa.

4. Očekivani učinci unaprjeđenja sustava

S ciljem provjere mišljenja stručnjaka za primjenu sustava upravljanja kvalitetom o integriranom sustavu upravljanja kreiran je anketni upitnik. Upitnik je poslan na 50-ak adresa, no odgovore je poslalo 27 ispitanika. Kako je istraživačko pitanje ovog rada primjenjivost integriranog sustava upravljanja u Hrvatskoj agenciji za poljoprivredu i hranu, poveznice na upitnik su poslone internim auditorima, lead auditorima, voditeljima kvalitete koji rade u javnoj upravi dakle Istarskoj, Primorsko-goranskoj i Osječko-baranjskoj županiji, predstavnicima Ekonomskog fakulteta u Osijeku, predstavnicima Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer i Hrvatske agencije za poljoprivredu i hranu. Najviše odgovora je pristiglo iz županija, gdje je i broj osoba uključenih u sustave kvalitete najveći.

Prvo pitanje se odnosilo na organizaciju iz koje stručnjak dolazi i primjenu integriranog sustava upravljanja. 66,7 % ispitanika izjasnilo se da koristi integrirani sustav upravljanja, dok je 3,7% reklo da ga djelomično koristi, a 29,63% da uopće ne koristi sustave upravljanja kvalitetom.

Grafički prikaz 1. Primjena integriranog sustava na razini organizacije

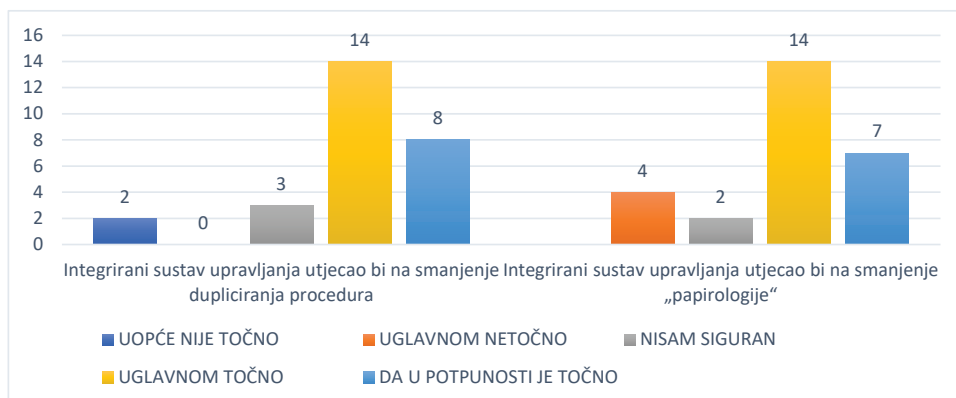
Izvor: Vlastito istraživanje autora

Drugo pitanje odnosilo se na primijenjene sustave upravljanja kvalitetom. Ponuđeni odgovori bili su ISO 9001, ISO 14001, ISO 27000, ISO 3001, ISO 5001, dio ispitanika je dodao ISO 17065 i CICSX. Čak 76,9% ispitanika koristi ISO 9001, dok je distribucija ostalih normi podjednaka i kreće se od jedan do dva ispitanika. Iako je uzorak malen, visoka razina korelacije između institucija koje imaju integrirane sustave i norme koje su pokazali da su integrirali, sugerira kako je integraciju sustava sukladno trendovima moguće integrirati i izvan dosadašnjih uobičajenih okvira ISO 9001, ISO 14001, OHSAS i ISO 3001.

U trećem pitanju ispitanici su imali mogućnost ocijeniti točnost tvrdnji o integriranom sustavu upravljanja i učincima koje su znanstvena istraživanja iz pregleda navela kao koristi primjene ovakvih sustava. Ispitanicima je omogućeno da odaberu odgovor između 1- uopće nije točno

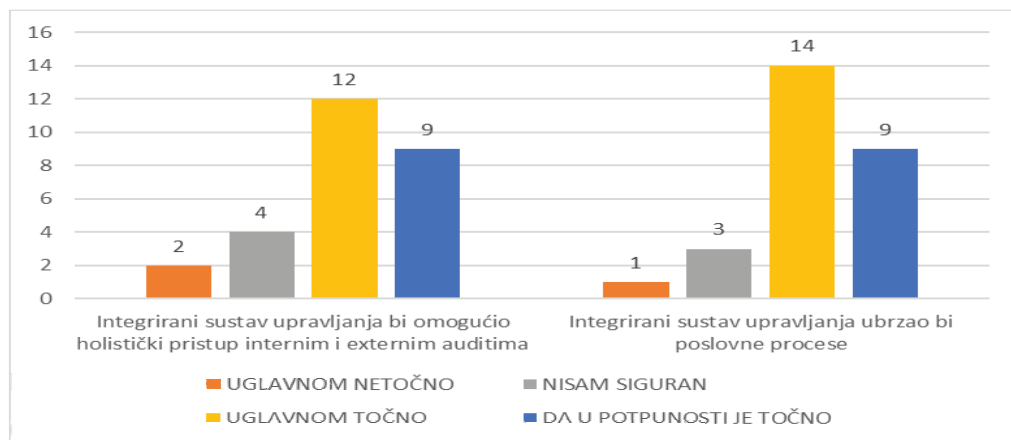
do 5 . Dobiveni odgovori ukazuju kako su ispitanici u visokom postotku prepoznali pozitivne učinke integriranog sustava upravljanja.

Grafikon broj 2. Utjecaj primjene integriranog sustava na procedure i dokumentaciju

U ocjenjivanju prve dvije tvrdnje (Grafikon broj 2) uočavamo visoku razinu podudarnosti. 22 ispitanika smatra kako bi integrirani sustav utjecao na smanjivanje broja procedura, dok njih 21 smatra kako bi utjecalo i na smanjenje suvišne dokumentacije. Nadalje u sljedećoj grupi pitanja koja su prikazana u Grafikonu broj 3. čak 21 ispitanik smatra kako bi u potpunosti ili uglavnom utjecalo na cjelovit pristup u auditima, dok 23 ispitanika smatra kako bi ubrzalo poslovne procese.

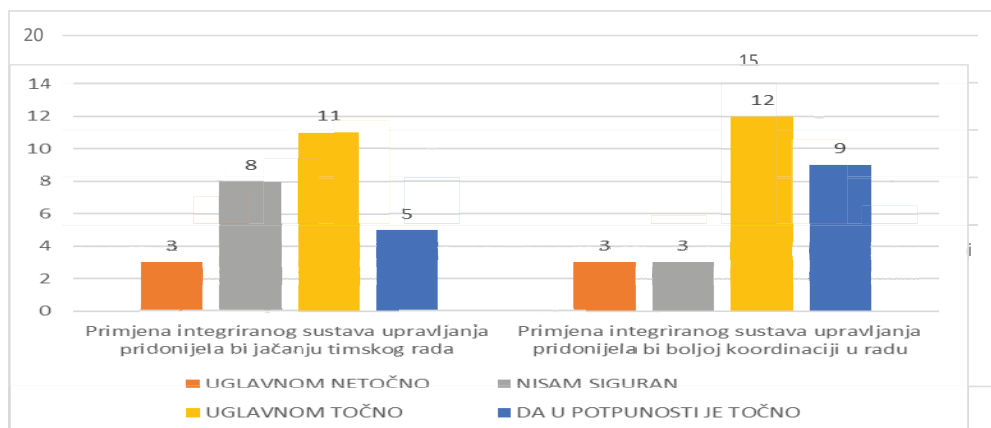
Grafikon broj 3. Utjecaj integriranog sustava na audite i poslovne procese

Izvor: Vlastito istraživanje autora

Ispitanici su nešto manje sigurni o učincima troškova certificiranja sustava kod primjene integriranog sustava, ali i dalje čak 16 ispitanika, odnosno 59% smatra kako bi integrirani sustavi utjecali i na smanjivanje troškova certificiranja. Utjecaj primjene integriranosti sustava na bolju usredotočenost zaposlenika na posao tvrdnja je u koju 15 ispitanika nije sigurno. Vjerojatno je razlog takvom stavu višegodišnja primjena sustava koji se kao takav nametnuo pa ispitanici ne razmišljaju o boljoj usredotočenosti koja bi iz njega mogla proisteći.

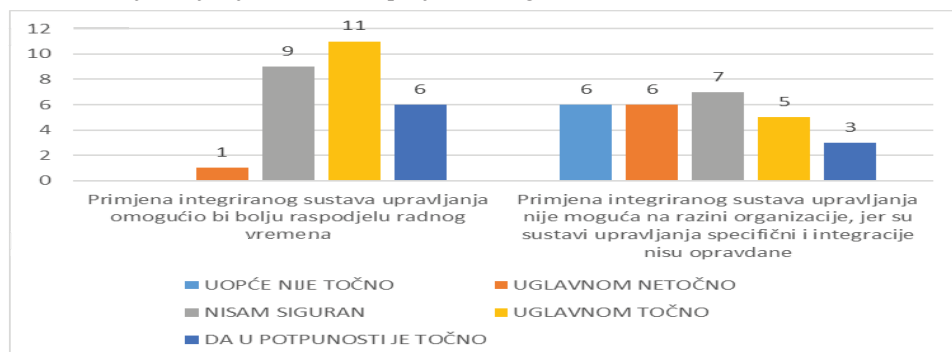
Grafikon broj 4. Utjecaj primjene integriranog sustava na troškove certificiranja i usrećenost zaposlenika

Izvor: Vlastito istraživanje autora

U grafikonu broj 5. prikazani su utjecaji sustava na timski rad i koordinaciju u radu. 16 ispitanika smatra kako integrirani sustav utječe na jačanje timskog sustava, a 21 ispitanik smatra kako bi pridonio boljoj koordinaciji. Razlozi ovakvim stavovima možemo tražiti u holističkom pristup koji u slučaju integracije normi podrazumijeva užu suradnju auditora za različite vrste sustava upravljanja kvalitetom.

Grafikon broj 6. Utjecaj sustava na raspodjelu radnog vremena

Primjena integriranog sustava upravljanja prema mišljenju 17 ispitanika pozitivno utječe na bolju raspodjelu radnog vremena. Istovremeno ispitanici su iznimno neodlučni o primjeni

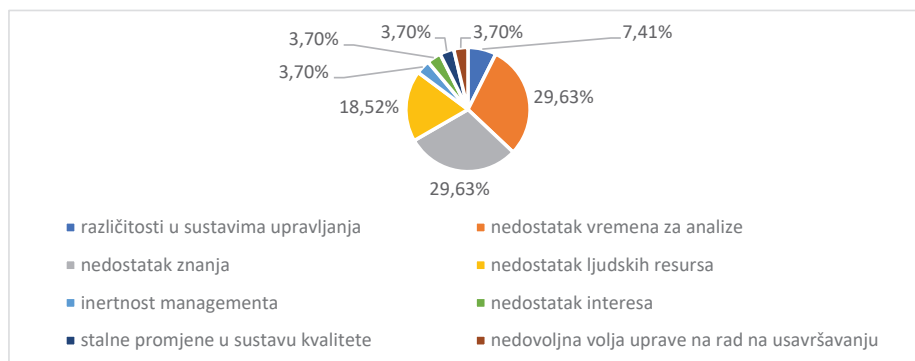
Izvor: Vlastito istraživanje autora

integriranog sustava na razini organizacije. Razlozi za ovakav stav su vjerojatno upravo u posljednjem pitanju i odgovorima iz anketnog upitnika. Uvođenje integriranog sustava upravljanja pred implementatore postavlja izazov, dobre pripreme i provedbe implementacije. Kako je primjena sustava i bez integracije zahtjevan i odgovoran posao, razlozi neodlučnosti

vjerojatno vuku korijene i u drugim pretpostavkama od odluke menadžmenta, ali i spremnosti da se provedba podrži.

Posljednje pitanje se odnosilo na poteškoće u primjeni integriranog sustava upravljanja.

Grafikon 7. Izazovi primjene integriranog sustava upravljanja

Ispitanici su kao osnovne probleme sustava naveli nedostatak vremena i nedostatak znanja. Oba sa 29,6%, no, kako je dana mogućnost i za dopune ponuđenih odgovora, dio ispitanika je dodao razloge, koji se odnose na nezainteresiranost menadžmenta, ali i brojnim izmjenama sustava koje je tako teško pratiti, a poglavito usklađivati i pripremati za integrativne sustave.

5. Zaključak

Implementacija integriranog menadžmenta sustava poslovna je odluka menadžmenta organizacije motivirana očekivanim učincima integracije. Znanstvena literatura je kao najznačajnije učinke implementacije navela racionalizaciju poslovanja, poboljšavanje poslovnog fokusa zaposlenika, smanjivanja udvostručavanja poslovnih procesa i postupaka, smanjivanje troškova certificiranja, učinkovitije i efikasnije audite. Provedeno istraživanje putem upitnika u većem dijelu je potvrdilo rezultate znanstvenih istraživanja. Ispitanici su podjednako odabrali sve ponuđene ocjene tvrdnji samo kod pitanja učinkovitosti primjene integriranog sustava u samoj organizaciji. Kao dopunu naizgled neočekivanoj neodlučnosti istaknuti su temeljni izazovi primjene integriranog sustava na razini organizacije kod kojih se navode znanje, nedostatak vremena za analize, ali i različitosti sustava upravljanja, nedostatak interesa menadžmenta, nedostatak ljudskih resursa, česte promjene normi. Upravo u ovim dopunskim odgovorima stoji podloga za nova znanstvena istraživanja. Kako je početno pitanje bilo mogućnost primjene integriranog sustava upravljanja u Hrvatskoj agenciji za poljoprivredu i hranu koje na razini organizacije za sada ima implementirane ISO 9001, ISO 17025, ISO 17065, ali i specifične norme ISTA akreditaciju, ENTRUSTMENT i ICAR tema za novo istraživačko pitanje jest kako definirati uspješan model koji će uspješno uskladiti specifičnosti pojedinih sustava i omogućiti primjenu integriranog sustava na način da se postignu optimalni rezultati u konkretnoj organizaciji. Ovaj izazov je posebno naglašen kada znamo kako su do sada integrirani sustavi postavljeni s nešto drugačijim kombinacijama normi. No, u prilog provedivosti ove integracije idu pozitivne ocjene znanstvene literature,

provedenog istraživanja, ali i tendencije razvoja javne uprave u Hrvatskoj koje kao temeljne izazove definiraju učinke za koje se pokazalo kako integrirani sustavi ostvaruju.

Literatura

1. Abisourour, J., Hachkar, M., Mounir, B., & Farchi, A. (2020). Methodology for integrated management system improvement: combining costs deployment and value stream mapping. *International Journal of Production Research*, 58(12), 3667-3685.
2. Asif, M., de Bruijn, E. J., Fisscher, O. A., Searcy, C., & Steenhuis, H. J. (2009). Process embedded design of integrated management systems. *International journal of quality & reliability management*.
3. Britvić, J. (2011). Moderni sustavi upravljanja u organizacijama. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 2(1), 72-80.
4. Barradas, J., & Sampaio, P. (2011). ISO 9001 or ISO 17025: What is more important for the metrology laboratory?, Conference paper, 0KG: creating and developing an innovative clothing service.
5. Drljača, M. (2011) Modeliranje integriranih sustava upravljanja. Zbornik sažetaka 11. hrvatske konferencije o kvaliteti i 2. znanstvenog skupa Inovativna primjena kvalitete, Zbornik sažetaka 11. hrvatske konferencije o kvaliteti i 2. znanstvenog skupa Inovativna primjena kvalitete / Babić, Tihomir - Zagreb, Hrvatska (Croatia) : Hrvatsko društvo za kvalitetu.
6. Drljača, M. (2011). Model kompetencije sustava upravljanja. 20. savjetovanje" Nedjelja kvaliteta 2011", Beograd, 26.
7. Emetumah, F. C. (2017). Integrated management systems as a risk management tool: Combining ISO 9001, ISO 14001 & OHSAS 18001 standards in process industries. *Risk, Reliability and Safety: Innovating Theory and Practice*, 1216-1221.
8. Ikram, M., Sroufe, R., & Zhang, Q. (2020). Prioritizing and overcoming barriers to integrated management system (IMS) implementation using AHP and G-TOPSIS. *Journal of Cleaner Production*, 254, 120121.
9. Hunchenko, O. (2020, August). Integrated management systems as a basis for sustainable development. In *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering* (Vol. 907, No. 1, p. 012081). IOP Publishing.
10. Kafel, P., & Balon, U. (2016). Certification of products, processes and management systems- common features and differences.
11. Karapetrović, S., Casadesus, M., & Heras, I. (2010). Empirical analysis of integration within the standards-based integrated management systems. *International Journal for Quality Research*, 4(2).
12. Nunhes, T. V., & Oliveira, O. J. (2020). Analysis of Integrated Management Systems research: identifying core themes and trends for future studies. *Total Quality Management & Business Excellence*, 31(11-12), 1243-1265.
13. Muzaimi, H., Chew, B. C., & Hamid, S. R. (2017, March). Integrated management system: The integration of ISO 9001, ISO 14001, OHSAS 18001 and ISO 31000. In *AIP conference proceedings* (Vol. 1818, No. 1, p. 020034). AIP Publishing LLC.
14. Olaru, M., Maier, D., Nicoară, D., & Maier, A. (2014). Establishing the basis for development of an organization by adopting the integrated management systems: comparative study of various models and concepts of integration. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 693-697.
15. Sony, M. (2019). Implementing sustainable operational excellence in organizations: an integrative viewpoint. *Production & Manufacturing Research*, 7(1), 67-87.

16. Zeng, S. X., Tam, V. W., & Le, K. N. (2010). Towards effectiveness of integrated management systems for enterprises. *Engineering Economics*, 21(2).
17. Dewi, A., Latief, Y., & Sagita, L. (2020). Activity and risk identification in audit process on integrated management system to increase performance efficiency of construction services organization in Indonesia IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci, 426, 012014.
18. Purwanto, A., Putri, R. S., Ahmad, A. H., Asbari, M., Bernarto, I., Santoso, P. B., & Sihite, O. B. (2020). The effect of implementation integrated management system ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 and ISO 45001 on Indonesian food industries performance. *TEST Engineering & Management*, 82, 14069.
19. Gianni, M., Gotzamani, K., & Tsiotras, G. (2017). Multiple perspectives on integrated management systems and corporate sustainability performance. *Journal of Cleaner Production*, 168, 1297-1311.
20. Hrvatska norma hrn.en iso 9001 :2015. dostupna na www.pravos.unios.hr › iso-9001-norma-prijevod / 10.10.2020.
21. ISO 17025 dostupna na www.iso.org / 28.10.2020.
22. ISO 17065 dostupna na www.iso.org / 28.10.2020.

ZNAČAJ EKSKURZIJA U NASTAVI PRIRODE I DRUŠTVA

Sažetak

Sadržajima koji obuhvataju ovaj rad prikazujemo važnost prirode u razvoju djeteta. Vrijednost ekskurzija vidljiva je iz razlike između onoga što dijete zna o svom okruženju prije polaska u školu i onoga što je spoznalo nastavom te se tako osposobilo za daljnje upoznavanje prirode i društva. Savremena nastava prirode i društva stavlja naglasak na aktivnu izvanučioničku nastavu, u kojoj učenici samostalno, poput znanstvenika otkrivaju i stiču znanja.

Priroda u sebi ima mnoštvo tajni i zagonetki koje dijete nastoji upoznati i otkriti. Uvijek je radoznalo i motri okoliš oko sebe, neprestano ga spoznaje, opisuje i istražuje. Nastava prirode i društva svojim karakterom sadržaja, zadacima i dobi učenika razredne nastave zahtijeva da se jedan dio nastave izovdi izvan učionice, u neposrednoj stvarnosti. Na taj način se učenicima organizira i omogućuje neposredno promatranje prirodnih i društvenih pojava radi njihova upoznavanja.

Ključne riječi: zdravlje djece, priroda , ekskurzija

Summary

With the contents that include this work, we show the importance of nature in the development of the child. The value of excursions is visible from the difference between what the child knows about his environment before going to school and what he learned through teaching and thus trained to further learn about nature and society. Modern teaching of nature and society places emphasis on active extracurricular teaching, in which students independently, as scientists, discover and acquire knowledge.

Nature has many secrets that a child wants to know and discover. He is always curious and observes the environment around him, constantly recognizing, describing and researching it. The teaching of nature and society, with its contents, tasks and age of primary school students, requires that a part of the teaching be carried out outside the classroom, in the immediate reality. In this way, students are organized and enabled to directly observe natural and social phenomena in order to get to know them.

Keywords: children's health, nature, excursio

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt

² Prof. razredne nastave

UVOD

Kod djece se vrlo rano javlja interesovanje za prirodu . Dječije interesovanje privlače: voda, životinje, biljke, pijesak, kamenje... Jedan od zadataka prirode i društva u školi je probuditi kod učenika interesovanje za izučavanje prirode.

Među osnovnim zadacima nastave prirode i društva u mlađim razredima osnovne škole izdvajaju se: upoznavanje učenika sa objektima i pojavama u sredini u kojoj oni žive, uče i rade radi sticanja elementarnih znanja iz oblasti geografije, istorije i prirodnih nauka, koje će im omogućiti da u starijim razredima lakše i uspješnije prate ove nastavne predmete i na taj način doprinesu razvijanju govora, usmenog i psimenog izražavanja.

Ciljevi i zadaci nastave prirode i društva mogu se uspješno ostvariti samo onda ako se dio te nastave izvodí izvan učionice na otvorenom, na izvornoj stvarnosti. Upravo nastavu izvan učionica, na izvornoj stvarnosti, npr. u školskom vrtu, parku, šumi, voćnjaku, proizvodnim pogonima, predstavljaju ekskurzije.

Nastavu je moguće organizovati u posebnim uslovima, izvan učionice i školske zgrade, dakle neovisno o mjestu odvijanja kao i vremenu trajanja aktivnosti. Učenje u izvanučioničkom okruženju odnosi se na učenje o prirodi, društvenom okruženju, odnosu prirode i društva, o sebi i drugima, kao i sticanje različitih praktičnih vještina. Tada on ima karakter pronalaženja i otkrivanja, a stečena znanja posljedica su vlastitog opažanja i razmišljanja.

Analizom rezultata određenog broja istraživanja koja su se bavila ispitivanjem efikasnosti ovakvog načina rada, došlo se do zaključka da su pozitivni efekti izvanučioničkih aktivnosti izraženi u različitim oblastima, a posebno kada je riječ o stavovima, uvjerenjima, međuljudskim i društvenim vještinama, pozitivnoj slici o sebi, razvoju kreativnosti. Neki autori ističu da izvanučioničke aktivnosti imaju pozitivan uticaj i na postignuća učenika.

Vanučioničke aktivnosti se klasifikuju u nekoliko vidova: izleti, ekskurzije, odlasci u kina, pozorišta, galerije i druge ustanove, terenska nastava, škola u prirodi i druge organizirane oblike poučavanja i učenja izvan škole. Naglašava da su najzastupljeniji školski izleti, školske ekskurzije, terenska nastava i program poznat kao škola u prirodi.

Za razliku od nastave u učionici, nastava u posebnim uslovima, van učionice i van škole zahtjeva bitno drugačiji pristup i posebne zahtjeve. Za rad u nastavi van učionice i van škole od nastavnika se traži da ima široko obrazovanje, a istovremeno i uske specijalnosti, socijalnu kompetenciju, poznavanje učenika, kao i konkretnih životnih okolnosti- svedeno rečeno: „ ako se u školi traži da nastavnik poznaje nastavu, u nastavi van učionice i škole se traži da nastavnik poznaje život“. Nastavnik treba da osmisli zanimljive aktivnosti za učenike, uvažavajući metodičku organizaciju rada u izvanučioničkoj nastavi.

HISTORIJSKI PREGLED RAZVOJA IDEJE O ORGANIZACIJI ŠKOLE U PRIRODI

„Vratimo se prirodi!“ (Ž. Ž. Ruso)

Ideja o razvoju škole u prirodi poznata je od davnih vremena a posebno je naglašena u djelima filozofa, humanista i pedagoških klasika. U antičkoj Grčkoj ljudi su podučavali mlade na svakom raspoloživom prostoru, u prirodi, na trgovima... U antičkom Rimu obuka se izvodila na vježbalištima ili trijemovima. Komenski naglašava važnost učenja u prirodi, učenja osjetilima i kroz vlastito iskustvo „iz prve ruke „ a potom i iz knjiga.

Odgoj u prirodi proizašao je iz Rusoove ideje o ladanjskim internatskim školama, zbog zdravstvenog odgoja mladih izvan grada. On je zatražio povratak majci prirodi pa u svom djelu „Emil ili o odgoju“ opisuje odgoj koji pojedincu omogućava neometani razvoj prirodnih sposobnosti, pri čemu poseban akcenat stavlja na čovjekov odnos prema prirodi i uticaj prirode na odgojnu dimenziju formiranja ličnosti djeteta.

Stoga se prema njegovom mišljenju bez odgađanja treba vratiti prirodi, jer priroda je ona osnova pravog čovjeka i zdravog društva.³ Sa početkom 60-tih godina 20. stoljeća na našim prostorima se osjetila veća potreba za zaštitom dječijeg zdravlja, pa su se u cilju ublažavanja posljedica života u urbanim sredinama rješenja nalazila u povremenim boravcima učenika osnovnih škola u prirodi, radi oporavka i rekreacije.

Također javila se potreba da djeca borave u prirodnoj sredini i tokom nastavne godine, uz realizaciju obaveznih programskih sadržaja i odgojno obrazovnih zadataka. Zbog svojih pedagoških opravdanosti ovaj oblik odgojno-obrazovnog rada škole je sve masovnije prihvaćen uz odgovarajuću materijalnu podršku. Danas je zbog svoje velike rasprostranjenosti, konačan broj škola u prirodi nemoguće pobrojati, što govori da je ovaj vid odgojno-obrazovnog rada u praksi osnovnih škola veoma prihvaćen.⁴

Važnost boravka na otvorenom za učenike mlađe školske dobi

21. stoljeće donijelo je veliki razvoj informatike i tehnologije. Tehnologija je danas sastavni dio svačijeg života, svima je dostupna i svakodnevno smo okruženi njome. Često, zbog takvog načina zabave, učenici većinu dana provode u zatvorenim prostorima i sve manje borave u prirodi. Priroda i boravak u njoj, na svježem zraku, od velikog je značaja za sve ljude, a pogotovo za djecu.

Jedan od načina primjene rekreativnih sadržaja predstavlja škola u prirodi. Ogroman je zdravstveni, pedagoški i društveni značaj organizovanja škole u prirodi. Pod školom u prirodi podrazumijevamo „vid cjelokupne organizacije vaspitno- obrazovne djelatnosti škole sa internatskim smještajem, koje se ostvaruje van mjesta stanovanja u uslovima prirodne sredine, uz prošireno pedagoško djelovanje putem aktivnosti u slobodnom vremenu.“⁵

Neke od vrijednosti interakcije djece sa prirodom su:

- djeca se često vole igrati u prirodnim ili divljim prostorima
- takvi prostori privlače djecu zbog svoje raznolikosti i osjećaja bezvremenosti

³Roth Čerina, Uticaj pokreta za odgoj u prirodi na razvoj paviljonske škole, 2011: 62

⁴Omerović, M., Zukorlić, Škola u prirodi, 2009:89

⁵Tomić, R., Avdić- Tomić, 2011:189

- dječiji pristup prirodi pruža važan aspekt odrastanja
- djeca moraju razviti osjećaj za mjesto
- imaju korist od izravnog dodira sa prirodnim aspektima njihovog okoliša, uključujući vegetaciju, tla, ljude i životinje

Ako djeca izgube pristup svom okruženju, lišeni su prilike za razvijanjem osjećaja za mjesta.⁶ Jako je korisno izvoditi djecu u razna okruženja kako bi kasnije mogla crtati, čitati, pisati, osluškivati zvukove, šumove i tonove, slikati i tako steći znanje o mnogočemu iz okoliša. Navodi kako za razvoj osjetljivosti djece za okoliš treba polaziti od dječijeg neposrednog iskustva, zabavljati ih i buditi u njima osjećaje za prirodu i okoliš.⁷

Ključni doprinosi vanjskih prostora za učenike su sljedeći:

- Djeca sa simptomima deficita pozornosti i hiperaktivnosti (ADHD) u boljoj su mogućnosti koncentrisati se nakon kontakta sa prirodom (Taylor i sur., 2001).
- Djeca koja se igraju redovito u prirodnim sredinama pokazuju više napredne motoričke sposobnosti i vještine, uključujući i koordinaciju, ravnotežu i pokretljivost i rjeđe su bolesna (Fjortoft i Sageie, 2000).
- Izloženost prirodnim sredinama poboljšava kognitivni razvoj djece poboljšavajući njihovu svijest, zaključivanje i vještine promatranja (Moore i Wong, 1997).
- Divljenje je važan motivator za cjeloživotno učenje (Wilson, 1997).

NASTAVNE EKSURZIJE

Nastavne ekskurzije predstavljaju posebnu vrstu nastave. Pojam ekskurzija potiče od latinske riječi „excursio“ što znači istraživanje, izlazak. Organizuje se izvan školskog prostora uz primjenu odgovarajućih metoda rada. Predstavljaju posmatranja vezana za specijalan izlazak čitavog razreda iz škole u sredini u kojoj se pojave koje se izučavaju nalaze ili u prirodnim ili u specijalno stvorenim okolnostima. Organizuju se da bi se proučili određeni dijelovi nastavnog programa koji bi se mogli tako očigledno proučiti i upoznati u učionici.

Ciljevi nastavnih ekskurzija

Nastavne ekskurzije pružaju mogućnost unapređivanja sveukupnog zdravstvenog stanja učenika, njihovog pravilnog psihofizičkog i socijalnog razvoja. Stvaraju se osnove za usvajanje aktivnog, zdravog i kreativnog načina života i organizovanja i korištenja slobodnog vremena.⁸

Proširuju postojeće i stiču novo znanje i iskustva o neposrednom prirodnom i društvenom okruženju, razvijaju ekološku svijest .Ciljevi nastavnih ekskurzija je i neposredno upoznavanje pojava i odnosa u prirodnoj i društvenoj sredini, upoznavanja kulturnog nasljeđa i privrednih dostignuća a u cilju ostvarivanja obrazovno-vaspitne uloge škole.

⁶ Dunja Andić, Djeca, okoliš i održivi razvoj ,
https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/190318_dunjaandjic_djecaokolisodrzivirazvoj.pdf,
20. 7.2020

⁷ Uzelac, V., Djelatnosti u razvoju ekološke osjetljivosti djece, 1993:24

⁸ Đurić, M., Žderić, M., Metodika nastave prirode i društva, 1996 : 54

Zadaci nastavnih ekskurzija

Zadaci nastavnih ekskurzija ostvaruju se na osnovu plana i programa nastave i učenja, obrazovno- vaspitnog rada i školskog programa i sastavni su dio godišnjeg plana rada škole. Zadaci koji se ostvaruju realizacijom programa nastave u prirodi su:

1. Poboljšanje zdravlja i razvijanje fizičkih i motoričkih sposobnosti učenika;
2. Zadovoljavanje osnovnih dječijih potreba za kretanje i igrom;
3. Očuvanje prirodne dječije radoznalosti za pojave u prirodi i posticanje interesovanja i sposobnosti za njihovo upoznavanje kroz odgovarajuće aktivnosti;
4. Razvijanje svijesti o potrebi zaštite, negovanja, čuvanja i unapređivanja prirodne i životne sredine i izgrađivanje ekoloških navika;
5. Upoznavanje raznovrsnosti biljnog i životinjskog svijeta pojedinih krajeva, uočavanje njihove povezanosti i promjenjivosti;
6. Razvijanje sposobnosti snalaženja tj. orijentisanja u prostoru i vremenu;
7. Podsticanje i stvaranje navike za negovanje redovne fizičke aktivnosti i za što češći boravak u prirodi;
8. Formiranje navika redovne i pravilne ishrane;
9. Podsticanje grupnog rada, dogovaranja i saradnje sa vršnjacima i odraslima kroz odgovarajuće aktivnosti

Važnost nastavnih ekskurzija u nastavi prirode i društva

Vrijednost ekskurzija vidljiva je iz razlike između onoga što dijete zna o svom okruženju prije polaska u školu i onoga što je spoznalo nastavom te se tako osposobilo za daljnje upoznavanje prirode i društva. Savremena nastava prirode i društva stavlja naglasak na aktivnu izvanučioničku nastavu, u kojoj učenici samostalno, poput znanstvenika otkrivaju i stiču znanja.⁹

Velike su mogućnosti za učenika da sami neposredno prate, promatraju, opisuju i izvode zaključke o pojavama u svojoj okolini, da sakupljaju prirodne iz okoliša, informacije iz svakidašnjeg života potrebne za sticanje znanja o prirodi i društvu tokom nastave (De Zan, 2009).

Važno je da se učitelji dobro pripreme za ovakvu nastavu i da paze na svaki svoj korak te da dobro pripreme i same učenike. Ovakve ekskurzije rezultiraju kritičkim stavom učenika prema prikazanim činjenicama te potiče znatiželju i vodi prema stvaralaštvu.¹⁰

Prednosti implementacije ovakve nastave su zaista mnogostruke, pogotovo u nastavi prirode i društva. Učitelji bi zapravo trebali koristiti cijeli svijet kao učionicu (Dryden i Vos, 2001). Učenici bi pčele trebali upoznati u pčelinjaku, trave na livadama, šumsko drveće u šumi... Prikazati učenicima nastavni sadržaj koji je opisan u knjizi na stvarnim primjerima je neprocjenjive vrijednosti.¹¹

⁹ Borić, E., Peko, A., Vujnović, M., Učiti o prirodi iz prirode, 2002 :73

¹⁰ Borić, E., Peko, A., Vujnović, M., Učiti o prirodi iz prirode, 2009: 96

¹¹ Grubić, M., Metodika nastave poznavanja prirode i biologije, 1963: 91

Podjela nastavnih ekskurzija

Prema Pravilniku o izvođenja izleta, ekskurzija i drugih odgojno- obrazovnih aktivnosti izvanškolski izlet je oblik izvanučioničke nastave koji obuhvata poludnevni ili cjelodnevni zajednički odlazak učenika i učitelja u mjesto u kojem je škola ili izvan njega a koji organizuje škola u shvrhu ispunjavanja određenih odgojno-obrazovnih ciljeva i zadaća.¹²

U nastavi prirode i društva postoje različiti kriterijumi prema kojima je izvršena podjela nastavnih ekskurzija.

Prema predmetu proučavanja nastavne ekskurzije mogu biti:

1. tematske, organizuju se radi obrade granskih sadržaja (geomorfološke, klimatološke, privrednogeografske, demogeografske, pedološke, urbanogeografske...)
2. regionalne, organizuju se radi kompleksnog posmatranja i proučavanja nekog predjela (bogatijeg sadržaja, zahtijevaju svestraniju pripremu, čvrstu organizaciju, trajniju angažovanost učenika i sl.)

Prema didaktičkoj namjeni ekskurzije mogu biti organizovane:

1. sa ciljem sticanja novih znanja,
2. sa ciljem utvrđivanja stečenih znanja,
3. sa ciljem primjene stečenih znanja u praksi.

Prema mjestu objavljivanja ekskurzije dijele se na:

1. lokalne, vezane za geografsku sredinu u kojoj se nalazi škola i najbliža susjedna naselja,
2. zemaljske, održavaju se svake godine na početku ili na kraju školske godine u trajanju od oko sedam dana, sa ciljem da se upoznaju zanimljivi predjeli naše zemlje. U novije vrijeme, praktikuju se novi vidovi ekskurzija, tj. Odlazak u inostranstvo (stručna ekskurzija).

Prema vremenu trajanja ekskurzije mogu biti:

1. u trajanju od 1 do 3 sata
2. poludnevne
3. jednodnevne
4. višednevne

ORGANIZACIJA IZVOĐENJA NASTAVNIH EKSURZIJA

Nastavne ekskurzije su specifičan oblik nastave u prirodnim uslovima, ponekad daleko od škole i školskog centra, što iziskuje veći utrošak vremena i finansijskih sredstava za prevoz,

¹² Agencija za odgoj i obrazovanje, Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno- obrazovnih aktivnosti izvan škole, https://www.azoo.hr/images/razno/Pravilnik_o_izvođenju_izleta_ekskurzija.pdf, 12.7.2020

pa ih treba solidno i pripremati, dobro organizovati i maksimalno iskoristiti u nastavne svrhe.¹³

Organizacija je složen način rada koji treba da prođe kroz sljedeće faze:

5. planiranje
6. pripremanje
7. izvođenje i
8. sređivanje podataka sa ekskurzije

Planiranje nastavne ekskurzije

Iako je škola u prirodi rad u izmijenjenim uslovima u kraćem vremenskom trajanju, potrebno je planirati studiozno i temeljno, a od čega će uveliko zavisiti uspješnost njene realizacije. Prije izvođenja škole u prirodi detaljno se sastavljaju programi rada svih aktivnosti, koji su usklađeni sa Nastavnim planom i programom, vodeći računa o psihofizičkim sposobnostima učenika, brojnom stanju i mjestu izvođenja nastave.

Programski sadržaji redovne nastave prilagođavaju se konkretnim uslovima prirodne i društvene sredine u kojoj se nalaze objekti za organizovanje i izvođenje škole u prirodi. Sav vaspitno-obrazovni rad je zasnovan na neposrednom posmatranju, uočavanju, doživljavanju, praktičnim djelatnostima i aktivnostima koje podstiču samostalnost i stvaralaštvo učenika. Pravilan dnevni režim omogućava stalnu smjenu rada, odmora i zabave i planskih „nametnutih“ i slobodnih aktivnosti.¹⁴

Uspješna realizacija ovog vida pedagoške djelatnosti podrazumijeva i blagovremene i temeljite pripreme: stručnih organa u školi, stručnih aktiva, učitelja, učenika i učeničkih roditelja.

O svemu navedenom potrebno je obavijestiti roditelje učenika. Osim toga roditelje treba obavijestiti o datumu polaska i datumu povratka, cijeni, načinu plaćanja, razredima koji odlaze na ekskurziju, pratiocima učenika, opisom puta, smještajem i td. Svaki roditelj treba popuniti anketni listić i dati saglasnost za organizovanje ekskurzije.

Učitelj je nezamjenjiv činilac u svim fazama organizacije i realizacije. Osnovne aktivnosti učitelja u toku priprema za izvođenje ekskurzije:

- Upoznavanje sa osnovnim geografskim- historijskim karakteristikama kralja, biljnim i životinjskim svijetom ,zanimanjem ljudi, privrednim i kulturnim objektima, odlikama ljudi i naselja u kome se izvodi ekskurzija.
- Informisanje o prostornim i materijalno- tehničkim uslovima objekta i kraja u kome se izvodi škola u prirodi .
- Na osnovu svega, sačinjava se operativni plan redovne nastave i ostalih vidova neposrednog rada sa učenicima za vrijeme trajanja ekskurzije.
- Unaprijed treba razraditi zadatke programa.
- U skladu sa planiranim odgojno-obrazovnim sadržajima pripremaju se potrebna nastavna sredstva i didaktički materijali, kao i dodatni materijali u skladu sa dogovorom stručnog aktiva.

¹³ Žderić, M. I drugi, Metodika nastave prirode i društva, 1996: 63

¹⁴ Simić, K., Osnove metodike nastave, Brčko, 2015: 134

- Upoznavanje sa osnovnim psihofizičkim karakteristikama i zdravstvenim stanjem djece, razvijenosti pojedinih navika, interesovanjima i dodatnim potrebama.

Odvajanje učenika od porodice u dužem vremenskom periodu i boravku u novim uslovima predstavlja ozbiljan izazov za učenike i zato je važno da budu dobro pripremljeni za ono što ih na ekskurziji očekuje.

U tom smislu potrebno je:

- Upoznavanje sa ciljem i zadacima ekskurzije
- Upoznavanje sa osnovnim geografsko- istorijskim i klimatskim karakteristikama kraja
- Upoznavanje sa uslovima života i rada u objektima
- Upoznavanje sa režimom života i učenja, sadržajima rada, uslovima smještaja, ishranom i sl.
- Pripremanje djece za odvajanje od porodice
- Obavješćavanje o potrebnom priboru, knjigama, odjeći i obući
- Upoznavanje sa načinom prevoza i ponašanjem u toku transporta do objekta

Tok izvođenja nastavne ekskurzije

Nakon priprema u školi ekskurzija se izvodi prema postavljenom planu. To je najvažniji i najodgovorniji dio nastavnog plana. Npr. za vrijeme ekskurzije u neki muzej, ne može se skakati sa predmeta na predmet, sa eksponata na eksponat bez reda, već je neophodno razgledati određene predmete prema ranije utvrđenom planu.

Kada učenici stignu na teren odatle počinje ekskurzija, učitelj treba da odredi kratak sastanak sa vođama grupa i da ih podsjeti na zadatke a zatim da vođe grupa ukratko podsjetite svakog učenika, odnosno svoju grupu šta treba da rade.

Potrebno je objasniti:

- vrijeme trajanja pojedinih etapa rada,
- izvještaj grupa o rezultatima rada,
- usmjeravanje učenika prema individualnim sposobnostima,
- sakupljanje dogovorene količine materijala za dalji rad u učionici.

Sređivanje podataka nastavne ekskurzije

Pošto se zadaci ekskurzije obavljaju u uslovima u kojim se ne može potpuno srediti sve što se vidjelo, čulo i skupilo, a ne može se provjeriti ni šta su učenici zapamtili, potrebno je nakon ekskurzije provesti završni rad u učionici.

Treba tačno utvrditi šta se od zamišljenog plana ostvarilo, treba sintetizovati stečena znanja, provjeriti rezultate rada učenika koji su imali određenu dužnost, izložiti dopunska objašnjenja i podatke koji su ostali nejasni na ekskurziji, uputiti učenike na dopunske izvore (podatke iz knjiga, novinskih članaka), srediti vrijedan prikupljeni materijal za školsku zbirku, porazgovarati sa učenicima, ocijeniti njihovo vladanje, te zahvaliti posjećenoj ustanovi, odnosno osobama koje su pomogle ekskurziji. Po završetku ekskurzije nastavnik podnosi izvještaj upravi škole.

Interesantne činjenice, podatke uočene i dobijene za vrijeme ekskurzije dobro je zapisati u sveske. Također, treba zapisivati i zaključke, ako se oni ne nalaze u udžbeniku. Uz zabilješke je slobodno dati i slobodne crteže u vezi sa ekskurzijom. Ovaj materijal postaje važno pomoćno sredstvo cijelog razreda i iskorištava se prilikom ponavljanja gradiva. U nekim slučajevima se može jedan dio prikupljenog materijala poslati drugoj školi.

Završni rad i zaključni razgovor vodi se uvijek sa gledišta osnovnih nastavnih zadataka izvjesne ekskurzije što ne isključuje i slobodan razgovor u kojem učenici iznose svoje primjedbe, opšte utiske s ekskurzije, pogotovo ako su time obuhvaćena važna pitanja iz obrazovanja, neki opšti društveni problemi i slično.

ZAKLJUČAK

Ekskurzije i izvanučionička nastava prirode i društva sastavni je dio nastavnog rada učitelja u osnovnim školama. Bez obzira na mjesto i vrijeme trajanja svu nastavu ustrojenu izvan učionice možemo nazvati izvanučioničkom nastavom. Priroda u sebi ima mnoštvo tajni i zagonetki koje dijete nastoji upoznati i otkriti. Uvijek je radoznalo i motri okoliš oko sebe, neprestano ga spoznaje, opisuje i istražuje.

Upravo tako ono stalo preustrojava i izgrađuje svoje spoznaje o okolišu dodavanjem nekih novih određenja prirodnim pojavama oko sebe. Od svoje najranije dobi dijete je čvrsto povezano uz okoliš te mu zbog toga treba omogućiti da u svakidašnjem djelovanju spoznaje okoliš u kojem živi.

Prema nastavnom planu i programu jedan od osnovnih zadataka nastave prirode i društva je naučiti učenike znanstveno razmišljati kako bi pravilno mogli koristiti stečena znanja te propitivati svijet oko sebe. Cilj je poučavati znanja i umijeća koja će učeniku biti upotrebljiva u stvarnom svakodnevnom životu, a poučavanje će biti uspješnije ako učitelji razumiju okruženja u kojima će ta znanja primjenjivati. Upravo takva, istraživački usmjerena nastava omogućava učeniku veći transver znanja a time i ostvarivanje zadanih ciljeva učenja.

Nastava prirode i društva svojim karakterom sadržaja, zadacima i dobi učenika razredne nastave zahtijeva da se jedan dio nastave izovdi izvan učionice, u neposrednoj stvarnosti. Na taj način se učenicima organizira i omogućuje neposredno promatranje prirodnih i društvenih pojava radi njihova upoznavanja. Veoma je važno učenike izvoditi van učionice kako bi u stvarnosti promatrali pojave, otkrivali i samostalno istraživali.

Djeca vole promjene pa su zbog toga veoma motivirana za rad u nekim novim prilikama te je iz tog razloga potrebno organizirati i nastavu izvan učionice. Škola treba biti mjesto za sticanje znanja kroz postupke istraživanja, samostalnog otkrivanja i eksperimentiranja. Stoga se učenje u nastavi prirode i društva zasniva na istraživanju i otkrivanju, odnosno iskustvenom učenju.

Upravo takva nastava, koja se temelji na istraživačkom učenju, usmjerena je razvijanju učenikovih vještina, sposobnosti i stavova.

LITERATURA

1. Borić, E., Peko, A., Vujnović, M.,2020 , Učiti o prirodi iz prirode
2. Blagojević, Lj.,2012 , Životna sredina i zdravlje, Niš
3. Đurić, M. i drugi, 2000 , Upoznavanje prirode za četvrti razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Sarajevo
4. Đurić, M., Žderić, M.,2000 , Metodika nastave prirode I društva, Bijeljina,
5. Omerović M.,2019 , Zukorlić, Škola u prirodi, Tuzla,
6. Poljak, V.,1970 , Didaktika, Zagreb,
7. Prodanović, T.,1995 , Socijalna ekologija, Čačak,
8. Simić, K.,2015 , Osnove metodike nastave, Brčko,
9. Uzelac, V., 1993, Djelatnosti u razvoju ekološke osjetljivosti djece,Hrvatski pedagoško- književni zbor
10. Žderić, M. i drugi,1996 , Metodika nastave prirode i društva, Novi Sad
11. Agencija za odgoj i obrazovanje, Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija I drugih odgojno- obrazovnih aktivnosti izvan škole,
https://www.azoo.hr/images/razno/Pravilnik_o_izvođenju_izleta_ekskurzija.pdf
12. Anđić, D., Djeca, okoliš i održivi razvoj ,
https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/190318_dunjaandjic_djeca_okolisodrzivirazvoj.pdf

OKUNOV ZAKON NA PRIMJERU REPUBLIKE HRVATSKE

Sažetak

Prelaskom na tržišnu ekonomiju, u Republici Hrvatskoj je došlo do očekivanog pada zaposlenosti koje je dovelo do stagnacije ekonomije a ponajviše je tu doprinijelo inertnost javnog sektora koji nije izvršio strukturne promjene za ubrzavanjem tržišnog gospodarstva. U svakom nacionalnom gospodarstvu, determinanta zaposlenosti stanovništva je od izuzetnog značaja jer utječe na stopu rasta BDP-a, zadovoljstvo domicilnog stanovništva te pruža osjećaj socijalnog mira. Predmet istraživanja u ovome radu je empirijski istražiti i konzistentno utvrditi te objasniti sve relevantne, teorijske značajke i činitelje Okunova zakona i u kakvoj je korelaciji stopa nezaposlenosti i BDP-a u Republici Hrvatskoj. Inicijalna točka ovog rada proizlazi iz predmeta istraživanja, a utvrđuje se na dokazivanju veza između nezaposlenosti i BDP-a u Republici Hrvatskoj. Istraživanje postojanja povezanosti između rasta/pada bruto domaćeg proizvoda i zaposlenosti odnosno nezaposlenosti aktivne radne snage u Republici Hrvatskoj u uskoj je vezi s istraživanjem primjenjivosti Okunova zakona na dinamiku kretanja stope rasta nezaposlenosti u odnosu na stopu rasta BDP-a. Istraživanje će obuhvatiti analizu za razdoblje od 2008. do 2018.godine u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: Okunov zakon, BDP, nezaposlenost, Republika Hrvatska

OKUN'S LAW ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF CROATIA

Summary

The transition to a market economy in the Republic of Croatia has led to the expected decline in employment, which has led to economic stagnation, mostly due to the inertia of the public sector, which has not made structural changes to accelerate the market economy. In any national economy, the determinant of population employment is extremely important because it affects the GDP growth rate, the satisfaction of the domicile population and provides a sense of social peace. The subject of research in this paper is to empirically investigate and consistently determine and explain all relevant, theoretical features and factors of Okun's law and the correlation between unemployment and GDP in the Republic of Croatia. The initial point of this paper arises from the subject of research, and is determined by proving the links between unemployment and GDP in the Republic of Croatia. The study of the relationship

¹Marko Akmačić, mag. oec., Libertas međunarodno sveučilište u Zagrebu, adresa: Trg J.F.Kennedy 6, Zagreb, Hrvatske, e-mail: marko.akmacic@icloud.com

² Doc.dr.sc. Petar Mišević, Sveučilište Sjever u Koprivnici, adresa: Trg dr.Žarka Dolinara 1, Koprivnica, e-mail: pmisevic@unin.hr

³ Doc.dr.sc. Andreja Rudančić, Libertas međunarodno sveučilište u Zagrebu, adresa: Trg J.F.Kennedy 6b, Zagreb, Hrvatska, e-mail: arudancic@hotmail.com, arudancic@libertas.hr

between the growth and decline of gross domestic product and employment or unemployment of the active labour force in the Republic of Croatia is closely related to the study of the applicability of Okun's law to the dynamics of unemployment growth in relation to GDP growth. The research will include an analysis for the period from 2008 to 2018 in the Republic of Croatia.

Key words: Okun's law, GDP, unemployment, Republic of Croatia

1. UVOD

Nezaposlenost je makroekonomska pojava i kao takva nalazi se pod utjecajem niza vanjskih čimbenika. Ekonomsko stanje u državi neposredno utječe na razinu nezaposlenosti. To je stoga jer ekonomsko stanje određuje odnose na tržištu rada i način na koji će ono djelovati. Dva najvažnija makroekonomska agregata su proizvodnja i zaposlenost između kojih postoji snažna kauzalna povezanost. Nezaposlenost se javlja onda kada društvo dovoljno ne iskorištava svoj proizvodni potencijal, odnosno kada je stvarni proizvod manji od potencijalnog. Rast BDP-a dovodi do rasta zaposlenosti što dovodi do smanjenja nezaposlenosti. Ovaj odnos sadrži jednostavnu, ali važnu implikaciju (Blanchard, 2011) : ako je trenutačna stopa nezaposlenosti previsoka, potreban je viši rast domaćeg proizvoda za njezino smanjenje. Ako je stopa nezaposlenosti preniska, tada je potreban niži rast domaćeg proizvoda kako bi porasla stopa nezaposlenosti. Kada je stopa nezaposlenosti oko prave granice, tada bi rast domaćeg proizvoda trebao biti sposoban održati nezaposlenost gotovo konstantnom.

2. POJMOVNO ODREĐENJE OKUNOVOG ZAKONA

Okunov zakon temelji se na empirijskim istraživanjima korelacije između stope nezaposlenosti i bruto domaćeg proizvoda provedenog i potvrđenog na uzorcima podataka iz različitih razdoblja u različitim državama i ekonomija, primjenom različitih statističkih metoda. Kao provjereni alat, Okunov zakon je temeljni pokazatelj pri projiciranju budućih makroekonomskih kretanja neke ekonomije. Temeljni značaj Okunova zakona je u činjenici da on potvrđuje postojanje negativne, odnosno inverzne veze između proizvodnje i nezaposlenosti. Naime potvrđuje se da pad od približno 2 % inflatorno-prilagođenog bruto domaćeg proizvoda prouzrokuje rast stope nezaposlenosti u iznosu od oko 1 %, odnosno da će povećanje realnog BDP-a za oko 1 % utjecati na povećanje ukupne zaposlenosti od približno 0,5%. Međutim, stabilnost takvog omjera rasta BDP-a i zaposlenosti u odnosu 2 : 1, donekle je poljuljana u razdobljima financijskih kriza, u procesima tranzicije ekonomskih sustava kao i ratnih događanja. Stoga Okunov zakon valja promatrati samo kao dokaz postojanja statističke veze između BDP-a i nezaposlenosti, ali u okvirima strukturnih obilježja ekonomija država pod utjecajem navedenih procesa. Iz navedenih razloga i u hrvatskim uvjetima valja uvjetno prihvaćati ocjenu stabilnosti odnosa između rasta BDP-a i promjene stope nezaposlenosti, kao i polazišta za buduća ekonomska predviđanja.

Primjena Okunova zakona protekom vremena doživjela je određene promjene i varijante izračuna. Tako Javied navodi tri pristupa ili verzije Okunova zakona: 1) verzija diferencija, 2) verzija jaza ili gapa i 3) verzija zakona proizvodne funkcije (Javeid, 2012). Zbog dostupnosti ažuriranih podataka (Državni zavod za statistiku i Hrvatski zavod za zapošljavanje), a i zbog jednostavnosti te mogućnosti korištenja statističkog programa za obradu podataka SPSS

Statistics 22 u analizi će se rabiti verzija diferencijacija. Okunov zakon iskazuje linearnu ovisnost postotne promjene stope nezaposlenosti (y_t) o postotnoj promjeni BDP-a (x_t). Porast stope nezaposlenosti unutar neke države uzrokuje određene troškove kao što su gubitak outputa, gubitak ljudskog kapitala te porast psihosocijalnih problema.

Negativna veza stope nezaposlenosti i razine BDP-a matematički se izražava idućom formulom:

$$y_t = \beta(x_t - \bar{x})$$

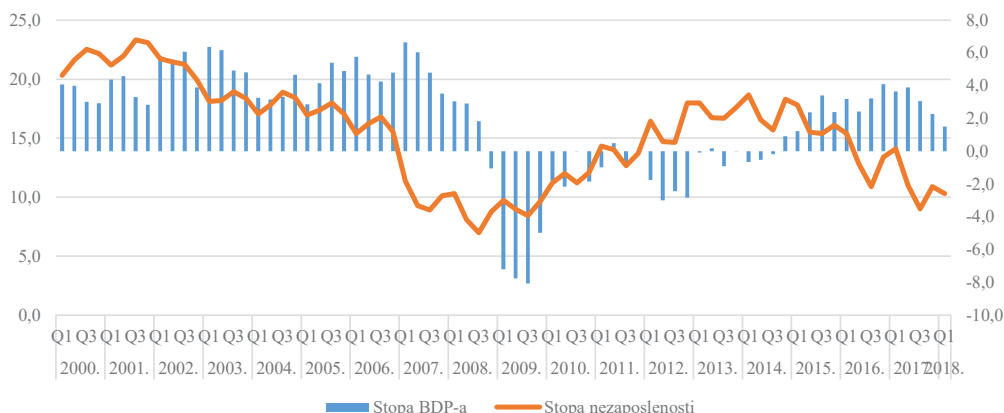
gdje y_t označava postotnu promjenu stope nezaposlenosti na intervalu $[t-1; t]$, x_t stopu promjene realnog BDP-a na intervalu $[t-1; t]$, a $\bar{x}$ normalnu stopu rasta gospodarstva.

Pod pojmom normalne stope rasta podrazumijeva se stopa koja održava stopu nezaposlenosti konstantnom. Koeficijent β kazuje koliki učinak rast realnog BDP-a iznad iznosa $\bar{x}$ ima na promjenu stope nezaposlenosti. U dostupnoj literaturi, kao i javno na internetu objavljenim znanstvenim istraživanjima i radovima nailazi se na više metoda izračuna Okunova koeficijenta β kojim se potvrđuje kauzalnost odnosa BDP-a i zaposlenosti odnosno nezaposlenosti. Gotovo u pravilu se radi o složenim matematičkim izračunima. Tako primjerice u istraživanju validnosti Okunova zakona u Makedoniji (Prorok, 2015) testiranje postojanja dugoročne veze između stope rasta BDP-a i promjene stope nezaposlenosti provodi se primjenom Engle-Grangerovog testa kointegracije, dok se za utvrđivanje stacionarnosti vremenskih serija promatranih varijabli koristiti ADF test (Augmented Dickey-Fuller test). Istu metodu primjenjivao je i Javied (Validiti of Okun's Law: Empirical Evidence from Pakistan (1981-2005), 2012). Pajk je za istraživanje Okunova zakona za Sloveniju kao i Puljić za Hrvatsku koristila linearnu regresiju. Kolanec i Vrenosi su rabili Kendellov tau koeficijent za utvrđivanje povezanosti između nominalne i ordinalne varijable, te Spearmanov koeficijent korelacije kao mjeru povezanosti dviju varijabli mjerenih na ordinalnoj skali. Ova metoda je praktična zbog mogućnosti korištenja statističkih programa te će se koristiti i za validaciju Okunova zakona u Republici Hrvatskoj.

3. ANALIZA OKUNOVOG ZAKON NA PRIMJERU REPUBLIKE HRVATSKE

Osnovni cilj testiranja Okunova zakona na primjeru Republike Hrvatske je da se na temelju godišnjih podataka o stopi rasta BDP-a i promjene stope nezaposlenosti od 2000. do 2018. godine provjeri njegova validnost na tržištu Republike Hrvatske. To pretpostavlja provjeru postojanja dugoročne i kratkoročne veze između navedenih pojava kao i utvrđivanje njihova intenziteta i smjera djelovanja. Stopa promjene realnog BDP-a je važan pokazatelj kretanja gospodarstva. Pozitivne stope upućuju na rast realnog BDP-a, dok negativne predstavljaju pad realnog BDP-a. U skladu s tim za svako je gospodarstvo bolje da je u kretanju BDP-a prisutan uzlazan trend jer je to odlika zdravog i perspektivnog gospodarstva. Idućim grafikonom predložena je usporedna dinamika kretanja rasta stope BDP-a i stope nezaposlenosti.

Grafikon 1. Dinamika kretanja stope rasta BDP-a i stope nezaposlenosti od 2000. do 2018. godine (kvartalno)

Izvor: podaci DZS, HZZ.

Usporedni prikaz dinamike kretanja kvartalnih promjena stopa BDP-a (desna os na grafikonu) i kvartalnih promjena stopa nezaposlenosti (lijeva os grafikona) od 2000. do 2018. godine.

Za testiranje Okunova zakona diferenciranom metodom primjenjuje se izraz:

$$\frac{\bar{y}-y}{\bar{y}} = \beta x(u - \bar{u}) \text{ ili } \frac{dy}{y} = -\beta(u - \bar{u})$$

gdje

$\bar{y}$ označava punu zaposlenost (potencijalna zaposlenost)

y označava aktualnu zaposlenost

$\bar{u}$ označava prirodnu stopu nezaposlenosti

u označava aktualnu stopu nezaposlenosti

β označava izvorni Okunov koeficijent.

Od 1965. u SAD-u brojčana vrijednost koeficijenta β je obično između 2 i 3.

Analiza kvartalne stope rasta BDP-a i stope rasta nezaposlenosti Republike Hrvatske za razdoblje od prvog kvartala 2000. godine (1Q2000) godine do zaključno prvog kvartala 2018. godine (1Q 2018). Pomoću statističkog programa SPSS Statistics 22 izračunati su osnovni statistički parametri koji su predloženi idućim tablicama.

Tablica 1. Deskriptivna tablica stope rasta BDP-a i stope nezaposlenosti u Republici Hrvatskoj

Stope rasta BDP-a kvartalno od 2000. do 2018. godine		Stope rasta nezaposlenosti kvartalno od 2000. do 2018. godine	
Frekvencija	73		73
Raspon	14,71		16,34
Najniža vrijednost	-8,0600		6,9900
Najviša vrijednost	6,6500		23,3300
Srednja vrijednost	1,9481		15,4321
Standardna pogreška	0,3891		0,4990

Standardna devijacija	3,3245	4,2638
Varijanca	11,0526	18,1803
Skewness	-1,1026	-0,1022
Standardna pogreška	0,2810	0,2810
Kurtosis	1,0905	-0,9236
Standardna pogreška	0,5552	0,5552

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Testiraju se hipoteze H_0 : kvartalne stope rasta BDP-a i stope rasta nezaposlenosti kojom se utvrđuje kako njihov rast slijedi normalnu (Gauss) razdiobu. Nasuprot tome postavlja se hipoteza istraživanja H_1 kojom se tvrdi da to nije točno već da postoji inverzna veza između promatranih pojava. Stoga se, koristeći se programom SPSS Statistics 22, provode KSL (Kolmogorov-Smirnov) test i SW (Shapiro-Wilk) test za normalnu razdiobu. Dobiveni rezultati predloženi su idućom tablicom, a potvrđuju grafičkim prikazom histograma.

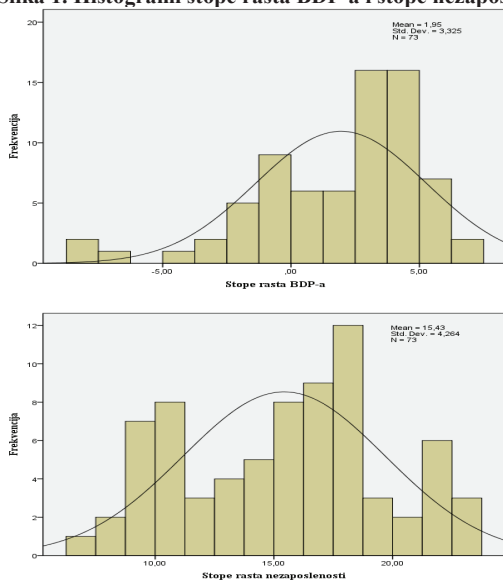
Tablica 2. Rezultati KSL i SW testa

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Stope rasta BDP-a	0,167	73	0,000	0,910	73	0,000
Stope rasta nezaposlenosti	0,089	73	0,200	0,965	73	0,043

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Rezultati KSL testa za stope rasta BDP-a iznosi 0,167 za apsolutnu signifikantnost te za SW test 0,910 za 0,0 signifikantnosti. Rezultati KSL testa za stopa rasta nezaposlenosti iznosi 0,089 za signifikantnost 0,2 te za SW test 0,965 za signifikantnost 0,043. Iduća slika potvrđuje odstupanja varijabli od normalne krivulje.

Slika 1. Histogrami stope rasta BDP-a i stope nezaposlenosti

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Drugi dio analize odnosi se na diferencirane stope rasta BDP-a i diferencirane stope rasta nezaposlenosti u Republici Hrvatskoj od prvog kvartala 2000. do prvog kvartala 2018. godine.

Tablica 3. Deskriptivna tablica diferenciranih stopa rasta BDP-a i stope nezaposlenosti u Republici Hrvatskoj

Diferencirane stope rasta BDP-a kvartalno od 2000. do 2018. Godine		Diferencirane stope rasta nezaposlenosti kvartalno od 2000. do 2018. Godine
Frekvencija	72	72
Raspon	9,35	7,55
Najniža vrijednost	-6,16	-4,19
Najviša vrijednost	3,19	3,36
Srednja vrijednost	-0,350	-0,1394
Standardna pogreška	0,17216	0,17254
Standardna devijacija	1,46084	1,46408
Varijanca	2,134	2,144
Skewness	-0,630	-0,063
Standardna pogreška	0,283	0,288
Kurtosis	3,532	-0,002
Standardna pogreška	0,559	0,559

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Testiraju se hipoteze H_0 : kvartalne diferencirane stope rasta BDP-a i diferencirane stope rasta nezaposlenosti kojom se utvrđuje kako njihov rast slijedi normalnu (Gauss) razdiobu. Nasuprot tome postavlja se hipoteza istraživanja H_1 kojom se tvrdi da to nije točno već da postoji inverzna veza između promatranih pojava. Stoga se, koristeći se programom SPSS Statistics 22, provode KSL (Kolmogorov-Smirnov) test i SW (Shapiro-Wilk) test za normalnu razdiobu. Dobiveni rezultati predloženi su idućom tablicom, a potvrđuju grafičkim prikazom histograma.

Tablica 4. Rezultati KSL i SW testa

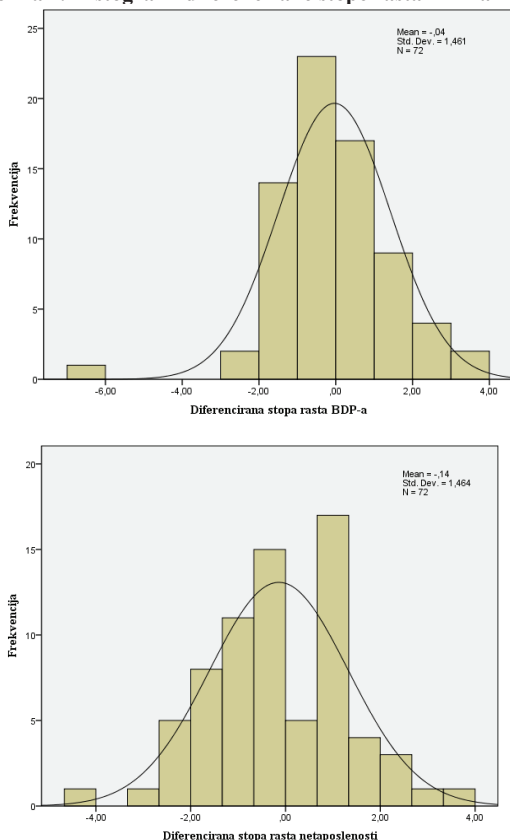
	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statisti c	df	Sig.	Statisti c	df	Sig.
Diferencirane stope rasta BDP-a	0,102	72	0,062	0,941	72	0,002
Diferencirane stope rasta nezaposlenosti	0,078	72	0,200	0,993	72	0,952

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Rezultati KSL testa za diferencirane stope rasta BDP iznosi 0,102 za signifikantnost 0,062 te za SW test 0,941 za 0,002 signifikantnosti. Rezultati KSL testa za diferenciranu stopu rasta nezaposlenosti iznosi 0,070 za signifikantnost 0,2 te za SW test 0,993 za signifikantnost 0,952.

Iduća slika potvrđuje odstupanja varijabli od normalne krivulje.

Slika 2. Histogrami diferencirane stope rasta BDP-a i diferencirane stope nezaposlenosti

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Slijedi testiranje validnosti Okunova zakona za Republiku Hrvatsku primjenom Kendall τ i Spearman ρ postupka. Kendall's τ (*kendal tau*) koeficijent korelacije mjeri monotone asocijacije između dviju varijabli: X = stopa rasta BDP i Y = stopa nezaposlenosti. Vrijednost koeficijenta 1 označava potpunu korelaciju, dok vrijednost 0 znači da korelacija ne postoji. Kada je korelacija suprotnog smjera, tada koeficijent τ poprima negativan predznak. Spearman's ρ (*spearman ro*) je neparametrijska mjera statističke ovisnosti između dviju slučajnih varijabli X i Y . Spearmanov ρ procjenjuje kako se odnos X i Y može opisati pomoću monotone funkcije. Ako Y raste kada raste i X tada je $\rho > 0$, ako se Y smanjuje kada X raste, tada je $\rho < 0$. Koeficijent ρ označava smjer povezivanja između slučajne varijable X i Y . U aplikacijama r označava promatranu vrijednost ρ . To znači: r označava slučajni uzorak Spearmanov koeficijent korelacije i ρ označava Spearmanov koeficijent korelacije populacije. Rezultati testa provedenog statističkim programom SPSS Statistics 22 predočeni su idućom tablicom.

Tablica 5. Rezultati testa za stope BDP-a i nezaposlenosti

TEST	VARIJABLA	KOEFICIJENT	STOPA BDP-A	STOPA NEZAPOSLENOSTI
Kendall τ	Stopa BDP-a	Koeficijent τ	1	0,259
		Signifikantnost		0,0001
		N	73	73
	Stopa nezaposlenosti	Koeficijent τ	0,259	1
		Signifikantnost	0,001	
		N	73	73
Spearman ρ	Stopa BDP-a	Koeficijent ρ	1	0,384
		Signifikantnost		0,001
		N	73	73
	Stopa nezaposlenosti	Koeficijent ρ	0,384	1
		Signifikantnost	0,001	
		N	73	73

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

Rezultati Kendall τ testa upućuju na slabu pozitivnu povezanost promatranih varijabli uz visok stupanj povjerenja 99 %. Rezultat Spearman ρ testa upućuje na slab pozitivan odnos varijabli u monotonij funkciji. Zaključno se može ustvrditi kako Okunov zakon nije pouzdana mjera za odnose BDP-a i nezaposlenosti. Rezultati testa diferenciranih stopa predloženi su idućom tablicom.

Tablica 6. Rezultati testa za diferencirane stope BDP-a i nezaposlenosti

TEST	VARIJABLA	KOEFICIJENT	DIF. STOPA BDP-A	DIF. STOPA NEZAPOSLENOSTI
Kendall τ	Dif. stopa BDP-a	Koeficijent τ	1	-0,06586
		Signifikantnost		0,414051
		N	72	72
	Dif. stopa nezaposlenosti	Koeficijent τ	-0,06586	1
		Signifikantnost	0,414051	
		N	72	72
Spearman ρ	Dif. stopa BDP-a	Koeficijent ρ	1	-0,09352
		Signifikantnost		0,434593
		N	72	72
	Dif. stopa nezaposlenosti	Koeficijent ρ	-0,09352	1
		Signifikantnost	0,434593	
		N	72	72

Izvor: Podaci DZS i HZZ obrada SPSS Statistics 22

ZAKLJUČAK

Rezultati Kendall τ testa upućuju na vrlo slabu negativnu povezanost promatranih varijabli uz stupanj povjerenja 58 %. Rezultat Spearman ρ testa upućuje na vrlo slab negativan odnos

varijabli u monotonoj funkciji. Zaključno se može ustvrditi kako Okunov zakon nije pouzdana mjera za odnose BDP-a i nezaposlenosti niti kada se primjenjuje diferencirana metoda. Negativan predznak upućuje na potrebnu inverziju, ali je koeficijent korelacije nedovoljan da bi se moglo ustvrditi Okunovo pravilo. Uzroke ovakvog rezultata valja tržiti u političko-ekonomskom rakursu odnosno u tranziciji, radnom zakonodavstvu kao i velikom udjelu državnih subvencija i poticaja, što je uzrokovalo politički upravljaju zaposlenost i rast BDP-a u Republici Hrvatskoj. Dokazana je i „umjerena“ povezanost rasta zaposlenosti i rasta bruto domaćeg proizvoda. Testiranjem Okunova zakona potvrđeno je i postojanje inverzije između rasta nezaposlenosti i rasta bruto domaćeg proizvoda. Ta inverzija nije toliko izražena kao u ekonomijama razvijenih država, ali je ipak prisutna. Može se pretpostaviti da je to uzrokovano sezonskim karakterom hrvatskog turističkog sektora koji utječe na povećanu zaposlenost tijekom sezone, ali i povećanu nezaposlenost izvan nje.

POPIS LITERATURE

1. Akmačić, M. 2018., »*Međuovisnost monetarnih agregata, kredita banaka, zaposlenosti i gospodarskog rasta u Republici Hrvatskoj*«, Libertas međunarodno sveučilište, diplomski rad
2. Akmačić, M., Rudančić, A. 2020. »*Causality of the determinants of GDP growth rate trends and the labour market situation in the Republic of Croatia*« 9th International Scientific Symposium Region, Entrepreneurship, Development, Osijek, str.798-811
3. Akmačić, M., Rudančić, A., Škare-Ožbolt, V. 2020. »*Interdependence of credit lending to the private sector and the GDP growth rate in the Republic of Croatia*« 56th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Aveiro, str.451-463
4. Blanchard, O. 2011. »*Makroekonomija*« Zagreb: MATE, str.29
5. Bakotić, D. i Bušić, J. 2014. »*Organizacijska predanost zaposlenika u hrvatskim poduzećima: privatni sektor vs. javni sektor.*« *Ekonomski pregled* 222-240.
6. Hrvatska gospodarska komora. 2018. »*Kretanje BDP-a u Hrvatskoj - izvori rasta i posljedice. Analiza, Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.* «
7. Hrvatski zavod za zapošljavanje. 2018. *Godišnjak 2017*. Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje., pristupljeno: 26.listopada 2020. <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=10055>.
8. Javeid, U. 2012. »*Validity of Okun's Law: Empirical Evidence from Pakistan (1981-2005)*«. pristupljeno 25.listopada 2020. <http://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:525872>
9. Kolaneci, F. i Vrenozi, A. 2015. »*Testing Okun's Law using Kendall's tau and Spearman's rho metrics with application in Albania during the period January 2005-June 2015.*« Second International Conference on: "Interdisciplinary studies-Global Challenge 2015" (ICIS II-2015). Tirana.
10. Mishkin, F. S. 2010. »*Ekonomija novca, bankarstva i financijskih tržišta*«. Zagreb: MATE.
11. Obadić, A. i Tica, J. 2016. »*Gospodarstvo Hrvatske*«. Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
12. Prorok, V. 2015. »*Empirijska analiza validnosti Okunovog zakona*« Synthesis 2015 - International Scientific Conference of IT and Business-Related Research . Beograd. 427-431.
13. Samuelson, P. i Nordhaus, W. D. 2007. »*Ekonomija*« Zagreb: Mate d.o.o.

14. Stipković, P. i Bogdan, Ž. 2017. »Pokazatelji hrvatskog bankovnog sustava i gospodarski rast.« *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu* 15 (2): 179-204.

VAŽNOST DESTINACIJSKOG MENADŽMENTA U UPRAVLJANJU ISTROM KAO TURISTIČKOM DESTINACIJOM

Sažetak

Gospodarski značaj turizma, intenzivna konkurencija i proces donošenja odluka potrošača ukazuju na važnost atraktivnosti turističkih destinacija. Sam naziv upućuje na upravljanje različitim aspektima ponude unutar jedne destinacije. Kako bi menadžment turističke destinacije mogao pravilno ocijeniti vrijednost destinacije on mora spoznati koje su komparativne i konkurentske prednosti iste. Istra je dobar primjer različitosti, gdje na relativno malom zemljopisnom prostoru egzistiraju brojni oblici turizma posebnih interesa, od kojih svaki ima svoje specifičnosti upravljanja. U radu je dan primjer Istre kao turističke destinacije u kojem se istražuju opće karakteristike turističke destinacije kao tržišno valorizirane cjeline. Temeljna je svrha rada utvrditi signifikantnost destinacijskog menadžmenta te predstaviti turističku destinaciju Istra kao ogledan primjer uspješnog upravljanja turističkom destinacijom. U radu su pored uobičajenih apsolutnih pokazatelja o broju dolazaka i noćenja kao mjerila uspješnosti turističke destinacije, analizirani i relativni pokazatelji intenziteta i funkcionalnosti kojima se mogu objektivnije sagledati učinci turizma na destinaciju.

Ključne riječi: turistička destinacija, destinacijski menadžment, valorizacija destinacije, Istra.

THE IMPORTANCE OF DESTINATION MANAGEMENT IN MANAGING ISTRIA AS A TOURIST DESTINATION

Summary

The economic importance of tourism, intense competition and the consumer decision-making process indicate the importance of the attractiveness of tourist destinations. The name itself refers to the management of various aspects of the offer within one destination. In order for the management of a tourist destination to be able to properly assess the value of the destination, it must know what the comparative and competitive advantages are. Istria is a good example of diversity, where in a relatively small geographical area there are many forms of tourism of special interest, each of which has its own specifics of management. The paper presents an example of Istria as a tourist destination in which the general characteristics of a tourist destination as a market - valued whole are investigated. The basic purpose of this paper is to determine the significance of destination management and to present the tourist destination of Istria as a good example of successful management of a tourist destination. In addition to the usual absolute indicators on the number of arrivals and overnight stays as a measure of the

¹Doc.dr.sc. Andreja Rudančić, Libertas međunarodno sveučilište u Zagrebu, adresa: Trg J. F. Kennedy 6b, Zagreb, Hrvatska, email: arudancic@hotmail.com, arudancic@libertas.hr

success of a tourist destination, the paper also analyses relative indicators of intensity and functionality that can more objectively view the effects of tourism on the destination.

Key words: tourist destination, destination management, destination valorisation, Istria.

Uvod

Destinacijski je menadžment je poslovna aktivnost koja spaja i koordinira rad različitih poslovnih i drugih subjekata u kreiranju i realizaciji turističkog proizvoda u cilju ostvarenja njegove optimalne kvalitete, konkurentnosti i postizanja optimalnih ekonomskih učinaka na turističkom tržištu (Rudančić, A., 2018:102). Gospodarski značaj turizma, intenzivna konkurencija i proces donošenja odluka potrošača ukazuju na važnost atraktivnosti turističkih destinacija. Sam naziv upućuje na upravljanje različitim aspektima ponude unutar jedne destinacije. Destinacijski menadžment mora prepoznavati trendove, predviđati njihov razvoj, omogućiti internu raspoloživost informacija, razviti komunikaciju među zainteresiranim subjektima za razvoj destinacije, unapređivati tehnike snimanja okruženja i posebno, unapređivati sve elemente upravljanja (menadžmenta) destinacije. On uključuje sve one strukture koje formalno ili neformalno upravljaju destinacijom, i to: lokalna uprava i samouprava, tijela turističke zajednice, hotelijeri, ugostitelji/restorateri, predstavnici lokalnog stanovništva te ostale interesne skupine. Kako bi se moglo pravilno vrednovati neku turističku destinaciju potrebno je utvrditi stanje prostora i resursa, a što podrazumijeva sagledavanje snaga i slabosti ponude u destinaciji. Nadalje, potrebno je vrednovati sve elemente koji čine opće pretpostavke za razvoj turističke destinacije poput zemljopisnog položaja, klime, vegetacije, kulturno-povijesnih objekata, specifičnosti arhitekture, ljudske resurse i turističku infrastrukturu. Postupci valorizacije turističke destinacije mogu biti različiti a ovise o broju elemenata koji se ocjenjuju, metodama koje se koriste, njihovim uspoređivanjem s konkurencijom i sl., ali svoju pravu vrijednost turistička destinacija dokazuje na turističkom tržištu. Upravljanje takvim konglomeratom kao što je turistička destinacije iziskuje cijeli niz vještina i menadžerskog znanja čija se primjene znatno razlikuje od destinacije do destinacije.

Čimbenici učinkovitog upravljanja turističkom destinacijom

Pojam destinacije u izvornom značenju sinonim je za odredište, cilj. U turizam je ušao posredstvom zračnog prometa, a postupno postaje istoznačnicom za turističko mjesto, lokalitet, zonu, regiju, zemlju, skupinu zemalja, čak kontinent, ovisno o tome kako ga percipira potražnja (Dobre, Župan Rusković & Čivljak 2004:12). Turističke destinacije su dinamične s promjenjivom ponudom i ovise o tržištu koje se razvija u kvantitativnom i kvalitativnom smislu. Njegovim oscilacijama doprinose tipovi turista s jasnim preferencijama, motivima i željama. Kako bi menadžment turističke destinacije mogao pravilno ocijeniti vrijednost destinacije on mora spoznati koje su komparativne i konkurentske prednosti destinacije. Općenito, komparativnu prednost neke djelatnosti čini kriterij kojim se uspoređuju parametri u međunarodnom okruženju na kojima se temelji proizvodnja istih ili sličnih proizvoda. Komparativne prednosti, kada se promatra turistička djelatnost, su uglavnom vezane uz prirodne, ali i izgrađene resurse. Porter (2008:52) svrstava osnovne elemente komparativne prednosti u pet kategorija:

1. Ljudski resursi: kvaliteta, kvantiteta i cijena ljudskih resursa kojima raspolaže turistička industrija bitno utječu na konkurentnost turističke destinacije. Naime, u turizmu su uposleni djelatnici različitih profila te je njihova dostupnost, njihova znanja, cijena rada, radna etika, standardi radnih uvjeta kako menadžera tako i zaposlenih jako bitna;
2. Fizički resursi su fundamentalan čimbenik privlačnosti turističkih destinacija, pogotovo njihova različitost, jedinstvenost, dostupnost, pristupačnost, ekološka i rekreacijska privlačnost prirodnih atrakcija;
3. Resursi znanja su vrlo bitni iako turistička industrija nije tako zahtjevnost po pitanju znanja kao na primjerice visoka tehnologija, zdravstvene usluge ili obrazovanje. Postoje velike razlike između razvijenih i manje razvijenih destinacija koje su često primorane uvoziti znanje vezano za menadžment, strateško planiranje, marketing i druge aktivnosti.
4. Financijski resursi su ti koji određuju sposobnost destinacije za razvoj turističke suprastrukture a time i stvaranju konkurentne prednosti;
5. Infrastruktura predstavlja osnovu za ekonomski razvoj i za nju je odgovorna država i njene institucije (prometnice, zdravstveni sustav, energetika, voda, javne usluge, policija, kulturne ustanove...Turistička suprastruktura predstavlja dodatni set nadgradnje infrastrukture poput hotelskih kapaciteta, restorana, tematskih parkova, marina, resorta, igrališta za golf i slično.

Broj i stanje tih resursa zavise od toga kako neka nacija te vrijednosti cijeni, poštuje i njeguje. Za komparativnu prednost turističke destinacije bitna je i sama snaga nacionalne ekonomije s obzirom da jača ekonomija stvara veću lokalnu potražnju, veća potražnja smanjuje troškove resursa, stvara veću konkurentnost koja u konačnici vodi do povećane ponude i više razine kvalitete turističke usluge i proizvoda. Mudro upravljanje resursima uvjet je za dugoročnu konkurentsku prednost turističke destinacije. Za edukaciju i treninge ljudskih resursa potrebne su posebne strategije, za očuvanje fizičkih resursa posebna zaštita, širenje i usvajanje znanja, investiranje i rast kapitala, izgradnja i održavanje infrastrukture i turističke suprastrukture, kao i očuvanje i poticanje povijesnih i kulturnih resursa. Konkurentne prednosti podrazumijevaju sposobnost turističke destinacije da upravlja prirodnim resursima na duži rok. Destinacija sa bogatim prirodnim resursima je manje konkurentna od destinacije koja ima manje prirodnih resursa, ali njima bolje upravlja. Turistička destinacija sa vizijom razvoja koju podjeli sa svim uključenim dionicima, koja prepoznaje svoje prednosti i poznaje svoje nedostatke, razvija odgovarajuću marketinšku strategiju koju uspješno implementira u praksi. Takva destinacija će sigurno biti konkurentnija od one turističke destinacije koja se nikada nije ozbiljno upitala i zamislila nad ulogom turizma u ekonomskom i socijalnom razvoju svoje zemlje. Međutim, postojanje određene konkurentnosti turističke destinacije nije samo po sebi garancija za učinkovito provođenje turističke politike i strategije u praksi. Sprega između destinacijske konkurentnosti i mogućnosti turističkog razvoja u praksi ovisi o kompatibilnosti razvojne strategije s postavljenim ciljevima. Naime postavljeni ciljevi (kratkoročni ili srednjoročni), trebaju se dugoročno gledano odnositi na cjelokupni destinacijski turistički doživljaj, koji proizlazi iz komparativnih i konkurentskih prednosti.

Valorizacija turističke destinacije

Turističkom valorizacijom želi se procijeniti moguće turističke posjete i analizirati turistička potreba. Svjetska turistička organizacija (UNWTO, 1997) je definirala najvažnije kriterije turističke valorizacije. Razlikuju se interni i eksterni čimbenici valorizacije. Interni čimbenici

označavaju specifična svojstva i vrijednosti svakog turističkog resursa, pojedinačno. Pri tome se razlikuju dvije podgrupe internih čimbenika. Jedni se odnose na (UNWTO, 1997):

- A. Stupanj iskoristivosti turističkog resursa (urbanizacija, infrastruktura, oprema i turističke usluge), a drugi na
- B. Bitna obilježja turističkog resursa (oni atraktivni atributi resursa na kojima se temelji njihova turistička vrijednost).

Eksterni čimbenici označavaju elemente koji omogućuju turističko iskorištavanje turističkog resursa na određenom prostoru. Svrstavaju se u četiri grupe i to (UNWTO, 1997):

- C. Dostupnost resursa, izražena prometnom infrastrukturom za pristup,
- D. Blizina emitivnih središta, odnosno izvora potražnje,
- E. Specifičnost turističkog resursa, u usporedbi s drugim resursima istog tipa,
- F. Značaj resursa, prema obujmu turističke potražnje usmjerene ka određenom resursu.

Prema WTO moguće je numerički izraziti vrijednost turističke destinacije odnosno valorizirati je na način da se svaki čimbenik vrednuje ocjenom od 1 do 5 a potom pomnože sume internih i eksternih čimbenika. Turistička valorizacija destinacije podrazumijeva ocjenu turističke vrijednosti resursa i ona je posebna kvalitativna kategorija koju se uvijek i ne podudara s ekonomskom valorizacijom, odnosno eksploatacijom. Naime, neki prostori mogu za ekonomiste biti potpuno nezanimljivi dok s turističkog aspekta mogu biti izuzetno atraktivni i polučiti dobre ekonomske rezultate. Ali niti jedan prostor, pa niti prostor određenih prirodnih atraktivnosti nije samom tom činjenicom iskoristiv za turizam ako se ne definira prikladnosti za određenu turističku namjenu i za razvoj određenih oblika turizma.

Funkcije destinacijskog menadžmenta

Destinacijski menadžment ima iste zadatke kao i menadžment poduzeća, a turističku destinaciju neki autori nazivaju virtualnim poduzećem. U turističkoj organizaciji kao sustavu menadžment mora osigurati preživljavanje turističke organizacije, tj. njezino poslovanje temeljiti na aktivnostima koje će voditi k dobiti uz održivi razvitak. Uzimajući u obzir mnogobrojna strukturiranja turističke destinacije, destinacijski se menadžment kako navodi Rudančić (2016: 14) može podijeliti na tri velika podsustava (funkcije): poduzetničku funkciju, javno samoupravnu funkciju i funkciju u koju ne pripadaju prethodno navede funkcije. Poduzetnička funkcija obuhvaća nositelje ponude čija je osnovna svrha dobit. Javno samoupravna funkcija bavi se javno administrativnim poslovima i to kroz jedinice lokalne samouprave, u skladu sa zakonskim regulama i to najčešće u području infrastrukturnih i suprastrukturnih komunalnih problema domicila ali i turista. Funkcije koje ne pripadaju ni u jednu navedenu funkciju su one funkcije koje u svojoj naravi omogućuju stvaranje sinergijskih efekata među mnogobrojnim nositeljima ponude, a nazivaju se javno koordinacijske funkcije (Blažević & Peršić 2009: 172).

Planiranje je ključna menadžerska aktivnost čija je preventivna svrha planiranja minimiziranje poslovnog rizika. Planiranjem se određuju ciljevi i vremenske sekvence razvoja. Sam proces planiranja sastoji od (Certo & Certo 2008:134):

- izjašnjavanja o organizacijskim ciljevima,
- navođenja alternativnih načina postizanja ciljeva .
- razvoj pretpostavke na kojoj će se temeljiti svaka alternative,

- biranje najbolje alternative za postizanje ciljeva i
- provođenje planova u djela.

Funkcija organiziranja u turističkoj djelatnosti može se definirati kao sustav povezivanja, koordiniranja i upravljanja različitim elementima turističke ponude u cilju optimalnog ostvarivanja planirane strategije razvitka turizma destinacije. Svaki poslovni subjekt unutar destinacije ima svoju organizacijsku strukturu, i to na razini poduzeća, javnih institucija i službi te u privatnom sektoru, koji sudjeluje u određenom dijelu turističke ponude. Organizacija je nužna u svakom segmentu turističke ponude, što se odražava na ukupan sustav organizacije u okviru određenog destinacijskog menadžmenta. Organizacijska kultura na razini poslovne organizacije ocrtava odgovornost za donošenje određenih odluka, pouzdanost, radnu etiku te efikasnost u izvršavanju odluka. Funkcija kontrole je neophodna, posebice unutar turističke destinacije koja nastoji predstaviti jedinstven i cjelovit turistički proizvod. U središtu pozornosti su turisti koji žele i očekuju ispunjenje svih svojih želja i potreba od strane svih segmenata turističke ponude. Kako bi se to uistinu moglo ostvariti, svaki nositelj ponude mora osigurati standarde i najbolju kvalitetu svog segmenta ponude. Menadžment turističke destinacije, kako navodi Magaš (2008:65) ima dvojaku ulogu s obzirom na odgovornost prema destinaciji i prema organizaciji, i u tom smislu narednom tablicom se daje pregled zadataka i prema destinaciji i prema organizaciji prema razinama.

Tablica 1. Pregled zadataka menadžmenta turističke organizacije

RAZINA UPRAVLJANJA TURISTIČKOM ORGANIZACIJOM	TURISTIČKA DESTINACIJA	TURISTIČKA ORGANIZACIJA
Normativna razina	Sudjelovanje u: - izradi razvojne politike (mjesto, regija) - izrada turističkog koncepta destinacije - izrada turističke ideje vodilje	Razvoj - filozofije menadžmenta (postavljanje svrhe organizacije u društvu i gospodarstvu) - poduzetničke vizije (dugoročni ciljevi organizacije) - politike organizacije (ponašanje prema interesnim skupinama) - poduzetničke kulture i statut (održavanje sustava vrijednosti, odlučivanje/rukovođenje) - sažetak u ideji vodilji
Strategijska razina	- tekuće analize okoline (posebno potražnje) i resursa te stanja konkurentnosti - utvrđivanje turističke organizacije mjesta - izrada strategije za destinaciju	- izrada interne organizacije i vođenje suradnika - financijski koncept - strategija organizacije/strategija marketinga
Operativna razina	- korištenje instrumenata marketinga za destinaciju - sudjelovanje u oblikovanju/koordinaciji mjesne ponude/uslužnih procesa	
Vodenje ljudi	- osigurati socijalnu povezanost u destinaciji	- vođenje suradnika

Izvor: Magaš: Management turističke organizacije i destinacije, Fakultet za turistički i hotelski menadžment u Opatiji, Adamić, Opatija, 2008.

Upravljanje turističkom destinacijom, na svim razinama, postaje sve složenije te se nameće potreba za stvaranjem sve složenijih turističkih proizvoda koji su vrlo važni za budući turistički razvoj neke destinacije. Međutim, to podrazumijeva i veći broj različitih dionika koji mogu imati iste, no počesto i različite poglede na budućnost turističkog razvoja pojedine destinacije (Čorak, 2013: 157). Može se zaključiti kako je destinacijski menadžment kontinuirani proces

u kojem turistička industrija, vlada/uprava i ostali zainteresirani subjekti usmjeravaju razvoj destinacije s ciljem ostvarivanja zajedničke željene vizije budućnosti pojedine destinacije.

Upravljanje Istrom kao turističkom destinacijom

Turističku destinaciju Istra obilježavaju prirodna i zemljopisna raznolikost, pogodna klima i gostoljubivo stanovništvo. U turističkoj ponudi izdvajaju se područja "Plave Istre" odnosno priobalnog djela koje u svojoj ponudi preferira čisto more i ljetni odmor, i "Zelene Istre" koja je okrenuta agroturizmu i lječilišnom turizmu (toplice) te ima cjelogodišnji karakter. Dugogodišnja turistička orijentiranost rezultirala je izgradnjom najraznovrsnijih turističkih kapaciteta i sadržaja od onih na njenom obalnom, primorskom dijelu, do onih sve aktualnijih i traženijih u unutrašnjim ruralnim područjima. Pored klasičnog stacionarnog turizma u mnogobrojnim hotelima, apartmanskim naseljima, kampovima, privatnom smještaju, danas se u Istri sve više razvija nautički turizam, kongresni, izletnički, lovni i ribolovni, agroturizam, kulturni, eno-gastronomski, sportsko-rekreacijski, ronilački, konjički te ekološki turizam. Takav heterogeni sustav turizma jedan je od najutjecajnijih i najvažnijih geografskih i društvenoekonomske fenomena na prostoru Istre. Utjecaj i značenje turizma ogleda se u njegovu direktnom, indirektnom i induciranom doprinosu socioekonomskom razvoju na lokalnoj, regionalnoj a time i nacionalnoj razini. Socioekonomski učinci turizma ogledaju se u udjelu turizma u BDP-u, udjelu ukupno zaposlenih u turizmu, potrošnji stranih gostiju na robe i usluge, udjelu turizma u izvozu, udjelu turizma u kapitalnim investicijama i drugim pokazateljima.

Pokazatelji turizma u Istri

Istra poput drugih mediteranskih destinacija nastoji pored sunca i mora sve više istaknuti svoje povijesno i kulturno naslijeđe te iskoristiti takav potencijal vlastite turističke ponude koji podrazumijeva visoku kvalitetu i bogat sadržaj boravka u destinaciji. Da bi to postigla i prevladala arhaično poimanje turizma, potrebno je sustavno strateški promišljati buduća turistička kretanja, anticipirati trendove na globalnom turističkom tržištu te sukladno tome donositi strategije razvoja, akcijske planove i programe djelovanja. Koliki je značaj istarskog turizma u okvirima Republike Hrvatske zorno se može predočiti iz podataka u narednoj tablici.

Tablica 2. Deset gradova i općina s najvećim turističkim prometom u Istri

Grad/ općina	Turisti (u 000)		Index	Noćenja (u 000)		Index
	2018.	2019.		2018.	2019.	
Zagreb	1.400,2	1.454,0	103,8	2.511,8	2.638,9	105,1
Dubrovnik	1.265,2	1.439,5	113,8	4.058,6	4.295,0	105,8
Split	859,2	941,1	109,5	2.494,1	2.734,6	109,6
Rovinj	693,3	711,0	102,6	3.905,1	3.873,6	99,2
Zadar	557,6	609,7	109,3	1.862,8	2.020,3	108,5
Poreč	551,1	570,9	103,6	3.130,6	3.188,5	101,8
Umag	469,4	488,8	104,1	2.393,8	2.414,8	100,9
Opatija	436,7	452,4	103,6	1.350,1	1.371,5	101,6
Pula	413,7	439,5	106,2	1.998,5	2.067,0	103,4
Medulin	405,60	414,7	102,2	2.596,7	2.543,7	98

Izvor: Turizam u brojkama 2019.

Iz tablice 2. uočljivo je kako među prvih deset najznačajnijih turističkih destinacija polovina je iz Istre. Rezultat je to dugogodišnje turističke tradicije i sustavnog upravljanja destinacijama, od strategije, planiranja, marketinga do inzistiranja na kvaliteti turističkog proizvoda. Najveći doprinos istarskom turizmu daju oni gradovi i općine koji su pojedinačno ostvarili više od milijun ukupnih turističkih noćenja. Prema prostornom rasporedu deset "milijunskih destinacija" nalazu se u Istri: Funtana, Labin Medulin, Novigrad, Poreč, Pula, Rovinj, Tar-Vabriga, Umag i Vrsar. Prema ukupnom broju turističkih noćenja, vodeće Istarske destinacije su Rovinj (3.905.100 noćenja) i Poreč (3.130.600 noćenja). No ukupan broj registriranih turističkih postelja, ostvarenih dolazaka i noćenja, premda su značajan pokazatelj razvoja i stanja turizma u pojedinim gradovima i općinama, ne mogu, osim u svrhu promocije turizma te gospodarskog i političkog prestiža među lokalnim turističkim zajednicama, predstavljati stvarnu prostornu i socioekonomsku opterećenost i važnost turizma u istarskim turističkim mjestima i regiji općenito.

Kako bi se moglo učinkovito upravljati turističkom destinacijom potrebno je utvrditi i analizirati intenzitet turizma u vodećim istarskim turističkim gradovima i općinama. To je važno s aspekta utvrđivanja prostorne i socioekonomske održivosti turizma u onom gradu ili općini za koju je ustanovljen povećani intenzitet turističkih dolazaka. Menadžment turističke destinacije mora voditi brigu o intenzitetu te poduzeti mjere i postupke u prostornom planiranju s ciljem implementacije održive turističke valorizacije destinacije. Utvrđivanje značajnosti turističkog intenziteta moguće je izračunom koeficijenta turističkog intenziteta.

Koeficijent turističkog intenziteta ili intenzitet turističkog prometa (TIR) pokazuje broj turista na sto stanovnika grada ili općine, a izračunava se prema formuli:

$$TIR = \frac{\text{Broj dolazaka turista}}{\text{Broj stanovnika}} \cdot 100$$

na temelju: Procjena stanovništva Republike Hrvatske prema spolu krajem 2016. godine po gradovima/općinama, 2017., Turizam u 2018, 2019.

Narednom tablicom predočava se turistički intenzitet u Istri (istarske destinacije preko milijun noćenja).

Tablica 3. Koeficijent intenzitete turističkog prometa (TIR) 2019. godine

Rang	Grad/Općina	Turistički dolasci 2019.	Broj stanovnika 2016.	TIR
1.	Funtana	243.764	964	25.286,72
2.	Vrsar	218.887	2.149	10.185,53
3.	Tar-Vabriga	254.240	2.224	11.431,65
5.	Medulin	414.717	6.866	6.040,15
7.	Novigrad.	219.315	4.481	4.894,33
9.	Rovinj	711.061	14.451	4.920,50
12.	Poreč	570.970	17.127	3.333,74
13.	Umag	488.851	13.828	3.535,25
19.	Labin	243.459	11.057	2.201,85
22.	Pula	439.541	56.527	777,57

Izvor: Vojnović, N., Intenzitet turizma u vodećim hrvatskim turističkim gradovima i općinama 2018, 37.

Izračuni TIR-a pokazuju da je broj turista na sto stanovnika najveći u tri općine koje se nalaze u turističkoj regiji Zapadno istarsko primorje, a to su: Funtana (TIR = 25.286,72), Vrsar

(10.185,53) i Tar-Vabriga (11.431,65). Ove općine nastale su kao posljedica postojeće upravno-teritorijalne podjele na općine i Grad Poreč koja je prouzročila usitnjavanje turistički jedinstvenog prostora Porečko-vrsarskog primorja, a koje svoj intenzivan, i najvećim dijelom monofunkcionalni razvoj temelji na turizmu i srodnim djelatnostima (Vojnović 2018, 36).

Analiza strategija upravljanja destinacijom Istra

Temeljni strateški dokument razvoja istarskog turizma je Master plan turizma Istarske županije 2015. – 2025., prihvaćen od strane Istarske županije u ožujku 2016. godine. Plan uključuje (Horvath HTL 2016:7) sljedeće glavne zadatke:

1. Detaljno i objektivno dijagnosticirati osobine turističkog sustava Istre i njegove performanse;
2. Analizirati stavove i interese dionika turizma Istre;
3. Staviti istarski turizam u kontekst s odabranim uzornim turističkim regijama Europe;
4. Identificirati strateška uporišta novog razvoja;
5. Na osnovu strateških uporišta postaviti viziju, misiju i pozicioniranje Istre kao turističke regije 2025. godine;
6. Postaviti ciljeve i model rasta nužne da bi se isporučila zadana vizija; Razraditi operativne strategije u 11 područja djelovanja turističkog razvoja u sljedećim područjima: razvoj proizvoda, smještaj, turistička infrastruktura, promet i dostupnost, politike razvoja prostora, te zaštite prirodnih i kulturnih resursa, marketing, razvoj ljudskih resursa, institucionalni okvira, upravljanje i regulativa, upravljanje kvalitetom, proces pripreme projekata za EU fondove, priprema i realizacija investicija, postaviti akcijski plan provedbe operativnih strategija s glavnim ciljem boljeg trženja (veća zauzetost kapaciteta i podizanje cijene) postojećih kapaciteta promjenom načela operativnog marketinga, izbora i pristupa ciljnim tržištima.

Naglasak budućeg razvoja turizma je na kvaliteti jer kvaliteta turističke usluge i inovacije su temelj dugoročnog promišljanja o turizmu, znajući da se klasični pojam kvalitete i inovativnosti kao konkurentске prednosti s vremenom mijenja te stavlja pred turističku industriju i aktere u turizmu zadatak konstantnih promjena u cilju održivog razvoja. U tom kontekstu je u dugoročnom strateškom promišljanju postavljen ambiciozan cilj: putem regionalne autentičnosti, otvorenosti i pouzdanosti preuzeti jednu od vodećih pozicija u inovativnom promišljanju turizma.

Istarska razvojna turistička agencija (IRTA)

Istarska razvojna turistička agencija obavlja cijeli niz aktivnosti koje variraju od upravljanja sadržajem internetskih stranica, obavljanja poslova pozivnog centra, upravljanja projektom razvoja biciklističkih i staza za hodanje kao i projekta Istra Inspirit u suradnji s Turističkom zajednicom Istarske Županije (TZIŽ). S obzirom da je raspon aktivnosti velik, te sukladno tome je teško očekivati dosljednu i kontinuiranu izvrsnost u svim područjima djelovanja te se u budućnosti uloga IRTA-e treba fokusirati te bolje iskoristiti njeno postojanje. U smislu buduće uloge IRTA-e, izvjesne su sljedeće aktivnosti i zadaci: Stručni treninzi i edukacija hotelskog osoblja – temeljem potreba utvrđenim od strane hotelijera, IRTA organizira na godišnjoj razini određen broj edukacijskih programa (u suradnji s domaćim i/ili inozemnim predavačima). Ovaj vid edukacija financira se izravno od strane hotelskih tvrtki za čije se

zaposlenike organizira edukacija i trening. IRTA-ina uloga je u ovom slučaju ugovaranje predavača, odobravanje programa edukacije, organizacija prostora i smještaja za predavača te ostale operativne aktivnosti.

Operativna strategija upravljanja u Istri

Obzirom na visoko postavljene ciljeve planiranog razvoja turizma Istre, odlučujući faktor za ostvarivanje ciljeva je upravo sustav upravljanja i organizacije turističkih procesa na razini regije.

Ključni ciljevi vezani uz upravljanje:

- snažno se fokusirati na procesa razvoja proizvoda na razini regije Istre;
- proaktivno upravljanje i koordinacija aktivnosti vezanih uz osmišljavanje i konceptualizaciju, pripremanje, apliciranje i provedbu projekata sufinanciranih iz fondova EU i nacionalnih izvora financiranja;
- otvaranje više prostora za stručno promoviranje i brendiranje Istre;
- ostvariti sinergiju u području razvoja turističkih proizvoda između regionalne i lokalne razine.

Prema Master planu turizma Istarske županije 2015-2025 kao temeljnom strateškom dokumentu razvoja te sukladno zakonima, statutima i internim aktima predlaže se budući formalni upravljački proces triangulira između sljedećih dionika:

1. Turistička zajednica Istarske županije (TZIJ);
2. Upravni odjel za turizam pri Istarskoj županiji (UOT); i
3. Istarska razvojna turistička agencija (IRTA).

Master planom donesene su i mjere operativne strategije (Horvath HTL 2016) od kojih se izdvajaju:

- Strateško planiranje –se odnosi na izradu strateških dokumenata, definiranje strateških aktivnosti kao i postavljanje strateških ciljeva razvoja te praćenje i izvještavanje o implementaciji i postizanju definiranih ciljeva;
- Razvoj –ključnih/primarnih turističkih proizvoda pri čemu UOT pruža potporu kao osnovni partner za proaktivnu identifikaciju mogućih razvojnih turističkih projekata na razini Istre (EU i nacionalno sufinanciranje);
- Upravljanje sustavom regionalne organizacije - na regionalnoj razini uspostaviti sustav turističke kvalitete – definiranje uvjeta i standarda kvalitete za oznake kvalitete te provedba sustava u području smještaja, hrane i atrakcija.

Na taj način TZIJ koordinira i harmonizira zahtjeve, naputke i upite između privatnog i javnog sektora te u odnosu s turističkim zajednicama niže razine.

Prostorna podjela i klasterizacija Istre

Republika Hrvatska bi trebala biti podijeljena prema turističkim obilježjima a ne administrativno prema županijama. Na taj način bi se turizam našao izvan administrativnih a time i statističkih podjela što s jedne strane zaokružuje turističku ponudu i potražnju ali i otežava praćenje dostignutih rezultata. Turističke regije odnosno regionalne menadžment organizacije, prema operativnom priručniku za primjenu modela DMO, bile bi: Središnja Hrvatska, Slavonija, grad Zagreb, Lika i Karlovac, Kvarner, Istra, Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik.

Osim podjele cjelokupnog hrvatskog turističkog prostora na 10 glavnih regija provodi se podjela na klastere odnosno na DMO-e unutar regija. Kao primjer klasterizacije turističke regije navodi se regija Istra. Istra kao turistička regija je podijeljena na 7 DMO-a ili klastera: Umag, Poreč, Vrsar, Rovinj, Pula, Labin-Rabac te Unutrašnjost. Pravac razvoja pojedinog DMO-a je definiran s obzirom na njegove osobitosti i turističke privlačnosti. Podjela Istre na DMO- e se predočava narednom tablicom.

Tablica 4. Podjela turističke regije Istre na DMO-e

DMO	PRIPADAJUĆI LOKALITETI	OSOBITOSTI
Umag	Novigrad, Buje, Brtonigla	- Provođenje aktivnog i rekreacijskog odmora s naglaskom na zdrav način života - Ribarska sela
Poreč	Tar, Vabriga, Kaštelir- Labinci	- Visoka koncentracija aktivnih iskustava sa bogatim kulturnim nasljeđem
Vrsar - Funtana	Funtana, Sveti Lovreć	- Ribarska sela sa idiličnim otocima i dodirom umjetnosti
Rovinj	Bale, Kanfanar	- Romantični grad u bajkovitom mediteranskom okruženju
Pula	Medulin, Ližnjan, Fažana, Vodnjan, Marčana, Barban	- Kulturno nasljeđe - Kupališni turizam na očuvanim plažama - Kongresni turizam - Sadržaji za cijelu obitelj
Labin- Rabac	Kršan, Raša, Sveta Nedjelja	- Spoj kulturnog nasljeđa i prirode - "Mjesto gdje brda susreću more"
Unutrašnja Istra	Pazin, Žminj, Buje	- Očuvani tradicionalni način života - Gastronomija - Prirodne ljepote

Izvor: prema: Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO)

Prema Master planu turizma Istarske županije 2015-2025 (Horvath HTL 2016) Istra kao turistička regija podijeljena je na pet vodećih destinacija i njihovih gravitacijskih područja, odnosno područja Središnje Istre kao šeste destinacije. Naime pripadnost općina pojedinom klasteru stvar je odluka klastera i samih jedinica lokalne samouprave a iskustva ukazuju na to kako se svako nametanje granica turističkih klastera pokazalo kontraproduktivnim.

Mjere za učinkovito upravljanje turističkom destinacijom Istra

Gospodarska komora Istarske županije (HGK 2015) istaknula je prijedlog mjera za održivost sektora – očuvanje poslovanja i radnih mjesta koje bi omogućile da se poslovanje sektora održi i da se ublaže posljedice globalne krize koji se prezentiraju u narednoj tablici.

Tablica 5. Prijedlozi mjera za razvoj istarskog turizma

CILJEVI		MJERE
1.	Promocija i privlačenje dodatnog broja turista	Povećati ulaganja u promociju na svim razinama
1.1.	Promocija i privlačenje dodatnog broja stranih gostiju	Subvencioniranje cestarine za strane turiste tijekom sezone
1.2.	Privlačenje dodatnog broja domaćih gostiju – zadržavanje domaće potrošnje	Subvencioniranje noćenja za domaće turiste tijekom sezone
2.	Rasterećenje poslovanja i ublažavanje posljedica pada potražnje/prihoda	Smanjenje vanproračunskih davanja (spomenička renta, vodna naknada, ZAMP, RTV pretplata.)
2.1.	Očuvanje radnih mjesta kroz rasterećenje poslovanja i ublažavanje posljedica krize, te zadržavanje plaća do završetka turističke sezone	Subvencioniranje troškova plaće (doprinosa ili dijela plaće)
2.2.	Rasterećenje poslovanja i ublažavanje posljedica pada prihoda, koji naročito prijeti ugostiteljima	Smanjenje stope PDV-a – na 10 % za hranu i piće i 6 % za smještaj
3.	Ublažiti prijeteću nelikvidnost kroz reprogram kredita HBOR-a	Reprogram kredita
4.	Rasterećenje poslovanja i ublažavanje posljedica “tvrde” tečajne politike	Ublažiti pritisak na tečaj i/ili izgraditi sustav poticaja na devizne priljeve
5.	Dugoročna održivost sektora, koja će kratkoročno donijeti nova radna mjesta	Ulaganja u ekologiju kroz državne – javne investicije

Izvor: HGK, Gospodarski profil Istarske županije 2015

Turizam kao strateški sektor gospodarstva traži aktivnu turističku politiku – hitno donošenje strategije razvoja i mjera aktivne politike, adekvatnih realnom potencijalu hrvatskog turizma i doprinosu ovog sektora od prioritetnog značaja.

ZAKLJUČAK

Istra je tradicionalno turistički orijentirana regija koja ima vrlo atraktivan turistički potencijal. Taj se potencijal može i mora intenzivnije valorizirati s osnovnim ciljem stvaranja prepoznatljivog identiteta turističke ponude Istre, čime bi se povećala konkurentnost i olakšalo pozicioniranje na tržištu. Kako bi u tome uspjeli potrebno je, pored donošenja s vremenom i okolnostima, usklađenih strateških planova i operativnih programa uspostaviti učinkovit sustav upravljanja destinacijom kako na razini regije tako i na razini gradova i općina. Stoga je, gdje je god to provedivo, potrebno transformirati postojeće Turističke zajednice u organizacije destinacijskog menadžmenta.

Budućnost turističkog sektora Istarske županije u velikoj mjeri ovisi o prihvaćanju politike diversifikacije proizvoda i o razvoju novih specifičnih oblika turizma. To su sofisticirani proizvodi dizajnirani da privuku visoko-platežne goste (tematski parkovi, fitness i zdravlje, eko turizam i slično). Uvođenjem novih "proizvoda" mogu se ostvariti veće izravne i neizravne koristi od turizma te konkurirati na internacionalnim tržištima. Potrebno je unaprijediti istarsku turističku ponudu razvojem novih proizvoda i unapređenjem kvalitete usluga. Osnovni ciljevi razvoja turizma Istre su profiliranje destinacije kao jednog od najkvalitetnijih turističkih odredišta Mediterana i Europe te povećanje učinaka turizma kao jedne od najprofitabilnijih gospodarskih grana povećanjem prihoda od turizma (povećanje turističke potrošnje, izvanpansionske potrošnje, produljenje sezone). Tržišni položaj Istre moguće je poboljšati samo ako se ponuda i način njezina izlaska na tržište prilagode suvremenim zbivanjima na svjetskom turističkom tržištu.

POPIS LITERATURE:

1. Blažević, B., i M. Peršić. 2009. Turistička regionalizacija u globalnim procesima. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
2. Certo, S. C., i T. S. Certo. 2008. Moderni menadžment. Zagreb: MATE d.o.o.
3. HGK. 2015. Gospodarski profil Istarske županije. Pula: Hrvatska gospodarska komora, Županijska komora Pula.
4. Horvath HTL. 2016. Master plan turizma Istarske županije 2015-2025. Poreč: Istarska županija.
5. Magaš, D. 2008. Destinacijski menadžment – modeli i tehnike. Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Adamić.
6. Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO). 2013., Glavni ured Hrvatske turističke zajednice, Zagreb.
7. Porter, M. 2008. Konkurentna prednost postizanje i održavanje vrhunskog poslovanja. Zagreb: Masmedia.
8. Rudančić, A. 2016. Menadžment u funkciji razvoja poslovnog turizma destinacije. Osijek: Doktorska disertacija.
9. Rudančić, A. 2018. »Značaj i uloga destinacijskog menadžmenta - Model upravljanja turističkom destinacijom Opatija.« Acta Economica Et Turistica (Libertas međunarodno sveučilište) 4 (1): 97-118.
10. Turizam u brojkama 2019., Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, 2020.
11. UNWTO. 1997. »What Tourism Managers Need to Know.« Madrid: WTO.
12. Vojnović, N. 2018. »Intenzitet turizma u vodećim hrvatskim turističkim gradovima i općinama.« Geoadria (Hrvatsko geografsko društvo) 23 (1): 29-50.
13. Dobre, R., Župan Rusković, P., i Čivljak, M. 2004. Menadžment turističke destinacije Šibenik: Visoka škola za turistički menadžment.

PRIKAZ KNJIGE
UDK: 343.1:[343.98:343.85(048.83)]

FORENZIKA U KRIVIČNOM POSTUPKU
Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković
Tuzla, 2020. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
ISBN 978-9926-450-19-9
COBISS.BH-ID 40522502

Piše: Doc. dr. Albina Fazlović

U ovom broju časopisa za prikaz knjige uredništvo Evropske revije izabralo je knjigu *Forenzika u krivičnom postupku* autora akademika prof. dr. Nedeljka Stankovića, redovnog profesora Evropskog univerziteta Brčko distrikt i Evropskog univerziteta „Kallos“ Tuzla. Knjiga *Forenzika u krivičnom postupku* svojevrsan je skup naučnih saznanja iz više oblasti i naučnih disciplina – prava, forenzike, kriminalistike i medicinske kriminalistike, sudske medicine, ekonomije i drugih. Pored naučnih saznanja, knjiga obiluje i pozitivnopravnim rješenjima i uputstvima za primjenu u praksi što je čini posebno vrijednom za ona lica koja se praktično bave određenom djelatnošću povezanom sa temom knjige. Poseban naučni doprinos ove knjige ogleda se u tome što je autor obuhvatio skoro sva pitanja kojima se forenzičar može susresti u praksi u svom profesionalnom djelovanju. Na našim prostorima do sada je bilo sličnih

publikacija, ali nijedna poznata publikacija nije ovako svestrano obuhvatila različit spektar pitanja u forenzici.

Autor je na knjizi radio pune dvije godine što dodatno oslikava uloženi trud u ovo ostvarenje. Pored teksta, u knjizi se može pronaći skoro 400 fotografija, ilustracija i šematskih prikaza koji na slikovit način prikazuju ono što je rečeno u tekstu, te na taj način čitaocu omogućavaju da stekne bolji utisak o onome o čemu je riječ. Autor je marljivo prikupljao ovaj materijal, pri čemu su brojne javne institucije i pojedinci – stručnjaci pokazali spremnost da ustupe određene fotografije iz vlastite arhive.

Forenzika u krivičnom postupku pretenduje da bude neizostavno štivo, kako na preddiplomskom, tako i na postdiplomskom studiju, za sve studente forenzike i prava. A posebno iz razloga što se na jednom mjestu mogu pronaći sve relevantne informacije.

Knjigu su recenzirali kompetentni recenzenti, kako profesori koji se bave pravom, tako i oni koji se bave medicinom, a ovo posebno iz razloga multidisciplinarnosti knjige. Recenzije su takođe inkorporirane u knjigu, što čitaocima omogućava da steknu širu sliku o onome šta ih očekuje u ovoj knjizi.

Knjiga je strukturirana tako da ima ukupno XVI dijelova na 732 strane, a unutar dijelova i po nekoliko cjelina – poglavlja. Dijelovi su poredani po logičnom redoslijedu i tematski su povezani kako se prelazi sa jednog dijela na drugi, što čitaocu omogućava da ima jedan kontinuiran slijed i redoslijed tematskih cjelina. Ono što je posebno impresivno je da je autor koristio čak 192 bibliografska izvora, ne samo domaćih i regionalnih, nego i stranih autora.

ZAKLJUČAK: Preporučujemo ovu knjigu svim studentima prava i forenzike, pa i medicine, a isto tako i svima onima koji se bave forenzikom, sudskom medicinom ili kriminalistikom u praksi, sudijama, advokatima, vještacima i drugima, da je koriste kao izvor informacija i kao priručnik kako postupati u određenim situacijama. Značajno je naglasiti da ova knjiga, iako sadrži pozitivnopravna rješenja, ne zadržava se samo na prostoru Bosne i Hercegovine, nego ima univerzalan karakter i može se koristiti i u drugim državama.

Uputstvo / Uputa autorima

Ovim uputstvom utvrđuju se način i uslovi publikovanja naučnih publikacija i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u „Evropskoj reviji“.

Struktura

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, naziv ustanove, adresa.

Naslov treba da što vjernije opiše sadržaj članka, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje, a ukoliko takvih riječi nema u naslovu, tada se napiše podnaslov.

Naslov rada treba da bude pisan velikim štampanim slovima (Times New Roman 14 Bold), a podnaslovi treba da budu pisani malim štampanim slovima (Times New Roman 12 Bold). Tekst u cjelini treba da bude pisan sa proredom 1 (Times New Roman 12). Autori koji se ne budu pridržavali ovog uputstva radovi će im biti vraćeni na ispravku.

Pored naslova na jeziku na kojem je članak napisan, naslov se daje i na lokalnom i engleskom, odnosno nekom drugom svjetskom jeziku, a ovi naslovi ispisuju se ispred sažetka na odgovarajućem jeziku.

Tekući naslov članka se ispisuje u zaglavlju svake stranice članka radi lakše identifikacije, a sadrži prezime i inicijal imena autora (ako je autora više, preostali se označavaju sa "et al." ili "i dr"), naslove rada i časopisa i koaliciju (godina, volumen, sveska, početna i završna stranica).

Navodi se puno prezime i ime (svih) autora članka, ako ih ima, i srednji inicijali imena autora.

Prezimana i imena domaćih autora uvijek se ispisuju u originalnom obliku (sa dijakritičkim znakovima), nezavisno od jezika na kojem je članak napisan.

Naziv institucije (afilijacija) – navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen, a eventualno i naziv institucije u kojoj je autor obavio istraživanje. U složenim institucijama navodi se i ukupna hijerarhija institucije.

Ako je članak napisalo više autora, a neki od njih su angažovani u različitim institucijama, mora se, posebnim oznakama ili na drugi način, naznačiti koju od navedenih institucija predstavlja svaki od navedenih autora (moguće je navesti i više institucija).

Afilijacija se ispisuje neposredno nakon imena autora, dok se funkcija i zvanje autora ne navode.

Kontakt podaci, adresa ili e-adresa autora daju se u napomeni pri dnu prve stranice članka, a ako je autora više, daje se samo adresa jednog autora.

Sažetak (apstrakt) članka je kratak informativni pregled sadržaja članka koji čitaocu omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koje sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članka. Sastavni dijelovi sažetka su: cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak može da bude strukturisan, tj. da ima standardne i istaknute nazive pojedinih odjeljaka. Sažetak ima od 100 do 250 riječi i stoji između zaglavlja, koje čini naslov, imena autora i dr. i ključnih riječi, nakon kojih slijedi tekst članka.

Osim sažetka na maternjem jeziku članak mora imati sažetak i na engleskom jeziku, a samo izuzetno, umjesto na engleskom, sažetak može biti napisan na nekom drugom jeziku raširene upotrebe u datoj naučnoj disciplini.

Za sažetke na stranim jezicima mora se obezbijediti kvalifikovana lektura, odnosno gramatička i pravopisna ispravnost.

Rezime

Ukoliko je članak napisan na maternjem jeziku, sažetak na stranom jeziku daje se u proširenom obliku kao tzv. rezime. Rezime treba da bude u strukturisanom obliku, a njegova dužina može biti do maksimalno 1/10 dužine članka. Rezime se daje na kraju članka nakon odjeljka koji se odnosi na literaturu, a precizne instrukcije za izradu rezimea daju se u uputstvu autorima.

Ključne riječi su temini ili fraze kojih ne može biti više od deset, koje se daju neposredno nakon sažetka, odnosno rezimea, pisane na svim jezicima na kojima postoje sažeci i koje najbolje opisuju sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja i koje se dodjeljuju s osloncem na neki međunarodni izvor, kao što je popis, rječnik ili tezeaurus, koji je najšire prihvaćen unutar date naučne oblasti.

Tabelarni i grafički prikazi treba da budu dati na jednoobrazan način, u skladu sa APA ili drugim odabranim standardom uređivanja i opremanja članaka.

Bibliografija

Citirana literatura obuhvata bibliografske izvore, kao što su članci, monografije i slično, i daje se isključivo u posebnom odjeljku članka u vidu liste referenci.

Reference se navode na dosljedan način, redoslijedom koji zavisi od standarda navođenja u tekstu, a koji je preciziran uputstvom autorima.

Reference se ne prevode na jezik na kojem je članak napisan, a sastavni dijelovi referenci, kao što su autorska imena, naslov rada, izvor itd., navode se u svim člancima objavljenim u časopisu na isti način, u skladu sa usvojenim standardom navođenja.

Prilikom navođenja referenci, preporučuje se upotreba punih formata referenci i koje podržavaju vodeće međunarodne baze namijenjene vrednovanju, kao i Srpski citatni indeks (SCIndeks), a koji su propisani uputstvima:

- a) Publication Manual od the American Psychological Association (APA),
- b) Council of Biology Editors Manual, Scientific Style and Format (CBE),
- c) The Chicago Manual of Style (Chicago)
- d) Harvard Style Manual (Harvard)
- e) Harvard Style Manual – British Standard (Harvard-BS),
- f) Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers (MLA) i
- g) The National Library of Medicine Style Guide for Authors, Editors, and Publishers (NLM).

Pored uputstava iz stava 4. ovog člana, preporučuje se upotreba i užestručnih formata datih u uputstvima:

- a) American Chemical Society (ACS) Style Guide i
- b) American Institute of Physics (AIP) Style Manual.

Format ispisa referenci detaljno se opisuje u uputstvu autorima.

Postupak citiranja dokumenata preuzetih s interneta posebno se opisuje

Napomene autora se daju pri dnu strane u kojoj se nalazi komentarisani dio teksta i mogu da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjenja, naznake o korišćenim izvorima, ali ne mogu biti zamjena za citiranu literaturu.

Kategorizacija

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika.

Članci u časopisima se, po COBBISS ili nekom drugom oficijalno priznatom sistemu, razvrstavaju u naučne radove i stručne članke.

Originalan naučni rad je rad koji je organizovan po shemi IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion), u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogućavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni rad je rad koji donosi nove sinteze nastale na osnovu pregleda najnovijih djela o određenom predmetnom području, a koje su izvedene sažimanjem, analizom, sintezom i evaluacijom s ciljem da se prikaže zakonomjernost, pravilo, trend ili uzročno-posljedični odnos u vezi sa istraživanim fenomenima, tj. rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema u kome je autor ostvario određeni doprinos.

Kratko ili prethodno saopštenje je originalni naučni rad, ali manjeg obima ili preliminarog karaktera gdje neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog djela ili djela koje je još u izradi.

Naučna kritika, odnosno polemika ili osvrt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, gdje autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svoga mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati bar dvije pozitivne recenzije.

Stručni rad je prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu, odnosno naglasak je na upotrebljivosti rezultata izvornih istraživanja i na širenju znanja, a tekst mora biti prilagođen stručnom i naučnom nivou stručne javnosti kojoj je rad namijenjen.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenata, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično je prilog u kome autor ocjenjuje i dokazuje pravilnost/nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

Napomene

Ako je članak u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja, pod istim ili sličnim naslovom, podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve stranice članka.

Rad koji je već objavljen u jednom časopisu ne može se objaviti u drugom tj. preštampati niti se može objaviti pod sličnim naslovom i u izmijenjenom obliku.